

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SINIF ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI
YÜKSEKLİSANS TEZİ

ENTEĞRE EĞİTİME KATILAN VE
KATILMAYAN ENGELLİ ÇOCUKLARIN
KARDEŞ İLİŞKİLERİNİN ANNE VE KARDEŞ
ALGILARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

BURCU ERTÜRK

1068220105

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. EMİNE AHMETOĞLU

Edirne 2009

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SINIF ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI
YÜKSEKLİSANS TEZİ

ENTEĞRE EĞİTİME KATILAN VE
KATILMAYAN ENGELLİ ÇOCUKLARIN
KARDEŞ İLİŞKİLERİNİN ANNE VE KARDEŞ
ALGILARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

BURCU ERTÜRK

1068220105

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. EMİNE AHMETOĞLU

Edirne 2009

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
YÜKSEKLİSANS TEZİ

BURCU ERTÜRK tarafından hazırlanan **ENTEĞRE EĞİTİME KATILAN VE KATILMAYAN ENGELLİ ÇOCUKLARIN KARDEŞ İLİŞKİLERİNİN ANNE VE KARDEŞ ALGILARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ** konulu **YÜKSEKLİSANS** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği' nin 12.-13. maddeleri uyarınca 08.10.2009 günü saat 12.00 de yapılmış olup, tezin ~~Kabul edilmesine...OYBİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Emine AHMETOĞLU (Tez Danışmanı)	Kabul edilmesine	
Doç. Dr. Yeşim FAZLIOĞLU	Kabul edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Demirali Yaşar ERGİN	Kabul edilmesine	

T.C YÜKSEKÖĞRETİM KURULU TEZ MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No 353357
Yazar Adı / Soyadı Burcu ERTÜRK
Uyruğu / T.C.Kimlik No T.C. 40633044958
Telefon / Cep Telefonu / e- 02826510180 05059060006 bbburcu82@hotmail.com
Posta
Tezin Dili Türkçe
Tezin Özgün Adı Entegre eğitime katılan ve katılmayan engelli
çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına
göre değerlendirilmesi
Tezin Tercümesi Assessment of relations-handicapped children with
their siblings in terms of perception of mothers and the
siblings with handicapped child participated in
integration education and not
Konu Başlıkları Eğitim ve Öğretim
Üniversite Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı İlköğretim Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı İlköğretim Bölümü
Tez Türü Yüksek Lisans
Yılı 2009
Sayfa 138
Tez Danışmanları Yrd. Doç. Dr. Emine AHMETOĞLU
Dizin Terimleri
Önerilen Dizin Terimleri
Kısıtlama / Kısıt Süresi Var 2 Yıl

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması
veya yayımının 31.10.2011 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum.
Bu tarihten sonra (a) maddesindeki koşulların geçerli olacağını kabul ve
beyan ederim. (Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en
fazla 3 (üç) yıldır.)

01.11.2009

İmza:.....

Tezin Adı: Entegre Eğitime Katılan ve Katılmayan Engelli çocukların Kardeş İlişkilerinin Anne ve Kardeş Algılarına Göre Değerlendirilmesi

Hazırlayan: Burcu ERTÜRK

ÖZET

Bu araştırmada normal gelişim gösteren çocukların entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemlerin belirlenmesi, bu çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini hem kendilerinin hem de annelerinin değerlendirmesi amacıyla yapılmıştır.

Araştırmaya Edirne İl Merkezi Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi ilköğretim okullarına devam eden birinci kademedeki 30 zihinsel engelli çocuğun, 9-18 yaşlar arasındaki normal gelişim gösteren kardeşleri ve anneleri olmak üzere 60 ve karşılaştırma grubu olarak entegre eğitime katılmayan Edirne il merkezinde bulunan MEB' na bağlı resmi ve özel özel eğitim kurumlarına devam eden, benzer yaş ve özellikteki 30 zihinsel engelli çocuğun kardeşleri ve anneleri olmak üzere 60, toplam 120 birey dahil edilmiştir.

Araştırmada, Taylor (1974) tarafından geliştirilen ve Mc Hale ve arkadaşları (1986) tarafından tekrar gözden geçirilen, Ahmetoğlu ve Aral (2004) tarafından Türkçe'ye çevrilerek, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan Kardeş Problemleri Anketi, Schaeffer- Edgerton (1979) tarafından geliştirilen ve Mc Hale ve arkadaşları (1986) tarafından tekrar gözden geçirilen Ahmetoğlu ve Aral (2004) tarafından Türkçe' ye çevrilerek, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin kardeş ve anne formu ile engelli çocuk ve aile bireyleri hakkındaki bazı genel bilgileri elde etmek amacıyla da araştırmacı tarafından hazırlanan Genel Bilgi Formu kullanılmıştır.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına göre Kardeş Problemleri

Anketinden aldıkları puan ortalamaları ve Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin tüm boyutlarından aldıkları puan ortalamalarında kardeş ve anne algılamaları arasındaki farklılığın anlamlı olduğu ($p<0.01$) tespit edilmiştir.

2009, 138 sayfa

ANAHTAR KELİMELER: Entegre Eğitim, Aile, zihinsel engel, kardeşler, kardeşler arası ilişkiler, özel eğitim.

Name of Thesis: Assessment of Relations Handicapped Children with Their Siblings in Terms of Perception of Mothers and the Siblings with Handicapped Child Participated in Integration

By Prepared: Bureu ERTÜRK

ABSTRACT

This study aims at determination of problems of children with normal development related with their mentally handicapped siblings in integration education and not, relations of said children with their handicapped siblings in terms of the perception of both the mothers and the siblings.

The study included a total of 120 individuals 60 people from each group, consisting of 30 mentally handicapped children, attend the first grade study out formal primary school dependent to the ministry of Education in Edirne city center, these handicapped children's siblings with normal mentally developed whose open are between 9 and 18 and their mothers with in comparison' s group consists of 30 mentally handicapped children in similar ages and have similar properties who attend formal and special education' s associations dependent to the ministry of Education, not integration in Edirne' s city center with their siblings and mother.

In this study the sibling problems questionnaire, which developed by Taylor (1974) and studied on again by Mc. Hale and his friends (1986), translated into Turkish by Ahmetoğlu and Aral (2004) in order to provide reliability and validity, and sibling and mother form from Schaeffer Sibling Behaviour Rating Scale, which developed by Schaeffer and Edgerton (1979), studied on again by Mc. Hale and his friends (1986), translated into Turkish by Ahmetoğlu and Aral to provide validity and reliability, and General Information form developed by the author in order to get

some general information about the mentally handicapped children, their family members are used.

It is determined that the difference between the average points that the mentally normal developed siblings get according to their mentally handicapped siblings have integration education or not, is meaningful ($p < 0.01$).

It is determined that the difference between mother's and siblings' average points from Schaeffer Sibling Behaviour Rating Scale's whole dimensions that mentally normal developed children who are studied with this research get according to their mentally handicapped siblings have integration education or not, is meaningful ($p < 0.01$).

2009, 138 pages.

Key Words: Integration education, family, mental retardation, sibling, sibling relationships, special education.

ÖNSÖZ

Bu araştırmanın gerçekleşmesinin her safhasında, göstermiş olduğu rehberlik, fedakarlık anlayış ve yardımlarından dolayı danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Emine AHMETOĞLU' na (Trakya Üniversitesi Okulöncesi Öğretmenliği Anabilim Dalı), Şaika-Raika-Faika İlköğretim Okulu Rehber öğretmeni İbrahim Biga'ya, İsmail Güner İlköğretim Okulu rehber öğretmeni Hayriye DEMİR' e, araştırmaya katılan ve sorularımı içtenlikle yanıtlayan tüm anne ve kardeşlere, araştırmada elde edilen verilerin analizlerinin yapılmasında yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Sayın Demirali Yaşar ERGİN Hocam' a (Trakya Üniversitesi Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı) teşekkür ederim.

Tüm yaşamım boyunca desteklerini esirgemeyen annem ve babam Senay-Enver ERTÜRK' e, sevgili ağabeyim Ender ERTÜRK' e, Sayın Aysun ERTÜRK' e, her zaman destek ve güç aldığım değerli dostlarıma katkılarından dolayı sonsuz teşekkürlerimi iletirim.

Bu çalışma süresince, karamsarlığa düştüğüm anlarda, bana umut ışığı olan biricik hazinem sevgili kızım Yağmur'a ve sabır ve anlayışıyla beni güçlendiren eşim Behçet DİNER' e sonsuz sevgilerimi ve en içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

Burcu ERTÜRK

Edirne, Haziran 2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	V
TABLolar LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Problem.....	3
1.2. Amaç.....	6
1.3. Önem.....	6
1.4. Sayılıtlar.....	7
1.5. Sınırlılıklar.....	7
1.6. Tanımlar.....	8
1.7. Kısaltmalar.....	8
1.8. İlgili Araştırmalar.....	9
2. İLGİLİ ALANYAZIN	
2.1. Zihinsel Engellilik.....	17
2.1.1. Zihinsel engelin tanımı ve sınıflandırılması.....	17
2.1.2. Zihinsel engelli çocukların gelişim özellikleri.....	20
2.1.3. Zihinsel engelin nedenleri.....	21
2.2. Entegre Eğitim.....	23
2.2.1. Entegre eğitimin tanımı.....	23
2.2.2. Entegre eğitimin amaçları.....	24
2.2.3. Entegre eğitimin önemi	24
2.2.4. Entegre eğitim hakkındaki görüşler.....	25
2.2.5. Entegre eğitim modelleri.....	27

2.2.6. Entegre Eğitimin Etkileri.....	28
2.2.6.1. Engelli çocuğun gelişimi üzerine etkileri.....	28
2.2.6.2. Normal gelişim gösteren çocuğun gelişimi üzerine etkileri.....	29
2.2.6.3. Anne-baba üzerindeki etkileri.....	31
2.2.6.4. Öğretmenler üzerindeki etkileri.....	31
2.2.6.5. Sosyal etkileşim üzerindeki etkileri.....	33
2.2.7. Türkiye'deki Entegre Eğitim (Kaynaştırma) Uygulamaları.....	34
2.3. Engelli Çocuk ve Aile.....	39
2.4. Kardeşler Arası İlişkiler.....	41
2.4.1. Aile sistemi içinde kardeş ilişkileri.....	42
2.4.2. Kardeş ilişkilerinde çeşitli etkenlerin rolü.....	43
2.4.2.1. Engelli kardeşi olan çocuklarda kardeş iletişimini etkileyen faktörler.....	43
2.4.2.1.1. Ailenin özellikleri.....	44
2.4.2.2. Anne- babanın tutum ve beklentileri.....	45
2.4.2.3. Engelli olmayan kardeşlerin özellikleri.....	45
2.4.2.4. Engelli çocuğun özellikleri.....	47
3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	
3.1. Araştırma Modeli.....	49
3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklem Seçimi.....	49
3.3. Veri Toplama Araçları.....	50
3.3.1. Kardeş problemleri anketi (sibling problems questionnaire).....	51
3.3.2. Kardeş problemleri anketinin geçerlik güvenirlik çalışması.....	51
3.3.3. Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği (Schaeffer sibling behaviour rating scale).....	52
3.3.4. Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin geçerlik-güvenirlik çalışması.....	53

3.4. Veri Toplama Yöntemi.....	55
3.5. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması.....	57
4. BULGULAR VE YORUM.....	59
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	109
6. KAYNAKÇA.....	115
7. EKLER.....	127
EK 1.....	128
EK 2.....	129
EK 3.....	131
EK 4.....	134
EK 5.....	137

TABLolar LİSTESİ

- Tablo 4.1. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımları.....61
- Tablo 4.2.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyet ve yaşlarına göre dağılımı.....62
- Tablo 4.3.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitimi alıp almama durumlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t- testi sonuçları63
- Tablo 4.4.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları65
- Tablo 4.5.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve varyans analizi sonuçları....66
- Tablo 4.6.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları68
- Tablo 4.7.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve varyans analizi sonuçları69
- Tablo 4.8. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve varyans analizi sonuçları.....70

- Tablo 4.9.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları71
- Tablo 4.10.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları72
- Tablo 4.11.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitimi alıp almama durumuna göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları.....74
- Tablo 4.12.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları78
- Tablo 4.13.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları79
- Tablo 4.14.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları.....82

Tablo 4.15.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları.....	84
Tablo 4.16.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları	88
Tablo 4.17.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları	89
Tablo 4.18.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları.....	92
Tablo 4.19.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları.....	94
Tablo 4.20.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer kardeş davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları.....	97
Tablo 4.21.Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları	99

- Tablo 4.22. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları.....102
- Tablo 4.23. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara göre varyans analizi sonuçları.....104
- Tablo 4.24. Araştırmaya dahil edilen kardeşlerin Kardeş Problemleri Anketi ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki korelasyonlar.....108

KISALTMALAR LİSTESİ

BİOB	Birliktelik-İlgili Olma Boyutu
EB	Empati Boyutu
FSB	Fiziksel Saldırganlık Boyutu
KPA	Kardeş Problemleri Anketi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEM	Milli Eğitim Müdürlüğü
NOB	Nazik Olma Boyutu
SKDDÖ	Schaeffer Kardeş Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği
UDÇB	Uzak Durma Çekinme Boyutu

1. GİRİŞ

Bir çocuğun gelişimi anne baba kadar yakın çevresindeki bireylerden, içinde yaşadığı kültür ve olanaklardan, aynı zamanda okuldaki yaşantısından etkilenmektedir. Bireyin aile, toplum, okul ve işyerinde başkalarıyla iyi ilişkiler kurmasında, toplumsal kurallara uymasında, aldığı sorumlulukları yerine getirmesinde, toplum ve çevre tarafından kabul edilmesinde sosyal gelişimin etkisi büyüktür. Çocuğun sosyal çevresi, ailenin yakın ve uzak çevreden aldığı destekler çocuğun ne ölçüde gelişeceğini ve toplumun üretken bir üyesi haline geleceğinin belirlenmesinde temel taşlardır. Çocuğun etkilendiği ve destek aldığı ilk ve yakın çevre ilişkileri aile içinde yaşanmaktadır. Ahmetoğlu-Aral (2004: 237)

Aile, onu meydana getiren bireylerin karşılıklı etkileşimde buldukları ve birbirleri üzerinde etkilerinin olduğu dinamik bir sistemdir. Bu sistem içerisinde eşler, anne-baba/çocuklar ve kardeşler arasında yer alan alt sistem etkileşimleri söz konusudur. Sistemin her bir parçası bir diğer parçasından etkilenmektedir Stoneman, Brody, Davis, Crapps (1988: 18-44).

Kardeşlerin birbirleri ile olan ilişkileri onların gelişimleri üzerinde önemli etkiye sahiptir. Kardeşler birbirlerinin duygusal, motor, zihinsel, dil ve özellikle de sosyal gelişimlerinde önemli rol oynamakta ve kardeş ilişkileri bir çocuğun ilk sosyal bağlantısı olması ve aile dışındaki kişiler ile etkileşimleri için temel oluşturmaktadır. Sürekli etkileşim yoluyla kardeşler taklit, oyun, kurallara uyma ve paylaşma gibi sosyal becerileri birbirlerinden öğrenmektedirler. Kız ve erkek kardeşler, çocukların ilk oyun arkadaşları olup; onlar yıllar geçtikçe birbirleri için öğretmen, arkadaş, ortak, izleyici, koruyucu, düşman, rakip ve sırdaş rollerini üstlenmektedirler. Çocuklar bu sosyal ilişki sayesinde daha sonra öğreneceklerinin temelini atmaktadırlar (Akkök, 1997: 34-67; Mangır, Aral, Kandemir, 1992: 45-68; Powell-Ogle, 1985: 103-133).

Ailede engelli bir çocuğun doğumu, aile üyelerinin yaşamlarını, duygularını ve davranışlarını olumsuz yönde etkilediği gibi kardeş ilişkilerini de etkilemektedir (Ahmetoğlu-Aral, 2004: 237; Gargiulo, 1985: 231).

Anne-babaların pek çoğu çocuklarının engelini öğrendiklerinde derin bir üzüntü yasarlar. Ailedeki diğer çocuklar, ebeveyninin duygularını anlayamazlar bile bu üzüntüyü paylaşmakta ve bu durumdan bazen olumsuz olarak etkilenmektedirler. Aile için bu durumun yarattığı üzüntü yıllar boyu sürmektedir. Böylesi bir üzüntü ebeveynlik görevlerini aksatmasa da anne-babanın başa çıkma mekanizmasını zayıflatabilmektedir. Bu durum hem normal hem de engelli çocuk için gereken bazı ebeveynlik becerilerinde de kayba neden olabilmektedir (Gath, 1992: 124).

Engelli çocukların akranları, kardeşleri ve çevreleriyle sağlıklı ilişkiler kurması, normal gelişim gösteren akranlarıyla eğitim görmesi şeklinde tanımlanan entegre eğitimle mümkün olabilmektedir.

Entegre eğitim, engelli çocuğun gelişimini hızlandırması ve topluma kazandırılması açısından önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte normal gelişim gösteren çocuklara da önemli katkılar sağlamaktadır. Entegre eğitim ortamlarında engelli ve engelli olmayan çocuklar birbiriyle ilişki kurma fırsatını elde etmektedir. Çocukların birbiriyle kurdukları ilişkiler engelli çocukların sosyal ve iletişim becerilerini, normal gelişim gösteren çocukların ise kişisel farklılıklara daha hoşgörülü yaklaşabilme becerilerini, sosyal ve bilişsel gelişim düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir. Bunların sonucunda da engelli çocukların toplumda kabul görmeleri kolaylaşabilmektedir (Ceylan, 2004: 145; Staub-Hunt, 1993: 41-57).

Eğitimde ayrı tutma, çocuğun statüsü ile ilgili olarak bir aşağılık duygusu yaşanmasına neden olmakta, anne, baba, kardeşler ve çocuk bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir. Bir entegrasyon ortamında ise engelli çocuklar akranları ile ayrıştırılmış okulların özelliği olan izolasyon duygusu olmaksızın doğal bir ortamda, buldukları grubun bir parçası olabilmektedirler Villa-Thousand (1995: 45-72).

Bu nedenlerle yapılacak araştırmalar doğrultusunda normal gelişim gösteren çocukların problemleri tanımlanıp, kardeşler arası ilişkinin nitelikleri ve bu nitelikleri etkileyen değişkenler belirlenip, entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli kardeşe sahip olan çocuklara ve ailelerine problemleri için etkili çözümler getirilebilir. Bu da ailedeki hem normal gelişim gösteren çocukların hem de engelli çocukların topluma uyumlarında ve ileriye dönük yaşamlarında olumlu katkılar sağlayabilir.

Bu düşünceden hareketle normal gelişim gösteren çocukların entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemlerin belirlenmesi, bu çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini hem kendilerinin hem de annelerinin değerlendirmesi amacıyla yapılmıştır.

Ayrıca araştırmada normal gelişim gösteren ocukların “Kardeş Problemleri Anketinden” anne ve kardeşlerin “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme leğinden (şKDD)” aldıkları ortalama puanların çeşitli değerkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek, Kardeş Problemleri Anketi ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme leğinin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır.

1.1. Problem

Engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren kardeşler, engelli kardeşlerinin sosyalleşmesi ve topluma kazandırılabilmesi için gereken sosyal, psikolojik ve eğitsel desteği sağlamada byknem taşımaktadırlar. Ancak engelli bir kardeşe sahip olmaya ilişkin yaşadığı karmaşık içsel duyguları kardeş ilişkilerini güçleştirmektedir. Ailedeki her çocuğun duygusal, psiko-sosyal gelişimlerini etkileyen kardeş ilişkileri, ailenin kaynakları, ailenin ocuk yetiştirme deneyimi, ailede diğer stres oluşturan durumlar, aile içinde oluşan başa çıkma mekanizmalarının çeşidi ve etkileşimrnkleri, iletişimde mevcut destek seviyelerinin çeşidi ve kalitesi, ailenin tipi, ailedeki yaşam tarzı, ailenin sosyo-

ekonomik durumu, çocuk sayısı, çocuklar arasındaki yaş farkı, çocukların cinsiyeti, çocuğun engel türü ve derecesinden etkilenmektedir (Ahmetoğlu-Aral, 2004: 237; Stoneman-Brody, 1993: 1786-1800; Valdivieso, Ribley, Ambler, 1988: 317-333; McHale, Sloan, Simeonsson, 1986: 147-163).

Gelişimsel açıdan ele alındığında, kardeşler arası ilişkilerin yaşamın her döneminde farklı özelliklere ve rollere sahip olduğu görülmektedir. Belirli bir gelişim dönemindeki kardeşler arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için o dönemin genel özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Her bir gelişim dönemine geçiş bireyin yaşamında önemli değişiklikleri de beraberinde getirir. Okul döneminde çocuklar toplumun nitelermelerine daha duyarlıdır. Engelin görünümüne ve engelli kardeşinin yaşına bağlı toplumun olumsuz tepkilerini tecrübe edebilirler. Engelli kardeşlerinin fiziksel özellikleri ya da uygun olmayan davranışları karşısında utanma ve sıkılma hissedebilirler. Okul çağı çocukları kardeşlerinin engelinin bulaşıcı olması konusunda endişelenebilir veya problem geliştirebilirler. Kendileri engelli olmadığı için suçluluk duygusu yaşayabilirler. Bazen kardeşlerine karşı koruyucu ve destekleyici bir davranış da geliştirebilirler (Ahmetoğlu-Aral, 2004: 237; Crouthamel, 1988: 119-131; Powell-Ogle, 1985: 103-133). Engelli kardeşi olan ergenlik dönemindeki çocuklar engelli kardeşlerine gelecekte ne olacağını, toplumda engelli kardeşlerinin kabul görüp görmeyeceğini ve evlenecekleri kişinin engelli kardeşini kabul edip etmeyeceğini merak edebilirler. Gelecekte engelli kardeşlerinin sorumluluğu ve kendi çocuklarında da böyle bir engel durumunun olup olmayacağı konusunda endişe duyabilirler (Bayhan-Yükselen, 2001: 190-205; Powell-Ogle, 1985: 103-133).

Engelli çocukların akranları, kardeşleri ve çevreleriyle sağlıklı ilişkiler kurması, normal gelişim gösteren akranlarıyla eğitim görmesi şeklinde tanımlanan entegre eğitimle mümkün olabilmektedir. Entegre eğitim, engelli çocuğun gelişimini hızlandırması ve topluma kazandırılması açısından önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte normal gelişim gösteren çocuklara da önemli katkılar sağlamaktadır Werts, Volery, Synder, Coldwell, Salisbury (1996: 187-203). Entegre eğitim ortamlarında engelli ve engelli olmayan çocuklar birbiriyle ilişki kurma fırsatını elde

etmektedir. Çocukların birbiriyle kurdukları ilişkiler engelli çocukların sosyal ve iletişim becerilerini, normal gelişim gösteren çocukların ise kişisel farklılıklara daha hoşgörülü yaklaşabilme becerilerini, sosyal ve bilişsel gelişim düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir. Bunların sonucunda da engelli çocukların toplumda kabul görmeleri kolaylaşabilmektedir (Ceylan, 2004: 145; Staub-Hunt, 1993: 41-57).

Problem Cümlesi

Entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkileri arasında farklılık var mıdır?

Alt Problemler

1. Entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli çocukların kardeş problemleri arasında farklılık var mıdır?
2. Entegre eğitime katılan zihinsel engelli çocukların kardeş problemleri çeşitli değişkenlere (engelli kardeşin entegre eğitim alıp almama durumuna, cinsiyetine, yaşına; normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyetine, yaşına, kardeş sayısına ve annenin öğrenim düzeyine) göre farklılaşmakta mıdır?
3. Entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerini normal gelişim gösteren kardeşlerinin ve de annelerinin değerlendirmeleri arasında çeşitli değişkenlere (engelli kardeşin entegre eğitim alıp almama durumuna, cinsiyetine, yaşına; normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyetine, yaşına, kardeş sayısına ve annenin öğrenim düzeyine) göre farklılık var mıdır?

1.2. Araştırmanın Amacı

Normal gelişim gösteren çocukların entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemlerin belirlenmesi, bu çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini hem kendilerinin hem de annelerinin değerlendirmesi amacıyla yapılmıştır.

Ayrıca araştırmada normal gelişim gösteren çocukların “Kardeş Problemleri Anketinden” anne ve kardeşlerin “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinden (ŞKDDÖ)” aldıkları ortalama puanların çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek, Kardeş Problemleri Anketi ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır.

1.3. Önem

Engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren kardeşlerle yapılan çalışmalar incelendiğinde kardeş ilişkilerinin geriye dönük olarak ya da anne-babaların ve öğretmenlerin değerlendirmelerine dayalı olarak yapıldığı, normal gelişim gösteren çocukların bakış açısından engelli bir kardeşe yaşam tecrübesi üzerinde çok az durulduğu görülmektedir (Ahmetoğlu-Aral, 2004: 237; Mc Hale vd. 1986: 147-163). Ayrıca kardeşler arası ilişkilerin niteliği kültürlere bağlı olarak farklılaşabilmekte ve ailelerin çocukları ile ilişkileri de toplumdan topluma değişebilmektedir Mc Hale, Updegraff, Tucker, Crouter, (2000: 746-760). Bunlardan dolayı normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerinin durumlarına ilişkin bilgilendirilmeleri, aynı durumdaki diğer kardeşlerle karşılaştırılmaları, içsel duygularını paylaşmaya ve psikolojik rahatlık sağlamaya yönelik ortamlarda bulunmaları ve tüm bu hizmetlerin uzun dönemde tekrar edilmesi, ihtiyaçlarına göre tekrar düzenlenebilmesi için öncelikle engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların gereksinimlerinin ve problemlerinin tanımlanması gerekmektedir.

Bu nedenlerle yapılacak araştırmalar doğrultusunda normal gelişim gösteren çocukların problemleri tanımlanıp, kardeşler arası ilişkinin nitelikleri ve bu nitelikleri etkileyen değişkenler belirlenip, entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli kardeşe sahip olan çocuklara ve ailelere problemleri için etkili çözümler getirilebilir. Bu da ailedeki hem normal gelişim gösteren çocukların hem de engelli çocukların topluma uyumlarında ve ileriye dönük yaşamlarında olumlu katkılar sağlayabilir.

1.4. Sayıtlar

1. Normal gelişim gösteren kardeşlerin Kardeş Problemlerini Belirleme leği ve Schaffer Kardeş Davranışı Değerlendirme leği Kardeş Formuna verdikleri yanıtların var olan durumlarını doğru, samimi ve yansız olarak yansıtılmaktadır.

2. Annelerin Schaffer Kardeş Davranışı Değerlendirme leğinin Anne formuna verdikleri yanıtların var olan durumlarını doğru, samimi ve yansız olarak yansıtılmaktadır.

3. Entegre eğitime devam eden zihinsel engelli çocuklar ile sadece engelli çocukların devam ettiği özel eğitim kurumlarına devam eden aynı yaşlardaki engelli çocukların seçiminde benzer özellikler taşıdıkları varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

“Entegre Eğitime Katılan ve Katılmayan Engelli ocukların Kardeş İlişkilerinin Anne ve Kardeş Algılarına Göre Değerlendirilmesi “ konu başlıklı araştırma, 2008- 2009 eğitim ğretim yılı Edirne merkez ilçede bulunan, ilköğretim birinci kademedeki entegre eğitime katılan engelli çocuklar ve MEB’na bağlı resmi

ve özel özel eğitim kurumlarına devam eden, benzer yaş ve özellikteki engelli çocukların kardeşleri ve anneleri ile sınırlandırılmıştır.

1.6. Tanımlar

Entegre eğitim: Özellikleri uygun olan engelli çocukların bireysel eğitim programları çerçevesinde, normal ve özel eğitim personelinin sorumluluğu altında, eğitimsel/ sosyal ve süre olarak normal yaşlıları ile bütünleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır Artan-Balat (2003: 65-80).

Engellilik: Bireyin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak normal sayılan bir rolünü yerine getirmesini önleyici veya sınırlandırıcı, bir yetersizlik ve engellilik sonucu ortaya çıkan bir dezavantajı sürdürme durumudur Özsoy, Özyürek, Eripek (1992: 149-165).

Zihinsel engel: Zihinsel işlevlerde önemli derecede ortalamanın altında olması, iletişim, özbakım, ev hayatı, sosyal beceriler, toplumsal hayata katılım, insiyatifi kullanma, sağlık ve güvenlik, işlevsel akademik beceri, boş zamanı değerlendirme ve iş alanlarından iki ya da daha fazlasında sınırlılıklar göstermesi şeklinde tanımlanmaktadır (Anonymous, 1992: 180).

1.7. Kısaltmalar

BİOB	Birliktelik-İlgili Olma Boyutu
EB	Empati Boyutu
FSB	Fiziksel Saldırganlık Boyutu
KPA	Kardeş Problemleri Anketi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEM	Milli Eğitim Müdürlüğü
NOB	Nazik Olma Boyutu
SKDDÖ	Schaeffer Kardeş Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği
UDÇB	Uzak Durma Çekinme Boyutu

1.8. İlgili Araştırmalar

Ceylan (2004), araştırmasında, entegre eğitime katılan ve katılmayan beş-yedi yaş arasında engelli çocuğu olan annelerin depresyon ve umutsuzluk düzeylerini belirlemek ve bazı değişkenlere göre depresyon ve umutsuzluk düzeylerinin değişip değişmediğini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmaya Ankara il merkezindeki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilköğretim okullarının bünyesinde bulunan anasınıflarına devam eden engelli çocuğu olan 59 anne ile, karşılaştırma grubu olarak Milli Eğitim Bakanlığına bağlı özel eğitim okullarına devam eden benzer yaş ve özellikte engelli çocuğu olan 67 anne olmak üzere toplam 126 anne dahil edilmiştir. Araştırmada, “Beck Depresyon Ölçeği”, “Beck Umutsuzluk Ölçeği” ve “Genel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları, annelerle yüz yüze görüşülerek araştırmacı tarafından doldurulmuştur. Elde edilen verilerin analizinde t-testi, Mann Whitney U-testi ve Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda çocukları entegre eğitime katılmayan annelerin depresyon ve umutsuzluk düzeylerinin, çocuğu entegre eğitime katılan annelerin depresyon ve umutsuzluk düzeylerine göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Ahmetoğlu ve Aral (2004: 237) yaptıkları araştırmada normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemlerin belirlenmesi, bu çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini, hem kendilerinin hem de annelerinin değerlendirmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Edirne il merkezinde bulunan Trakya Üniversitesi Zihin ve Hareket Özürlü Çocuklar İçin Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne kayıtlı, öz anne, baba ve kardeşleriyle birlikte yaşayan 256 zihinsel engelli çocuğun sekiz - on sekiz yaşlar arasındaki normal gelişim gösteren kardeşleri ve anneleri olmak üzere toplam 512 birey dahil edilmiştir. Araştırmada, Kardeş Problemleri Anketi ve Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin kardeş ve anne formu ile araştırmacı tarafından hazırlanan Genel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin nazik olma, uzak durma-çekinme, empati, fiziksel saldırganlık boyutlarından aldıkları puan ortalamalarında kardeş ve anne algılamalarına göre anlamlı farklılık olmadığı

bulunurken, birliktelik-İlgili olma boyutunda kardeş ve anne algılamaları arasındaki farklılığın anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Zoylan (2005: 108), Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Bireylerin Kardeş İlişkilerini karşılaştırmıştır. Araştırmanın amacı engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin belirlenmesidir. Betimsel bir araştırma olan araştırmanın örneklemini; özel eğitim alan down sendromlu ve otistik çocukların 12-23 yaş arasındaki kardeşleriyle engelli kardeşe sahip olmayan aynı yaş grubundaki ergenlerden 107 kişi oluşturmaktadır. 31 kişinin otistik kardeşi, 36 kişinin down sendromlu kardeşi ve 40 kişinin engelli olmayan kardeşi vardır. Engelli olmayan kardeşe sahip olan katılımcılar kontrol grubu olarak alınmıştır. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylere kardeş ilişkilerinin niteliğine dair bilgi almak için Furman ve Buhrmester (1985)'in geliştirmiş olduğu Kardeş İlişkileri Anketi (Sibling Relationship Questionnaire) ve araştırmacı tarafından geliştirilen bir Bilgi Formu uygulanmıştır. Bulgularda engelli kardeşi olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Engelli olmayan kardeşe sahip bireyler, engelli kardeşe sahip gruba göre Kardeş ilişkileri Anketi'nin “atışma” ve “rekabet” alt boyutlarından daha yüksek puan almışlardır. Kardeş ilişkileri Anketi'nin “göreceli konum/g” ve “sıcaklık/yakınlık” boyutlarında gruplar arası farklılaşma görülmemiştir. Buna ek olarak, “kardeşin kendi yaşi”, “kardeşinin cinsiyeti ve yaşi”, kardeşle arasındaki yaş farkı”, “aile tipi” ve “ailedeki ocuk sayısı”, değişkenlerinin grupların Kardeş ilişkileri Anketinden aldıkları puanlar üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Ancak, kardeşin cinsiyeti ve sosyo-ekonomik düzey değişkenlerinin kardeş ilişkileri üzerinde anlamlı bir etki gösterdiği bulunmuştur. Araştırma gruplarının tümünde kızlar erkek kardeşlere göre “sıcaklık/yakınlık” ve “göreceli konum/g” boyutlarından daha yüksek puanlar almışlardır. Sosyoekonomik düzey açısından ise “göreceli konum/g” boyutunda en düşük gelir düzeyindeki kardeşler en yüksek gelir düzeyindekilere göre daha yüksek puan almışlardır. Ayrıca orta gelir düzeyindeki kardeşler “atışma” alt boyutundan daha yüksek puan almışlardır.

Demirel (1997: 140) araştırmasında, ilkokul düzeyindeki kaynaştırma ve özel eğitim sınıfına devam eden eğitilebilir zihin engelli öğrencileri, genel gelişimsel ve davranışsal özellikler, uyumsal davranış özellikleri ve sözcük dağarcığı düzeyleri açısından karşılaştırmıştır. Araştırma sonucunda birçok uyum alt testinde ve sözcük dağarcığında özel eğitim sınıfına devam eden öğrencilerden daha aşağı düzeyde olduğu bulunmuştur.

Dönmez, Avcı ve Aslan (1997) yapmış oldukları “Entegrasyona Katılan ve Katılmayan Bireylerin Entegrasyona İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi” konulu çalışmada, kaynaştırma uygulamalarının yapıldığı ve yapılmadığı okullarda öğrenim gören öğrencilerin, anne-babaların, görev yapan öğretmenlerin ve bu okullara devam eden özel gereksinimli öğrencilerin anne-babalarının kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüşlerini incelemişlerdir. Çalışmanın örneklemini Ankara il merkezindeki okullardan toplam 868 öğrenci, öğretmen ve anne- baba oluşturmuştur. Veriler anket yolu ile toplanmıştır. Çalışmada; öğrenci, öğretmen ve anne-babaların kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüşlerinde istatistiksel olarak önemli farklılıklar olduğu saptanmıştır. Öğretmenlerin ve kaynaştırma uygulamalarının yapıldığı okullardaki özel gereksinimli öğrenci anne-babalarının özel gereksinimli çocukların kaynaştırma eğitimine yerleştirmelerini daha uygun buldukları; ancak, çocuğu özel eğitim okulunda öğrenim gören özel gereksinimli öğrenci anne-babaları ile normal gelişim gösteren öğrenciler ve anne-babalarının ayrıştırılmış eğitim yerleştirmelerini daha yüksek oranda savundukları saptanmıştır. Ayrıca, bu çalışmada kaynaştırma uygulamalarının özel gereksinimli bir öğrenciyi kaynaştırma uygulamalarına dahil etme kararının özür türüne göre farklılaşacağını düşündükleri ortaya konmuştur.

Baykoç- Dönmez, Avcı ve Aslan (1997: 23-30) Ankara’da 537 kişilik örneklem üzerinde engelli olan ve engelli olmayan öğrenci velileriyle yaptıkları çalışmada, hem engelli hem de normal gelişim gösteren çocuğu olan veliler, kaynaştırmanın engelli olmayan çocuklar için yararlı olduğuna dair görüş bildirmişlerdir. Bununla birlikte, engelli bireylerin eğitim almaları gereken eğitim ortamıyla ilgili sorulan soruya, çocuğu normal gelişim gösteren veliler çoğunlukla ayrıştırılmış özel eğitim almaları gerektiği yönünde cevap vermişlerdir. Engelli

çocuğu olan veliler ise yüksek oranda tam kaynaştırmayı ve kısmi kaynaştırmayı uygun bulmuşlardır. Bununla birlikte kaynaştırma yapılan normal gelişim gösteren öğrencilerin %37,85'i ve kaynaştırma yapılmayan normal gelişim gösteren öğrencilerin %48,81'i tüm engelli türleriyle arkadaş olabileceğini bildirmişlerdir. Bu çocukların ebeveynlerinden tüm engel türleriyle arkadaş olabileceğini bildirenlerin oranları ise %13,28 ve %21,90 ile çocuklarından daha düşüktür.

Akalın (2005) yapmış olduğu “Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Abla ve Ağabeylerinin Sosyal Beceri Düzeyi ve Kardeş İlişkileri” konulu araştırmanın amacı; Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu olan çocukların abla ve ağabeylerinin sosyal beceri düzeyleri ve kardeş ilişkilerinin niteliği ile DEHB'nin bu değişkenler üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini, yaşları 10-16 arasında değişen, yarısı DEHB olan bir kardeşe, diğer yarısı da normal gelişim gösteren bir kardeşe sahip 60 abla/ağabey ve onların anneleri oluşturmaktadır. Annelerin doldurdukları ölçeğin sonuçlarına göre, DEHB olan kardeşe sahip çocukların sosyal yetkinlik düzeyi, normal gelişim gösteren kardeşe sahip çocuklarından daha düşüktür. Yine aynı ölçekten elde edilen veriler ışığında, DEHB olan çocukların kardeşlerinin daha sık sosyal ve davranışsal sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ağabey/ablaların doldurdukları ankette elde edilen verilere göre, kardeş ilişkilerinin niteliği kapsamında ele alınan sevgi, kardeşin hayranlık duyması, kardeşe hayranlık duyma, baba yanlı davranışı ve benzerlik değişkenleri açısından iki grup arasında normal gelişim gösteren çocukların abla ve ağabeyleri lehine anlamlı farklılık olduğu ve DEHB olan bir kardeşin olduğu kardeş çiftlerinde tartışmanın daha sık yaşandığı belirlenmiştir. DEHB olan çocukların anne ve kardeşleriyle yapılan görüşmelerde, hem anneler, hem de ağabey ve ablalar, ebeveynlerin DEHB olan çocuğa daha çok ilgi gösterdiğini ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra, kardeş ilişkilerindeki saldırgan davranışların da sıklıkla dile getirildiği dikkat çekmektedir.

Kennedy, Shukla ve Fyxell (2004: 31-47), yaptıkları araştırmada entegre eğitimin ciddi engelli ortaokul öğrencilerinin sosyal ilişkileri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırmaya yaşları 12-14 arasında değişen sekiz kişiden iki grup

alınmıştır. Birinci grup genel eğitim ortamlarına tam zamanlı katılmış, ikinci grup kendilerinin bulunduğu özel eğitim sınıflarında eğitim görmüşlerdir. Entegre eğitime katılan öğrenciler ile entegre eğitime katılmayan öğrenciler yaş, cinsiyet ve engel seviyelerine göre eşleştirilerek karşılaştırılmışlar, doğrudan gözlem ve görüşme yöntemleri ile öğrencilerin sosyal etkileşimleri ve arkadaşlık bağları ölçülmüştür. Araştırma sonunda; entegrasyona katılan engelli öğrencilerin engelli olmayan akranları ile daha fazla etkileşimde buldukları, çok değişik alanlardaki faaliyet ortamlarında engelli olmayan akranları ile sosyal ilişkilerde buldukları, daha yüksek düzeylerde sosyal destek davranışları sergiledikleri, engelli olmayan akranlarından oluşan daha geniş arkadaşlık ağlarına sahip oldukları, engelli olmayan akranları ile daha sağlam ve sürekli arkadaşlıklar kurdukları saptanmıştır.

Kavanoz (1999:144), özel eğitim sınıfına ve kaynaştırma eğitimine alınan zihinsel engelli öğrencilerin uyumsal davranışlarını karşılaştırmıştır. Araştırmaya Trabzon ilinde özel eğitim ve kaynaştırma sınıflarında okuyan 110 eğitilebilir zihinsel engelli çocuk katılmıştır. Uygulanan “Uyumsal Davranış Skalası” sonucunda; bağımsız faaliyet gösterebilme, ekonomik faaliyet alanları, ev faaliyetleri alanı, kendi kendini yönetme alanı ve sorumluluk ile toplumsallaşma alanlarında kaynaştırma eğitimindeki öğrencilerin, uyumsal davranış açısından daha etkin olduğu, dil gelişimleri açısından özel eğitim sınıflarında okuyanların daha etkili olduğu, fiziksel gelişim alanları ile mesleki faaliyet alanlarında her iki grupta uyumsal davranış açısından anlamlı fark olmadığı saptanmıştır.

McHale vd. (1986), otistik, zihinsel engelli ve bilinen bir engeli olmayan kardeşleri olan, 6-15 yaş arası çocuklardan oluşan üç grubu karşılaştırmıştır. Tüm kardeş ilişkileri kardeşler tarafından, gruplar arası anlamlı farklılıklar olmaksızın, genellikle olumlu olarak değerlendirilmiştir. Engelli çocuk anneleri, kardeş ilişkisini, karşılaştırma grubu annelerine göre daha olumlu değerlendirilmiştir. Bulgular, ailede engelli bir çocuk sahibi olma deneyiminin oldukça değişken olduğunu göstermektedir.

Lockwood, Kitzman ve Cohen (2001: 47-69), sekiz-on üç yaş arası 53 çocuğun kardeş ve akran ilişkilerini inceledikleri çalışmalarında, çocuklara kardeş ilişkilerini belirlemek için Kardeş İlişkileri Ölçeği, arkadaşlık ilişkilerinin niteliğini belirlemek için Arkadaşlık Kalitesi Anketi, çocukların kendi sosyal yeterliliklerini algılamaları Harter'ın Kendini Algılama Profili ve kendilerini ne kadar yalnız hissettiklerini belirlemek için Yalnızlık Anketi uygulamışlardır. Çocuğun tüm arkadaşlarıyla sınıf ortamında yapılan sosyometri çalışmalarıyla da çocukların akranlarıyla sosyal yeterliliği grup ve bireysel olarak değerlendirilmiş, aynı cinsiyetteki sınıf arkadaşlarına Sınıf Oyunu uygulanmıştır. Sonuçta kardeş ilişkilerinde daha samimi olan çocukların akranlarıyla ilişkilerinin de daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Kardeş çatışmalarının hem olumlu hem de olumsuz akran ilişkileriyle ilişkili olduğu bulunmuştur. Çocukların kardeş ilişkileriyle ilgili belirttikleri arkadaşlık niteliğinin ölçümleri ile güçlü olarak ilişkili olmadığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılan kardeşi bulunan çocukların grup düzeyinde daha popüler oldukları, genelde daha çok sevildikleri ve daha az düzeyde reddedildikleri ve bireysel düzeyde daha az yalnızlık hissettikleri belirlenmiştir.

Brody vd. (1999) çalışmalarında, dokuz-on iki yaş arası 85 ergenin kardeşler arası ilişkilerinin niteliğine annenin ve babanın psikolojik durumunun etkisini incelemiştir. Araştırmada çocuklara kardeş ilişkilerini belirlemek için Kardeş İlişkileri Ölçeği, ebeveynlerinin disiplin stratejilerini değerlendirdikleri Çocukların Ebeveynlerin Davranışlarını Değerlendirdikleri Form, ebeveynlere ise Çocukların Kendilerini Kontrol Edebilme Becerilerini Değerlendirme Ölçeği, Davranış Problemleri Ölçeği uygulanmıştır. Ebeveynlerin psikolojik durumları Depresyon Ölçeği ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ile aile ilişkileri Ahron'un İşbirliği Kalitesi Ölçeği, O'Leary-Porte Ölçeği, İlişkileri Değerlendirme Ölçeği ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, çekirdek ve geniş ailelerde, ebeveynlerin daha çok destekleyici davrandıkları ailelerde, daha samimi ve daha çok destekleyici ilişkiler olduğu saptanmıştır. Kardeşler arası ilişkilerinde daha uyumlu ve daha az çekişmenin olduğu kardeşlerin, duygularını daha iyi kontrol edebildikleri belirlenmiştir. Elde edilen verilere dayanarak kız ve erkek kardeşlerine bakma,

besleme ve onlarla oyun etkileşimlerinin, çocukların duygularını kontrol edebilme ve davranışlarını organize edebilme yeteneği ile ilişkili olduğu da saptanmıştır.

Varlier (2004), okul öncesi eğitim öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin görüşlerini incelemiştir. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilerin okul öncesi dönemde kaynaştırma yoluyla eğitilmelerine ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada betimsel yöntem izlenmiştir. Araştırma verileri yarı yapılandırılmış görüşmelerle toplanmıştır. Toplanan nitel veriler sayısal olarak analiz edilmiştir. Araştırmanın katılımcılarının 2002-2003 öğretim yılında İç Anadolu Bölgesi'ndeki bir şehir merkezinde Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ilköğretim okulları ve ana okullarında görev yapan okul öncesi eğitim öğretmenlerinden kaynaştırma öğrencisi okutan/okutmakta olan 30 öğretmen oluşturmuştur. Araştırma bulgularına göre öğretmenlerin tümü özel gereksinimlilerin okul öncesi eğitim alması gerektiğini düşündüğünü ve çoğunluğu bu eğitimin kaynaştırma uygulaması ile verilmesini yararlı gördüğünü ifade etmektedir. Bununla birlikte, öğretmenler kaynaştırma uygulaması konusunda kendilerini ve görev yaptıkları koşulları yeterli bulmadıklarını dile getirmektedirler.

Öncül (2003), yaptığı araştırmada Eskişehir ilinde kaynaştırma uygulamasının yapıldığı bir ilköğretim okulunda normal çocuk annelerinin kaynaştırma uygulamasına ilişkin görüşlerini incelemiştir. Araştırma kapsamına gönüllü olarak katılan sekiz normal çocuk annesinin görüşleri alınmıştır. Bu amaçla nitel veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış, daha sonra veriler tümevarım yoluyla analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan annelerin tamamı okulun 8-E sınıfında okuyan öğrencilerin anneleridir. Bulgular normal çocuk annelerinin kaynaştırma uygulamasına ilişkin tutumlarının olumlu olduğunu, ancak kaynaştırma uygulaması ile ilgili bilgilerinin yeterli olmadığını göstermiştir. Ayrıca okul-veli işbirliğinin hemen hemen olmadığı ortaya çıkmıştır. Velilerin, okulda kaynaştırma uygulamasının yapıldığını ancak kaynaştırma sınıfına devam eden çocuklarından öğrendikleri bilgiler arasındadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular normal çocuk annelerine ve aynı zamanda babalarına yönelik olarak bazı önerilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. En önemli öneri kaynaştırma uygulaması

konusunda normal çocuk velilerinin bilgilendirilmesi için yapılacak etkinliklerin sıralanmasıdır. Ayrıca normal çocuk velileri ile kaynaştırma velilerini bir araya getirecek programların yapılması da önemli bir öneri olarak sunulmuştur.

Yıkıncı (2006)' ın, il milli eğitim yöneticilerinin kaynaştırma uygulamasına yönelik görüşlerinin belirlenmesi ile ilgili yapmış olduğu çalışma araştırma niteliksel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki bir ilde görev yapan 10 İl Milli Eğitim yöneticisi oluşturmaktadır. İl milli eğitim yöneticilerinin görüşlerini belirlemek amacı ile 8 soru hazırlanmıştır. Verilerin toplanmasında niteliksel veri toplama yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Veriler tümevarım yoluyla analiz edilmiştir. Yöneticilerin çoğunluğu bütün engellilerin kaynaştırma uygulamasına alınması gerektiğini belirtirken, bir kısmı da sadece ortopedik engellilerin kaynaştırmaya alınması yönünde görüş belirtmişlerdir. Ayrıca, yöneticiler Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrı okullar yapılmasını beklerken, okul yönetiminden ve öğretmenlerden kaynaştırma uygulamasına inanmalarını beklediklerini de ifade etmişlerdir. Ailelerden beklentileri ise çocuklarının engelini kabul etmeleri yönünde olmuştur. Kaynaştırma uygulaması yapılan okullarda yaşanan sorunlara ilişkin ise herhangi bir bilgilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Yöneticiler kaynaştırma uygulamasının engelli öğrenciye, ailesine ve normal öğrencilere moral verdiğini, sınıf öğretmenine ise bireysel farklılıklara göre öğretim yapmaları yönünde yarar sağladığını ifade etmişlerdir. Müdür ve öğretmenleri kaynaştırma uygulamasına hazırlamak için hizmet içi etkinlikler düzenlendiği ve kaynaştırma uygulamasının Rehberlik Araştırma Merkezlerinin yönlendirmesiyle gerçekleştiği yönünde görüşlerini belirtmişlerdir. Yöneticilerin çoğu kaynaştırma başlatılacak bir okulda kaynaştırma uygulamasında görev alacak kişilerin bilgilendirilmesini önermişlerdir.

Civelek (1990) tarafından yapılan "Eğitilebilir Zihinsel Özürlü Çocukların Sosyal Kabul Görmelerinde Normal Çocukların Bilgilendirilmelerinin ve İki Grubun Resim-iş ile Beden Eğitimi Derslerinde Bütünleştirilmenin etkisi" konulu araştırmada, kaynaştırma uygulamasına dahil edilen ve aynı zamanda bilgilendirme süreci uygulanan grup diğer gruba ve kontrol grubuna oranla eğitilebilir zihinsel engelli

çocuklar ile ilgili daha fazla sosyal kabul göstermişlerdir. Bilgilendirme süreci uygulanmayan grup ise kontrol grubuna oranla eğitilebilir zihinsel engelli çocuklar ile ilgili daha fazla sosyal kabul göstermişlerdir.

Bir başka araştırmada, zihinsel engelli kardeşe sahip olan ve olmayan ilkokul çocuklarının (8-12 yaş) davranış problemlerinin karşılaştırılarak, annenin kaygı düzeyi ile olan ilişkisi incelenmiştir. Zihinsel engelli kardeşe sahip olan 90 çocuk ve anneleri ile engelli kardeşe sahip olmayan 90 çocuk ve anneleri çalışma grubunu oluşturmaktadır. Araştırmada engelli kardeşe sahip olan ve olmayan çocukların annelerine, Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği (Child Behavior Check List, CBCL-Achenbach, 1981), Sürekli Kaygı Envanteri (Trait Anxiety Inventory - Spielberger, 1970) ve araştırmacının hazırlamış olduğu bilgi formu; zihinsel engelli kardeşe sahip olan kardeşlere de araştırmacının oluşturduğu bir anket uygulanmıştır. Engelli bir kardeşi bulunan çocukların, engelli bir kardeşi bulunmayanlara göre daha fazla davranış problemine sahip olduğu ve bu problemlerin, annelerinin kaygı düzeyi ile önemli ölçüde ilişkili olduğu, engelli kardeşe sahip kızların problemlerinin erkeklere göre daha fazla olduğu araştırmanın bulgularıdır. Anne babanın eğitim düzeyi, kardeşlerin doğum sırası, cinsiyeti ve ailedeki çocuk sayısı gibi değişkenler, engelli kardeşe sahip olan çocukların problemleri ile ilişkili bulunmamıştır (Pirimoğlu, 1996: 132).

2. İLGİLİ ALAN YAZIN

2.1.Zihinsel Engellilik

2.1.1.Zihinsel Engelin Tanımı ve Sınıflandırılması

Zihinsel engelliler, AAMR (Amerikan Zeka Geriliği Birliği)'nin 1992 yılında yaptığı tanımda zihinsel işlevlerdeki ve uyumsal alanlardaki sınırlılıklarıyla tanımlanmaktadır. Tanımda uyumsal beceri alanları iletişim, özbakım, ev yaşamı,

sosyal beceriler, toplumsal yararlılık, kendini yönetme, sağlık ve güvenlik, işlevsel akademik beceriler, boş zaman ve iş olarak sınırlanmaktadır (Eripek, 2003: 153-171). AAMR'nin 2002 yılında önerdiği yeni tanım ise şöyledir Vuran (2003): Zeka geriliği, hem zihinsel işlevsel hem de kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerinde anlamlı sınırlılıklar görülen bir yetersizlik olarak nitelendirilmektedir. Bu yetersizlik 18 yaşından önce ortaya çıkmaktadır.

573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'ye göre özel eğitim gerektiren birey “Çeşitli nedenlerle bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren birey” olarak tanımlanmaktadır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2005).

Zihinsel engelli çocuklar zeka bölümlerine göre sınıflandırılmaktadır. Wechsler Zeka Ölçeğinin uygulanmasına göre zihinsel engelliliğin düzeyleri aşağıdaki gibidir:

	Zeka Puanı	Geriliği Olanların yaklaşık % si
Hafif derecede	55 – 69	89
Orta derecede	40 – 54	7
Ağır derecede	25 – 39	3
İleri derecede	0 – 24	1

Amerikan Zihinsel Özürlüler Derneği zihinsel engelli çocukları şu şekilde sınıflandırmaktadır (Ahmetoğlu-Aral, 2004: 237; Anonymous, 1992: 180).

Hafif derecede zihinsel engelliler : Temel okuma-yazma ve sayma becerilerini kazanmada yaşanan problemler sonucu ortaya çıkar.Zeka bölümü puanı 50-55 ile yaklaşık 70 hafif zihinsel engelliler arasındadır.Bu çocukların motor gelişimlerinde normal gelişim gösteren çocuklara göre biraz daha gerilik görülür.

Orta derecede zihinsel engelliler : Sosyal, duygusal ve dil gelişimi alanlarında gecikmenin olması, davranış problemlerine rastlanması, temel okuma-yazma ve sayma becerilerinde problemlerin görülmesi sonucu ortaya çıkar. Zeka bölümü puanı 35-40 ile 50-55 arasındadır. Motor gelişimleri yaşlarına göre daha geri olmaktadır. Günlük bakımlarında kısmen bağımsız olabilirler.

Ağır derecede zihinsel engelliler : Ciddi biçimde konuşma ve dil gelişimi güçlüğü, sosyal, duygusal veya davranış problemleri ile temel özbakım becerilerini öğrenmesinde ortaya çıkan gecikme durumunu ifade eder. Zeka bölümü puanı 20-25 ile 35-40 arasındadır. Algısal yetenekleri çok zayıftır. Sözel yönergeleri anlamada güçlük çekerler. Bakımları için sürekli birisine ihtiyaç duyar.

İleri derecede zihinsel engelliler : Klinik bakıma gereksinim duyan, zeka bölümü puanı 20-25'in altında olan gruptur. Tam bir denetim gereklidir. Kendilerine bakamaz ve koruyamazlar (Ahmetoğlu-Aral, 2004: 237; Anonim, 1999: 768).

Eğitimciler ise, çocukların zeka düzeylerine uygun eğitim verebilmek amacıyla eğitim ihtiyaçlarına göre şu şekilde sınıflandırmaktadırlar Hallahan-Kauffman (1988: 530-555).

1. Eğitilebilir Zihinsel Engelliler
2. Öğretilebilir Zihinsel Engelliler
3. Ağır ve çok ağır Zihinsel Engelli

Eğitilebilir zihinsel engelliler : Zeka bölümü ,çeşitli ölçeklerde sürekli olarak 45 ile 75 arasında olan ve okuma, yazma, matematik gibi temel akademik becerileri öğrenebilecek olan zihinsel engellileri kapsamaktadır. Bu çocuklar zihinsel yetersizliği grubunun %70-80'nini oluşturmaktadır. Ortalama %15'inde kekemelik ve ses problemleri vardır. Bir çoğu monoton bir ses tonunda konuşabilmektedirler. Altı yaşındaki normal bir çocuğun dağarcığında 2500 kelime

varken, bu çocuklarınkinde 500-1200 kelime vardır. Eğitilebilir çocuklar özel eğitim program ve koşullarına gereksinimi olan kısmen bağımlı çocuklardır.

Öğretilebilir zihinsel engelliler : Zeka bölümü,çeşitli ölçeklerde 25-45 arasında olup özel eğitim ve rehabilitasyona muhtaç olan ve aldıkları eğitimle günlük yaşam aktivitelerini, özbakım becerilerini ve sosyal davranışları öğrenebilecek olan zihinsel engellileri kapsamaktadır.Hemen hemen hepsinde konuşma bozuklukları görülür.Ayrıca,iskelet-kas sistemi gelişimi de gerilik,işitme, görme ve duyu bozuklukları ve çevreye uyum güçlükleri gözlenmektedir.

Ağır zihinsel engelli çocuklar (Klinik bakıma muhtaç çocuklar): Zeka bölümleri çeşitli ölçeklerde 25 ve altında olan hayata kesinlikle uyum sağlayamayan ve sağlık kurumlarında devamlı bakıma muhtaç olan zihinsel engellileri kapsamaktadır (Anonim, 1999: 768-782).

Bu çocuklarda fiziksel gelişim gerilikleri çok yoğunlukla gözlenmektedir. Yetişkin yaşa geldiklerinde bile konuşma tek kelimelerle mümkün olabilmektedir. Bütün zeka gelişimleri 0-2 yaş düzeyindedir.

2.1.2. Zihinsel Engelli Çocukların Gelişim Özellikleri

Zihinsel engelli çocuklarında normal çocuklar gibi yemek yeme, içme gibi biyolojik, sevme, sevilme, başarılı olma, kabul edilme, toplumda kendine uygun bir işe sahip olma gibi psikolojik ve sosyal gereksinimleri bulunmaktadır. Zihinsel engellilerle normal gelişim gösteren çocuklar arasındaki fark ise beden, zihin, dil ve sosyal gelişimlerinde kendi ellerinde olmayan nedenlere bağlı olarak normlardan geri olmaları, gelişimlerinin sınırlı ve gelişim ritimlerinin yavaş olmasıdır (Çağlar, 1979: 202).

Zihinsel gelişim özellikleri; akademik kavramları geç, güç ve sınırlı öğrenirler. Dikkat süreleri kısa ve dağınık olduğu için soyut terim ve kavramları geç

ve güç gelişir. Kazandıkları bilgileri ilişkilendiremezler ve genelleme yapamazlar. Yeni durumlara uymada zorluk çekerler. Gördüklerini, duyduklarını ve öğrendiklerini çabuk unuturlar. Algıları, kavramları ve tepkileri basittir. Duygu ve düşüncelerini açık ve bağımsız olarak ifade edemezler.

Zihinsel engelli çocuklar normal gelişim gösteren çocuklara göre sosyal ilişkilerinde kendilerinden yaşça küçük olanlarla ilişki kurarlar. Yakın çevresindekilerle kolay dostluk kuramazlar. Kurdukları dostlukları uzun süre sürdüremezler. Genellikle yakın çıkarlar ortadan kalkınca dostlukta biter. Kolayca küser ve dostlukları bozarlar. Oyun ve toplum kurallarına uymakta zorluk çekerler. Nezaket ve görgü kurallarına uymada gerilik gösterirler. Sosyal etkinliklere karşı ilgileri azdır. Çok az sayıda sosyal etkinliklere katılırlar. Sosyal ilişkilerde bencildirler. Davranışlarında her şeyin kendilerine ait olmasını isterler. Sosyal ilişkilerinde kendilerini grupta kabul ettirecek becerileri azdır. Bazılarında hiç yok denecek kadar azdır. Akranları tarafından sosyal etkinliklere katılmaları istenmez (Bilir, 1986: 247).

Zihinsel engelli çocukların kişilik özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

Kendilerine güvenmezler. Belli bir amaca ulaşmak için çaba harcamazlar. Sabırsızdırlar, cesaretleri kolayca kırılır. Geç ve güç dostluk kurarlar. Sorumluluk almaktan kaçınır, birlikte buldukları kişilerin duygu ve düşüncelerine ilgi duymazlar. Duygu ve düşüncelerini ifade etmekte zorlanırlar (Karadağ, 2008: 132).

2.1.3. Zihinsel Engelin Nedenleri

Bugün zihin engelliliğin bilebildiğimiz 250'den fazla nedeni vardır. Ancak çoğu zihin engellilik durumunda kesin neden ya da nedenler bilinmemektedir. A.B.D. yapılan bir çalışmaya göre hafif derecede zihin engellilerin yarısında, ağır derecede zihin engellilerin %30'unda neden bilinmemektedir (Anonymous, 1992: 180).

Zihinsel engelliliğin genel olarak bilinen nedenleri; doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası oluşan nedenler olmak üzere üç ana başlık altında toplayabiliriz (Ahmetoğlu, 2005: 17-23; Anonymous, 1992: 180).

1- Doğum öncesi oluşan nedenler: Bu dönemdeki nedenler genetik, biyokimyasal hastalıklar veya bozukluklar, beyinle ilgili problemler ve çevre olmak üzere dört grupta toplanmaktadır. Genetikle ilgili nedenler; kromozal hastalıklar (down sendromu, turner sendromu gibi) ve kromozomlarla ilgili olmayan (gen mutasyonları) hastalıklar (otozomal resesif,otozomal dominant,x'e bağlı durumlar, polijenik olarak kusurlu görülen sendromlar), biyokimyasal hastalıklar veya bozukluklar; galaktosemia, fenilketonüria, beyinle ilgili problemler, mikrosefali sendromları (lissesefali sendromu gibi) ,makrosefali sendromları(konjenital hidrosefali gibi),diğer santral sinir sistemine ait bozukluklar (meningomyoel gibi) yer alırken çevresel nedenler arasında ise annenin beslenme yetersizliği, annenin kullandığı ilaçlar ,içki-sigara-uyuşturucu gibi alışkanlıkları,radyasyona maruz kalma, gebelik dönemindeki enfeksiyonlar (rubella, sifiliz, toksoplazmozis, suçiçeği, herpes gibi), anne –plesenta –fetüs ünitesinin fonksiyon bozukluğu prenatal nedenler arasında yer almaktadır.

2- Doğum anı nedenler: Oksijensiz kalma, kısmi oksijensiz kalma, asfiksi, doğum travmaları (aletli normal doğum, zor doğum), erken doğum, sarılık, enfeksiyonlar, metabolik faktörler (hipoglisemi, hipokalsemi) perinatal dönemde zihinsel engelliliğe yol açan nedenler arasındadır.

3- Doğum sonrası nedenler: Santral sinir sistemi enfeksiyonları, bakteriler (meningokok, pnömokok vb.), virüsler (herpes, polio vb.), parazitler (toksoplazmozis vb.), mantarlar (blastomikozis vb.), bazı hastalıklar ve aşıların sonrasında görülen problemler, hastalık (kızamık, boğmaca), aşı (kuduz, çiçek), kafa travmaları (trafik kazası, ev kazası gibi), zehirlenmeler (kurşun, karbon monoksit), konvülsiyonlar, radyasyon, (X ışınları, yüksek frekanslı akımlar), malnütrisyon, sosyal ve kültürel geri kalmışlık (psiko-sosyal dezavantaj) doğum sonrası nedenler arasında yer almaktadır.

2.2. Entegre Eğitim

2.2.1. Entegre Eğitimin Tanımı

Özel eğitim alanında en sık kullanılan kavramlardan biri olan “entegre eğitim“ farklı disiplin alanlarında farklı şekillerde tanımlanmaktadır.

Entegre Eğitim, özel eğitim gerektiren bireylerin, yetersizliği olmayan akranları ile birlikte özel öğretimlerini, resmi ve özel, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında sürdürmeleri esasına dayanan, destek eğitim hizmetlerinin sağlandığı özel eğitim uygulamalarıdır (MEB Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2004: md 4).

Spodek, Srachon ve Lee (1983)’ ye göre kaynaştırma; engelli çocukların mümkün olduğu kadar çok engelli olmayan akranlarıyla birlikte aynı ortamlarda eğitilmesi veya aynı aktivitelere mümkün olduğu kadar çok birlikte katılma fırsatının sağlanmasıdır (Ahmetoğlu, 2005: 237).

Sarı (2003: 413-437)’ ya göre kaynaştırma;” Engelli öğrencilerin, engel derecesine göre ortaya çıkan ihtiyaçları, okullarında veya sınıflarında karşılanmak üzere, ailesinin de görüşleri alınmak suretiyle, normal okullarda akranlarıyla birlikte eğitilmesidir (Korucu, 2005: 64). “

Engelli ve normal gelişim gösteren bireyleri karma olarak bir araya getirmek koşuluyla yapılan bir çeşit sosyalleştirme çalışmaları şeklinde tanımlanan kaynaştırma, Türk Dil Kurumu sözlüğünde bütünleştirme anlamında da kullanılmaktadır (Ceylan, 2004: 145).

En genel anlamda entegre eğitim “ Engelli ve normal gelişim gösteren çocukların aynı ortamda eğitim görmeleri “ şeklinde tanımlanmaktadır.

2.2.2. Entegre Eğitimin Amaçları

Engelli çocukların psikolojik yönden sağlıklı bir biçimde gelişmeleri amacıyla toplumun diğer bireylerinin sahip olduğu normal yaşam deneyimlerine sahip olmaları gerekir. Bu deneyimler de ancak bu çocukların akranları ile bir arada olmaları yoluyla kazanılır. Engelli çocuğun toplumdan izole edilmemesi ve kendini toplumun bir parçası olarak görmesi amacıyla yapılan entegre eğitim, engelli çocukların normal gelişim gösteren akranları ile daha yapıcı ilişkiler kurmasını kolaylaştıran bir uygulamadır Dönmez, Avcı, Aslan (1998: 45- 66).

Aynı ortam içinde normal gelişim gösteren bireylerin olması, daha karmaşık çevre düzeninin ve daha gelişmiş davranış modellerinin sunulması gibi güdüleyici ve uyarıcı etmenlerin, engelli bireylerin gelişimini hızlandırabileceği gibi sosyalleşmelerine de etki edebilir. İyi planlanmış kaynaştırma ortamına katılan engelli çocuk, normal çocuğun davranışını gözleyerek ve model alarak toplumca benimsenen davranış özelliklerini genişletmektedir (Metin, 1997: 10-17).

Normal çocukların ileriki yaşamlarında birçok ortamda karşılaşabilecekleri engelli çocukları önceden tanıma ve anlamaları amacıyla entegre eğitim yapılmalıdır. Diğer yandan kaynaştırma ortamlarında bireysel farklılıkları daha kolaylıkla fark edip anlayabileceklerdir. Zira, çocuklar arasında etkileşimi teşvik etmeyi amaçlamayan entegrasyonun başarısından söz edilemez (Eripek, 1986: 25-39).

2.2.3. Entegre Eğitimin Önemi

İyi planlanmış bir kaynaştırma programı içerisinde yer alan engelli çocuk normal çocuklarla girdiği doğrudan etkileşim sonucu, toplumca benimsenen davranış özelliklerini genişletmeye başlayacaktır. Engelli çocuk toplumca benimsenen davranış özelliklerine geniş ölçüde sahipse onun toplumda sosyal kabul görmesi de daha kolay olacaktır. Engellilerin normal çocuklarla birlikte çalışmaları, oyun

oyunamaları daha büyük başarılar elde etmek için kendilerinde istek ve cesaret uyandırır.

Özel gereksinimli öğrenciler bireyselleştirilmiş eğitim programları aracılığı ile kapasite ve öğrenme hızına uygun eğitim alırlar. Özelliklerine uygun eğitsel, sosyal ve fiziksel ortamlar düzenlendiği için uyum, başarı ve kendilerine güven kazanmaları kolaylaşır. Kaynaştırma ortamlarında olumsuzdan çok, olumlu davranış gösterme frekansları artar. Model olma ve özdeşim kurmaları kolaylaşır. Algı sistemi ve öğrenme özelliklerine uygun yöntem teknik araç ve gereçlerin kullanılması sayesinde öğrenmeleri pekişir. Eğitim programlarına ek olarak aile eğitimi, sosyal, kültürel, serbest zaman etkinlikleri sayesinde bütünsel gelişimleri kolaylaşır (Ceylan, 2004: 145).

Entegre eğitim, engelli çocuk kadar normal gelişim gösteren çocuğa da katkı sağlamaktadır. Normal çocukların engelli insanlara karşı şartsız kabul, hoşgörü, yardımlaşma, ortak yaşam, demokratik ve ahlaki anlayışları gelişir. Bireysel farklılıkları doğal karşılar ve saygı gösterirler. Liderlik, model olma ve sorumluluk duygusu gelişir. Ayrıca engelli çocuklarla bir arada eğitim gören çocuk, kendinden farklı olanlara karşı olumsuz tutumunu değiştirebilmektedir (Ceylan, 2004: 145).

2.2.4. Entegre Eğitim Hakkındaki Görüşler

Entegre eğitim ile ilgili literatüre bakıldığında, bazı çalışmaların engelli çocukları normal sınıflarda mı, yoksa özel eğitim sınıflarında mı tutmanın daha iyi olacağını incelediği görülmektedir.

Engelli çocukların özel eğitim sınıflarında olmaları gerektiğini savunanlar, engelli çocukları yetişkin dünyasına hazırlamayı amaçladıklarını vurgulamakta ve normal okul müfredatlarının engelli çocukların gerçek ihtiyaçlarını karşılamadığını ve bu çocukların temel akademik becerilere sahip olmadan okuldan mezun olduklarını, bağımsız yaşamak için gerekli olan işlevsel ve mesleki becerileri

kazanmadıklarını ifade etmektedirler. Bunlarla birlikte engelli çocukların genel eğitim ortamlarında normal gelişim gösteren akranları tarafından çok az kabul gördüklerini ve sosyal temasta bulduklarını, bu nedenle de olumlu sonuçlar elde edilmediğini belirten görüşler de bulunmaktadır. Bazı bilim adamları özel kaynakların sağlandığı ortamlarda öğrenmeyi en iyi şekilde gerçekleştirebilecek özel eğitimcilerin olduğunu savunmaktadırlar. Bu bilim adamları normal eğitim ortamlarında karşılaşılan eğitim programlarına ilişkin sorunların özel eğitim ortamlarında ortaya çıkmayacağını ve engelli gruba yönelik programların geliştirilebileceğini vurgulamaktadırlar (Chesley-Calaluce, 1997: 488-506; Gresham, 1982: 422-430).

Önceleri özel eğitime gereksinim duyan bireyleri özel eğitim sınıfı ya da özel okullara yerleştirmek savunulurken, daha sonra bu uygulamanın bireyin sosyalleşmesini engellediği ve topluma uyumunu zorlaştırdığı fark edilmiştir. Özel gereksinimli bireylerin okul öncesi dönemden başlayarak normal gelişim gösteren çocuklarla bir arada olmalarının, bu çocukların daha ileri yaşlarda özel gereksinimli çocukların topluma uyumunu kolaylaştıracağı ve sosyalleşmelerini arttıracacağı ifade edilmektedir (Metin, 1997: 10-17).

Engelli çocukların normal eğitim ortamlarında eğitim almaları demek, bu çocuklara da normal gelişim gösteren çocuklarla eşit eğitim fırsatı tanımak demektir. Eşit eğitim fırsatı ise, her çocuğun engelli-engelsiz diye ayrılmaksızın aynı eğitim ortamlarından yararlanabilmelerini sağlamaktadır Sprinthall-Richard (1990: 246). Özellikle zihinsel engelli çocukların eğitimlerinin genel eğitim ortamlarında mı, yoksa özel eğitim ortamlarında mı yapılması gerektiği tartışılırken bazı araştırmacılar, özel eğitim ortamlarında bulunan zihinsel engelli çocukları, aynı zeka düzeyinde olan ancak normal sınıflarda entegre eğitime katılan zihinsel engelli çocuklarla karşılaştırmışlardır.

Demirel (1997: 140) yaptığı çalışmanın sonucunda, normal sınıflarda entegre eğitime katılan zihinsel engelli çocukların diğer zihinsel engelli çocuklara göre kelime dağarcıklarının daha iyi olduğunu, Traş (2000) da yaptığı çalışmada entegre eğitime katılan zihinsel engelli çocukların sosyal uyum davranışlarının (işbirliği,

başkalarıyla etkileşimi, saldırganlık davranışları), özel eğitim ortamlarında eğitim alan akranları ile aynı olduğu ya da bu çocukların gelişimlerinin daha iyi olduğu belirlenmiştir.

2.2.5. Entegre Eğitim Modelleri

Entegre eğitimde çeşitli modeller uygulanmaktadır. Uygulanan bu modeller şu şekilde sıralanabilir:

- **Yakınlık - akran modeli:** Normal gelişim gösteren çocuklarla uygulanan bu modelde, normal gelişim gösteren çocukların, özel eğitim anaokuluna yerleştirilerek, engelli çocuklara model olmasını ve öğretmene yardımcı olmasını kapsamaktadır. Bu modelde amaç, engelli çocuğun yaşlılarına uyum sağlayabilme başarısını artırmaktır.

- **Kooperatif model:** Engelli ve normal gelişim gösteren çocukların birlikte eğitildikleri bu modelde, bireysel olarak yapılandırılmış veya yarışmaya yönelik amaçları yerine getirmek için olumlu, karşılıklı dayanışmayı gerektiren görevlerin bulunduğu deneyimler sunulmaktadır.

- **Sistemik taklit etme modeli:** Normal gelişim gösteren çocuklar için uygulanan bu modelde, istenilen davranışın o anda organize edilmesi, davranışa ait ipuçlarının ve bu davranışın engelli çocuklar tarafından taklit edilmesi için sürekli desteklenmesi amaçlanmaktadır.

- **Birleşme modeli:** Normal gelişim gösteren çocuklar için uygulanan bu modelde eş seçme, birlikte oynama gibi özel davranışların ve öğretmen tarafından istenilen davranışların artırılması amaçlanmaktadır (Jenkins, Speltz, Odon 1985: 7-17; Ballard, Loius, Jay, Martin 1977: 605-611; Synder, Apolloni, Cooke 1977: 262-266).

2.2.6. Entegre Eğitimin Etkileri

Entegre eğitimin etkileri, engelli çocuklara, normal gelişim gösteren çocuklara, anne babalara ve öğretmenlere olmak üzere dört grupta toplanabilir (Ceylan, 2004: 145).

2.2.6.1. Engelli çocuğun gelişimi üzerine etkileri

Entegre eğitimi, engelli öğrencilere en az kısıtlayıcı eğitim ortamını sunan bir eğitim ortamıdır. En az kısıtlayıcı eğitim ortamı ilkesi, özel gereksinimi olan öğrencinin eğitim gereksiniminin en üst düzeyde karşılanması ve aynı zamanda ailesiyle ve ‘normal’ diye nitelendirilen yaşlılarıyla bir arada bulunmasıdır (Batu-İftar, 2006: 187).

Entegre eğitimde, engelli çocuklar uygun davranış modellerine sahip olmaktadır. Normal gelişim gösteren çocukların, sosyal yönden kabul edilebilir davranışlarını engelli çocuklar gözlemleyerek taklit edebilirler Ryndak-Alper (1996: 100-119). Engelli olan çocuk, toplum tarafından benimsenen davranış kalıpları geliştirir, bu da onun toplum tarafından dışlanmamasını ve engelli davranışlarının azalmasını sağlar. Böylece çocuğun sosyal kabulü, uyumu ve etkileşimi artmakta, çocuk engelliler grubunda değil, toplumun içinde yer almaktadır (Bayhan, 1998: 6-17). Ayrıca; entegre eğitime katılan çocukların, kendilerini yetişkinliğe daha iyi hazırladıkları da görülmektedir (Salend, 1998: 67-81).

Eğitimde fırsat eşitliği ve normalleştirme ilkesinden kaynağını alan kaynaştırma, engelin türü ve derecesine bağlı olarak engelli çocukların eğitsel ve sosyal yönlerden bütünleştirilmesini sağlamaktadır (İzci, 2005: 106-114). Diğer taraftan, entegre ortamlarda eğitim gören engelli çocukların, farklı ortamlarda eğitim gören akranlarından daha fazla sosyal beceriler geliştirdikleri ve akranları ile uzun süreli anlamlı arkadaşlıklar kurdukları rapor edilmiştir (Ceylan, 2004: 145; Cole-Meyer, 1991: 340-351).

İftar ve Uysal (1999: 3-13) ile Baysal (1989: 158) yaptığı araştırma sonuçlarına göre, kaynaştırma modeli ne olursa olsun, kaynaştırma uygulamalarının gerekleri yerine getirildiğinde zihin engelli çocukların akademik ve sosyal gelişimlerinde önemli sonuçlar alınmaktadır. Araştırmalar, özel eğitim sınıflarında eğitim alan engelli çocuklarla karşılaştırıldığında entegrasyon ortamında bulunan engelli çocukların gelişim testlerinde daha başarılı olduklarını ve bireysel çalışmalarda daha iyi performans gösterdiklerini ortaya koymaktadır (Odam, 2000: 132; Diamond, Hestenes and O' Connor, 1994: 68-83). Engelli çocukların, okullardaki eğitimle ilgili anlattıkları kişisel deneyimleri analiz edildiğinde ise; engelli çocukların yalnızlık duygusu çektikleri, ihanet, baskı duyguları hissettikleri ve yanlış anlaşıldıkları, takdir edilmedikleri saptanmıştır Reid-Button (1995: 602-614).

2.2.6.2. Normal gelişim gösteren çocuğun gelişimi üzerine etkileri

Kaynaştırma uygulamasının normal gelişim gösteren çocuğun gelişimi üzerine etkileri düşünüldüğünde, özel gereksinimli bireyi tanıma ve ona yardımcı olma, sınıfın başarısını etkilemesi, farklı kişilerle iletişim kurma becerisinin artması, paylaşımın olması gibi olumlu düşüncelere rastlanmıştır Baykoç-Dönmez (1998: 25-33). Ayrıca entegre eğitimde normal gelişim gösteren çocuk öğretmen rolünü üstlenebilir, engelli çocuklarla birlikte oyun oynayabilir, yemekte, otobüste veya oyun alanında özel bir arkadaş rolü alabilir. Bu tür etkileşimlerin sayesinde normal gelişim gösteren çocuklar engelli çocukların birçok olumlu özelliklere ve yeteneklere sahip olduklarını öğrenebilirler. Bunların sonucunda normal gelişim gösteren çocuklar özel eğitim alanındaki meslekler hakkında bilgiler edinirler. Hatta entegre eğitim bazı çocukların özel eğitim alanında meslek seçmelerine neden olabilir Ryndak-Alper (1996: 100-119).

Yapılan çalışmalarda, entegre eğitim programına katılan normal gelişim gösteren çocuklar, entegre eğitim programına katılmayan akranlarına göre başarı testlerinden daha yüksek ya da eşit oranda puan aldıkları görülmüştür. Ayrıca, entegre eğitime katılan normal gelişim gösteren çocukların engelli arkadaşlarına yönelik

tutumlarının daha olumlu olduğu, engelli akranlarından olumsuz davranışlar öğrenmedikleri, kendini tanıma, sosyal ve problem çözme becerilerinin daha iyi olduğu belirtilmiştir. Normal gelişim gösteren çocukların, başkalarının ihtiyaçlarına karşı daha duyarlı oldukları, ahlak ve etik prensipleri konusunda daha hassas davrandıkları belirlenmiştir (Sharpe, 1994: 281-287; Peck, Donaldson, Pezzoli, 1990: 241-249).

Sınıfına engelli bir çocuğun gelişinden normal gelişim gösteren çocukların olumlu etkilenmeleri için, önceden sınıflarına engelli çocuğun geleceği konusunda bilgilendirilmelidir. Böylece, engelli çocuğu anlamaları ve kabul etmeleri kolaylaşacaktır. Ayrıca, sınıf öğretmenin normal gelişim gösteren çocuklara engelli çocukların yerine kendilerini koyma çalışmaları yaptırması da yararlı olabilecek etkinliklerdendir. Çocukların ellerine çorap giyerek yazı yazmalarını, tek gözlerini kapayarak düz bir çizgi üzerinde yürümelerini istemek gibi etkinlikler normal gelişim gösteren çocukların engelli çocukları anlamalarına yardımcı olabilmektedir (Batu, 2000: 35-45).

Normal kardeşler, kendilerini engelli kardeşle özdeşleştirirlerse veya ebeveynlerinin beklentilerinden kendilerini kurtaramayacaklarını hissedersen, kendi entelektüel yeteneklerinde güven eksikliği görülebilir. Ayrıca okulda engelli kardeşlerine yönelik negatif arkadaş tutumlarından doğrudan etkilenebilir ve kendilerinin engelli kardeşleri gibi arkadaşlarından farklı olduklarını (daha az popüler ya da daha az zeki gibi) düşünebilirler (Dimont, 1990: 111).

McHale vd. (1986), normal kardeşlerin, engelli kardeşleri ve arkadaşları arasındaki olumsuz ilişkiler nedeniyle, daha çok arkadaşlık problemi yaşamak zorunda kaldıklarını ve bunun kendilerinde stres ve anksiyete yarattığını belirtmektedirler.

2.2.6.3. Anne-baba üzerindeki etkileri

Anne babaların entegre eğitim konusunda karmaşık duyguları ve tepkileri bulunmaktadır. Baykoç-Dönmez, Aslan ve Avcı'ya (1998) göre engelli çocuğa sahip anne babalar, engelli bireyler için en uygun eğitim düzenlemesinin tam kaynaştırma olduğunu ifade etmişler, normal gelişim gösteren çocuğa sahip anne-babalar ise ayrılaştırılmış eğitimi en uygun eğitim şekli olarak görmüşlerdir.

Normal gelişim gösteren çocukların bazı ebeveynleri, engelli çocukların ihtiyaçlarının kendi çocuğunun eğitim ve güvenliğini kesintiye uğratabilecek veya zarar verebilecek kadar ciddi olabileceğinden endişe duydukları için çocuklarının entegre sınıflarında olmalarını istememektedirler. Buna rağmen, araştırmalar normal gelişim gösteren çocukların entegre ortamlarından olumsuz bir şekilde etkilenmediğini, programlardan ve eğitim yöntemlerinden yararlandığını göstermektedir. Normal gelişim gösteren çocukların kendi dillerini engelli çocuğun gelişim seviyesine uydurarak, duyarlılık gösterdiğini ve engelli çocuklara yardım ve arkadaşlık ettikleri belirtilmektedir Galant-Hanline (1993: 293-307).

Anne babaların istekli olması entegre eğitimin başarılı uygulanabilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Böylece öğretmenin anne babayı gerek okulda gerekse evde öğrenilenleri pekiştirme konusunda yardımcı olarak kullanması kolaylaşacaktır. Bu nedenle hem normal gelişim gösteren çocukların hem de engelli çocukların anne-babalarının entegre eğitim konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir (Ceylan, 2004: 145; Batu, 2000: 35-45; Sucuoğlu, 1996: 44-61; Darıca, 1992: 87).

2.2.6.4. Öğretmenler üzerindeki etkileri

Entegre eğitimin, öğretmen üzerindeki etkilerinde farklılıklar görülmektedir. Öğretmenlerin çoğu, entegre eğitime inandıklarını, ancak engelli çocukları eğitmek için yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadıklarını da ifade etmektedirler Scruggs-Mastropieri (1996: 59-74). Ayrıca engelli çocukların, tıbbi ve fiziksel özelliklerinden

kaynaklanan sorunlarla ilgilenmekten huzursuz olduklarını ve sınıflarda meydana gelen olağanüstü durumlarda ne yapacaklarını ve nasıl üstesinden geleceklerini bilmedikleri için sıkıntı yaşadıklarını da belirtmişlerdir Conway-Gow (1988: 34-41). Bazı sınıf öğretmenleri de, engelli çocukların akademik ihtiyaçlarını karşılamaktan dolayı, diğer çocukların akademik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldıklarını ifade etmişlerdir (Werts vd. 1996: 187-203; Atay, 1995: 136).

Entegre eğitimin, öğretmen üzerindeki etkilerinde farklılıklar görülmektedir. Bazı öğretmenlerin engelli çocuklara veya entegrasyona karşı olumsuz görüşe sahip oldukları görülmektedir. Bu durum büyük ölçüde özel eğitim ve engelli çocukların özellikleri konusunda yeterli bilgiye sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır Artan-Balat (2003: 65-80).

Ryndak, Downing, Morrison ve Williams'ın (1999) çalışmalarında da özel gereksinimli öğrencinin kabul görmesi, sınıfta uygulanacak programın esnek olması, öğretmenin hoşgörülü ve sabırlı olması kaynaştırma öğrencisi ile çalışmak için gönüllü olması ve özel eğitim öğretmeni ile işbirliği yapması gibi beklentileri olduğunu ifade etmiştir.

Batu (2000)' nun yaptığı çalışmada, kaynaştırma uygulamasının başarılı olması için öğretmen özellik ve tutumlarının önemli olduğu ortaya konmuştur.

Kaynaştırmanın (entegrasyon) başarıya ulaşmasında normal sınıf öğretmenin rolü çok önemlidir. Öğretmen gün içindeki tüm etkinlikleri farklı gelişim düzeylerindeki çocukların bir biçimde katılım sağlayabileceği şekilde planlamalıdır. Aynı zamanda eğitimci farklı katılım düzeylerindeki çocuklara, düzeylerine göre nasıl yardım sağlayacağını da belirlemelidir (Avcı,1999: 124).

2.2.6.5. Sosyal etkileşim üzerindeki etkileri

Bireyin diğer insanlarla karşılıklı ilişkiler kurabilmesi için bir takım beceriler gerekir. Bu becerilere kısaca sosyal beceriler denilmektedir. Bu nedenle sosyal beceriler toplumsal bir varlık olan insanın en önemli gereksinimlerini karşılar (Bacanlı, 1999: 11-16).

Engelli çocuklar genellikle normal gelişim gösteren arkadaşları ile sosyal bakımdan birçok uyumsuz haller göstermektedirler. Sosyal durumlara kendi kendilerine uymada zorluk çekerler. Engelli çocukların bu kabul edilmez tipik engelli davranışları nedeniyle de diğer normal gelişim gösteren arkadaşları tarafından daha çok yalnız bırakıldıkları saptanmıştır (Gresham, 1982: 422-430; Gottlieb-Semmel, 1980: 396-404). Engelli küçük çocuklarda, hareketlilik ve bilişsel beceriler sınırlıdır. Bu durum normal çocuklarla hayali ve işbirliğine dayalı oyunlar oynayabilme yeteneklerini kısıtlamaktadır. Bu durum normal gelişim gösteren çocukların gözünde engelli çocuğu bir oyun arkadaşı olarak daha az çekici kılmaktadır Diamond vd. (1991: 215-221). Bir araştırmada, entegre eğitim programlarındaki engelli çocukların sosyal etkileşimlerde yetersiz oldukları, daha çok kendi başlarına, dış dünyadan soyutlanmış şekilde oyun oynadıkları ve yardımlaşma paylaşma gibi sosyal davranışlar yönünden olumsuz davranışlar sergiledikleri gözlenmiştir Taylor vd. (1987: 1321-1334).

Zihinsel engelli çocukların dil gelişimleriyle ilgili yetersizlikleri de onların normal gelişim gösteren yaşlılarıyla iyi bir şekilde sözel iletişim kurmalarını güçleştirmektedir. Bu da engelli çocuğun normal gelişim gösteren akranları tarafından sosyal becerilerinin olumsuz yönde algılanmasına neden olabilmektedir Peck vd. (1990: 241-249).

Entegre eğitimde, engelli çocukların normal gelişim gösteren çocuklar gibi, topluma katılmaları ve kabul edilmeleri, sağlıklı iletişim kurmaları ve çevrelerine uyum sağlayabilmeleri amaçlanmıştır (Uğurlu, 1993: 95). Çocukların birbirleriyle

kurdukları ilişkiler engelli çocukların sosyal ve iletişim becerilerini, normal gelişim gösteren çocukların ise kişisel farklılıklara daha hoşgörülü yaklaşabilme becerilerini, sosyal ve bilişsel gelişim düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir (Metin, 1997: 10-17; Staub-Hunt, 1993: 41-57).

Entegre eğitim yoluyla engelli çocuklar, normal gelişim gösteren çocukları gözlemleme, model alma, işbirliği kurma, paylaşma ve karşılıklı iletişim kurabilme olanaklarından yararlanabilmektedirler Lynch-Simms (1988: 133). Böylece entegre eğitim, çocuğun gelişimi üzerinde olumlu etkiler yapmaktadır. Her şeyden önce çocuk arkadaşları arasında mutlu olmaktadır. Arkadaşlarının sağladığı bu sosyal çevreyi aile bireylerinin ve diğer yetişkinlerin sağlaması mümkün görülmemektedir.

Entegre eğitim, engelli çocuk kadar normal gelişim gösteren çocuğa da katkı sağlamaktadır. Entegre eğitim aynı şekilde normal gelişim gösteren çocukların da, yardım etme, destek olabilme, yönlendirme, işbirliği yapma, paylaşma ve bazı durumlarda öğretmen rolünü üstlenerek engelli arkadaşını teşvik etme gibi olumlu davranışları geliştirebilmesi mümkün olabilmektedir (Darıca, 1992: 87). Yapılan bir çalışmada, entegre eğitim programına katılan engelli çocukların, entegre eğitime katılmayan engelli çocuklara göre daha üst düzeyde sosyal iletişimde buldukları ve normal gelişim gösteren akranlarıyla ilişkilerinde daha aktif oldukları saptanmıştır Diamond vd. (1994: 68-83). Bunların sonucunda da engelli çocukların toplumda kabul görmeleri kolaylaşabilmektedir.

2.2.7. Türkiye’deki Entegre Eğitim (Kaynaştırma) Uygulamaları

İskandinav ülkelerinde 1970’li yıllarda başlayan, Türkiye ise 1980’ li yıllarda uygulanmaya başlayan, kaynaştırma uygulamaları normalleştirme ve “herkese eşit eğitim fırsatı sağlanması” düşüncesinin, eğitsel bir sonucudur (http://otizm.org/kaynastirma_egitimi/?page_id=2).

Türkiye’de 1983 yılında yürürlüğe giren 2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanununun 4. maddesinde “*Durumları ve özellikleri uygun olan Özel Eğitime Muhtaç Çocukların, normal çocukların eğitimi için açılmış olan okul ve eğitim kurumlarında, normal akranları arasında eğitilmeleri için gerekli tedbirler alınır*” hükmüyle yer almıştır. İlk yasal yapıda destek hizmet sağlanması konusunda bir açıklama yer almamış, “gerekli tedbirler” ifadesinin içeriği de destek hizmet sağlanması biçiminde yorumlanmamıştır.

Aynı kanuna dayalı olarak, 1985 yılında yayınlanan Özel Eğitim Okulları Yönetmeliği’nin 71. maddesinde kaynaştırmaya yerleştirmeyi “özel sınıf açılmadığı durumlarda” tercih edilecek bir yerleştirme yaklaşımı olarak belirtilmesi, 1985 yılı sonrasındaki dönemde açılan özel eğitim sınıflarının sayısının artmasına neden olmuştur Batu-Uysal (2009:113-140).

1987 yılında “Özel Eğitime Muhtaç Çocukların Okul Öncesi Eğitimleri” konulu genelgede engelli çocukların özel sınıfta eğitim esaslarının yanı sıra ana sınıflarına kaynaştırılma esasları açıklanmıştır.

1988 yılında yayınlanan “Özel Gereksinimli Çocukların Normal Sınıflara Kaynaştırılması Yoluyla Eğitimleri” konulu genelgede kaynaştırma, alan yazınındaki tanımına yaklaştırılmıştır.

Kaynaştırma 1992 yılında yayımlanan “Zihin Özürlü Çocukların Eğitim Uygulamaları Yönetmeliği’nde, 1988’deki genelgenin içeriği ayrı bir bölümde (madde 71-79) ele alınarak açıklanmıştır.

Türkiye’de 30.05.1997 tarih ve 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile kaynaştırmanın tanımlamasında daha fazla ayrıntının yer aldığı görülmektedir. Kaynaştırma özel gereksinimli öğrencilere ve/veya sınıf öğretmenlerine destek eğitim hizmetlerinin sağlanması koşuluyla, özel gereksinimli öğrencilerin hazırlanan bireysel eğitim planları doğrultusunda akranları ile birlikte her tür ve kademedeki okul ve kurumlarda, uygun yöntem ve teknikler kullanılarak,

grup ve bireysel eğitim şeklinde eğitim almaları olarak tanımlanmaktadır Batu-Uysal (2009: 113-140).

Daha sonra 30.05.1997 tarih ve 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Hükümlerine dayanılarak 2000 yılında hazırlanan “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği” yayımlanmıştır. Bu yeni yönetmelikle kaynaştırma, “Özel eğitim gerektiren bireylerin, yetersizliği olmayan akranları ile birlikte eğitim ve öğretimlerini resmi ve özel okulöncesi, ilköğretim, orta öğretim ve yaygın eğitim kurumlarında sürdürme esasına dayanan destek eğitim hizmetlerinin sağlandığı özel eğitim uygulaması” olarak tanımlanmıştır. “*Özel eğitim hizmetleri, özel eğitim gerektiren bireyleri sosyal ve fiziksel çevrelerinden mümkün olduğu kadar ayırmadan planlanır ve yürütülür*” ilkesi ile “*Özel eğitim gerektiren bireylerin, eğitim performansları dikkate alınarak, amaç, içerik ve öğretim süreçlerinde uyarlamalar yapılarak, yetersizliği olmayan akranları ile birlikte eğitimlerine öncelik verilir*” ilkesi kaynaştırma uygulamalarının temel ilkeleri arasında yer almaktadır.

01/7/2005 tarihli ve 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda kaynaştırmaya ilişkin herhangi bir karar bulunmamaktadır.

2006’da çıkarılan özel eğitim hizmetleri yönetmeliğinde eğitim-öğretimlerini kaynaştırma yoluyla sürdüreceğ öğrencilerin okul/kurumlara yerleştirilme ilkeleri, eğitiminin planlanması ve izlenmesine ilişkin yapılması gerekenleri ve alınması gereken tedbirlerin uygulamaya dönüşmesini de sağlayacak kurul ya da ekip gibi yapıların kurulmasını açıklamaktadır Batu-Uysal (2009: 113-140).

02/09/2008 tarihinde yayımlanan Kaynaştırma Yoluyla Eğitim Uygulamaları Genelgesinde engelli öğrencilerin kaynaştırılması ile ilgili olarak Anayasamız, ilgili Kanun ve Yönetmelik esaslarına göre, 37-72 ay arasındaki özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin okul öncesi eğitiminin zorunlu olduğu, bireylerin

gelişim ve bireysel özellikleri dikkate alınarak gerektiğinde okul öncesi eğitim dönemi süresi bir yıl daha uzatılabileceği, her tür ve kademedeki kaynaştırma yoluyla eğitim alması gereken öğrencilerin okula/kuruma kayıtlarında ve devamlarında gerekli tedbirlerin alınması, kaynaştırma uygulaması yapılan okul ve kurumlarda Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Geliştirme Birimi oluşturularak özel eğitime ihtiyacı olan öğrenciler için Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı (BEP) hazırlanması, okul ve kurumlarda BEP birimlerinin kurulması ve çalışmaları konusunda gerekli destek rehberlik ve araştırma merkezlerince öncelikli olarak sağlanması, eğitiminin planlanması ve izlenmesine ilişkin yapılması gerekenleri ve alınması gereken tedbirlerin uygulamaya dönüşmesini de sağlayacak kurul ya da ekip gibi yapıların kurulması, ilköğretim okullarında kaynaştırma yoluyla eğitimlerini sürdüren öğrencilerin başarılarının değerlendirilmesi, kaynaştırma uygulaması yapılan okul ve kurumlarda özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilere bireysel ve grup eğitimi verilebilmesi için destek eğitim odasının açılacağı, bununla birlikte ilköğretim okullarının 4' üncü ve 5' inci sınıflarında alan öğretmenlerinin derse girdiği saatlerde; sınıf öğretmenleri, gerekli ise kendi sınıflarındaki özel eğitime ihtiyacı olan öğrencileriyle destek eğitim odalarında eğitim-öğretim faaliyeti yürütecekleri, özel eğitim gerektiren öğrencilerin de istedikleri takdirde merkezi sistemle yapılan Seviye Belirleme Sınavı (SBS) ile il düzeyinde yapılacak sınavlara katılmalarına imkan sağlanması vurgulanmaktadır.

Bu genelgede, “Kaynaştırma Uygulamalarındaki Eğitim Uygulamalarında Öğretmenlere Öneriler” başlıklı 9 sayfalık ek kısmı bulunmaktadır (<http://orgm.meb.gov.tr/Mevzuat/genelgeler/kaynastirma.pdf>).

2009 yılında “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği”nde Eğitsel değerlendirme ve tanılama, eğitim planı, yönlendirme, yerleştirme ve izleme, özel eğitim hizmetleri ve özel eğitim değerlendirme kurulu, mesleki çalışmalar, öğrenci karnesi ve bireysel gelişim raporları konularında değişiklikler yapılmış ve yayınlanmıştır.

Ülkemizde resmi ve özel eğitim kurumlarından eğitim alan tüm engel gruplarındaki çocukların sayısı 300 bin (%10' un altında) dır. Kaynaştırma eğitimi

alanların sayısı ise 64 bin düzeyindedir. Bu sayılar dikkate alındığında henüz engelli çocukların eğitim alabilenlerinin sayısının çok düşük olduğu görülmektedir (http://otizm.org/kaynastirma_egitimi/?page_id=2).

Türkiye’ de kaynaştırma uygulamalarının yürütülebilmesi amacıyla hazırlanan yasal düzenlemeler (mevzuat) açısından herhangi bir eksiklik söz konusu olmamasına rağmen, kaynaştırma uygulamalarında çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Araştırma sonuçları ülkemizde kaynaştırma eğitiminin henüz istenilen ölçüde yaygınlaşmadığını ve birçok soruna sahip olduğunu göstermektedir (http://otizm.org/kaynastirma_egitimi/?page_id=2).

Uysal (1995), özürlü öğrencilere veya öğretmenlere yeterli destek hizmet sağlayacak personelin olmaması, kaynaştırma uygulamaları için fiziki ortamın ve yeterli araç-gereçlerin bulunmaması, normal sınıflarda uygulanan programların kaynaştırma uygulamaları için uygun olmaması, özürlü çocuk ailelerinin ve öğretmenlerin kaynaştırma uygulamaları hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları ve kaynaştırma ile ilgili yeterli denetimin yapılmaması gibi belli başlı sorunları belirtmiştir (Kuz, 2001: 87). Uygulamadaki eksiklikler nedeniyle, kaynaştırma eğitiminin koşulları yerine getirilmeden, hazırlık yapılmadan ve alt yapısının tamamlanmadan uygulamaya geçirildiği düşünülmektedir (Diken, 1998: 81). Sivil Toplum Kuruluşlarının üniversite desteği ile okul personelini bilgilendirecek çalışmalar yapmasının kaynaştırma anlayışının yaygınlaşmasında yararlı olacağı düşünülmektedir (http://otizm.org/kaynastirma_egitimi/?page_id=2).

Kaynaştırma uygulamaları ile ilgili 24/08/2009 tarihinde okul öncesi dönemde özel eğitime ihtiyacı olan çocukların eğitimlerinin ücretsiz olarak sağlanması ve bu uygulamada görev alacak öğretmenler ile eğitim yöneticilerinin mesleki yeterliliklerinin artırılarak kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamalarının yaygınlaştırılması amacıyla **MEB’ nca** “Okul Öncesi Dönemde Kaynaştırma Eğitimi Yaygınlaştırılması Projesi” hazırlanmıştır. Proje kapsamındaki illerde okul öncesi dönemde özel eğitim değerlendirme kurulunca kaynaştırma yoluyla eğitime uygun bulunan çocuklara etkili bir kaynaştırma eğitimi verilmesi planlanmaktadır.

Proje kapsamında Bakanlık bünyesinde **Proje Merkez Danışma Kurulu** ve **Proje Merkez Yürütme Ekibi** oluşturulmuş olup proje faaliyetlerine ilişkin görev ve sorumluluklar belirlenmiştir. Kaynaştırma eğitiminin yapılacağı illerde ise proje faaliyetlerinin yürütülmesini sağlayacak **İl Proje Yürütme Ekibi** oluşturulması öngörülmüştür. Bu çerçevede proje kapsamında; İl Milli Eğitim Müdürü ya da görevlendireceği müdür yardımcısı başkanlığında; özel eğitimden sorumlu şube müdürü, okul öncesi eğitimden sorumlu şube müdürü, bir RAM Müdürü ve okul öncesi eğitim kurum yöneticilerinden birer yönetici olmak üzere İl Proje Yürütme Ekibi oluşturulacaktır.

Özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilerin eğitimlerini sürdüreceği okullardaki eğitim ortamlarında (fiziki düzenlemeler) özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilerin ihtiyaçları dikkate alınarak (wc, rampa, destek eğitim odası vb.) yapılacaktır. Okul öncesi eğitim kurumlarına/sınıflarına kaynaştırma yoluyla eğitime yönlendirilen çocuklar, yönetmeliklerle belirlenen sınıf mevcutları dikkate alınarak yerleştirilecektir. Bu durumda özel eğitime ihtiyacı olan iki bireyin bulunduğu sınıflarda 10, bir bireyin bulunduğu sınıflarda 20 öğrenciyi geçmeyecek şekilde okul öncesi eğitim kurumlarına ve sınıflara kayıtları yapılacaktır. İllerde özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilerin eğitimlerini sürdüreceği okul öncesi eğitim kurumlarında veli bilgilendirme seminerleri düzenlenerek toplumda bilinçlendirme ve farkındalık düzeyinin artırılması hedeflenmiştir (<http://orgm.meb.gov.tr/Mevzuat/genelgeler/kaynastirma.pdf>).

2.3. Engelli Çocuk ve Aile

Bugün toplumun temelini oluşturan ve toplumsal bir kurum olarak varlığını sürdüren kurumların başında aile gelmektedir. Ailenin en temel işlevlerinden birisi, bir çocuğun dünyaya getirilmesi ve bir yandan eşlerin beklentilerini, diğer yandan da toplumsal normları ve beklentileri karşılayacak biçimde çocuğun yetiştirilmesidir (Gargiulo, 1985: 231).

Aileye bir çocuğun katılımı, ailede yeniliğe ve ilişkilerde değişikliğe neden olur. Anne- babaların, eş olarak birbirlerinden, hayattan, hayattaki beklentilerinden, mesleklerinden, yakın çevreden ve toplumdan beklentileri farklılaşır (Akkök, 1992: 8-15).

Zihinsel engelli bir çocuk yaşama pek çok kaygı ve endişeyi beraberinde getirir. Bu kaygı ve endişe engelin derecesine, ailenin psikolojik olgunluklarına, maddi kaynaklarına ve çevrenin ne ölçüde destek olduğuna bağlı olarak değişmektedir (Akkök, 1989: 26-39).

Anne-babaların pek çoğu çocuklarının engelli olduklarını öğrendiklerinde derin bir üzüntü yaşamaktadırlar. Ailedeki diğer çocuklar ebeveynin hislerini anlayamazlar da üzüntüyü paylaşmakta ve bazen ters biçimde etkilenebilmektedirler. Ailedeki diğer normal çocukların varlığı anne-babaların büyük çoğunluğu için önemli bir rahatlaktır (Gath,1992: 124).

Çocuğun günlük bakımı, parasal güçlükler, uygun yardımın ve eğitimin sağlanamaması ailenin karşılaştığı temel zorluklardır Kazak-Marvin (1984: 67-77). Tanıdaki güçlükler, çocuğun gelişim güçlüklerinden kaynaklanan davranış ve sağlık problemleri (Turnbull-Ruef 1997: 211-227), ailelerin yaşadıkları yalnızlık duygusu (McAndrew 1976) engelli çocukların ailelerinin kaygı düzeylerini arttırmakta önemli etmenlerdir (Ahmetoğlu, 2005: 17-23; Akkök 1989: 26-39).

Zihinsel engelli bir çocuğu olan ailelerin gerçeği kabullenme süreci aşamalıdır. Gargiulo (1985) ya göre, anne-babalar bu aşamalarda evrensel duygu ve davranış özellikleri gösterirler.

Reddetme: Çocuğunun engelli olduğunu öğrenen ailelerde sıklıkla gözlenen ilk tepki şoktur. Aile böyle bir çocuğu olduğuna inanamaz, tanıyı reddeder.

Bilinçli olarak durumun farkında olma: Şoku atlatan aile “Bu niye bizim başımıza geldi ?” sorularına cevap arar. Kızgınlık duygularını uzmanlara, normal çocuğu olan ailelere, tanrıya yansıtabilirler. Kendilerine yansıtarak, herhangi bir davranışlarına verilmiş bir ceza olarak düşünerek suçluluk duyarlar.

Aşırı üzüntü ve depresyon aşaması: Engel, ideal çocuğun sembolik ölümünü temsil eder ve sevilen birinin kaybindan kaynaklanan bir yaş duygusunun yaşanmasına yol açar. Sevgi, kızgınlık ve suçluluk duygularının birlikte yaşandığı karşıt duygular aşamasında ana-baba ya kendisini engelli çocuğuna adar ya da reddeder. Aileler çocuklarıyla özdeşleştikleri ve onları kendilerinin bir uzantısı olarak gördükleri için utanma aşamasında, çocuklarındaki engeli kendilerinin bir uzantısı olarak algılamakta ve onunla birlikte görünmekten çekinmektedirler.

Uyum ve yeniden düzenleme aşaması: Ana baba artık farklı özellikleri olan bir çocuğa sahip olduklarını ve neler yapabileceklerini düşünmeye başlarlar.

Kabul aşaması: Ulaşılması çok güç olan, engelli çocuk üzerinde çok olumlu etki bırakan son aşamadır. Bu aşamaya gelen anne babalar çocuklarını olduğu gibi kabul etmeye ve ailenin bir üyesi olarak görmeye hazırdırlar. Çocukla ilgili gerçekçi beklentiler ortaya koyarlar.

Aile ilişkilerinin sağlıklı olması ailenin zihinsel engelli çocuğa uyum sürecini de kolaylaştırmakta ve olumlu kardeş ilişkilerini de beraberinde getirmektedir (Ahmetoğlu-Aral, 2004: 237; Dunn vd. 1999: 1025-1037; Dunn-Mc Guire, 1992: 67-105; Gargiulo, 1985: 231).

2.4. Kardeşler Arası İlişkiler

Kardeş ilişkileri diğer ilişkilerden farklı olarak iki insanı yaşamın kritik basamaklarına fiziksel ve duygusal bağlarla hazırlar Kaminsky-Dewey (2001: 399-410). Kardeşler hiçbir zaman bitmeyecek bir ilişki içindedirler. Bu devamlı ilişki, iki

bireyin diğer bütün ilişkilerinde de bunun gücünü kullanmalarında yardımcı olur. Bir kardeş diğer kardeş üzerindeki etkisini daha o doğmadan önce kullanmaya başlar. Ebeveynler ise, çocuklarını yeni bebeğin gelişine hazırlar, paylaşma ve uzlaşmayı öğretmeye çalışırlar. Kısaca söylemek gerekirse, kardeşler sosyalleşmenin temsilcileridirler Powell- Ogle (1985: 103-133).

Kardeş ilişkileri çocuğun büyüyüp geliştiği sosyal ve duygusal ortama etkisi nedeniyle önemli olmaktadır. Kardeşler arası etkileşim sonucunda kazanılan psiko-sosyal beceriler yaşamın daha ileriki dönemlerinde diğer kişilerle kurulan sosyal ilişkilerde de kullanılmaktadır. Aynı zamanda kardeşler arası ilişkiyi inceleyerek genel aile süreçleri ve işlevselliği hakkında da bilgi edinebilmektedir. Kardeşler arası ilişkideki güçlükleri düzeltten aile süreçleri, çocukların duygusal ve davranışsal problemlerin oluşma riskini azaltmaktadır (Brody, 1998: 1-24).

Her ilişki gibi kardeşler arasındaki ilişki de durağan değildir. Kardeşlerin değiştiği ve geliştiği oranda bu ilişki de değişmekte ve gelişmektedir. Engelli bir kardeşe sahip olan her bir çocuğun tepkisi onun yaşı ve gelişim seviyesine bağlı olarak değişmektedir. Engelli bir kardeşe sahip olan çocuk, bu duruma uyum sağlarken ve günün gerçekleri ile başa çıkmaya adapte olurken zaman içerisinde değişmeye oldukça meyillidir (Ahmetoğlu-Aral, 2004: 237; Valdivieso vd. 1988: 317-333). Kardeşlerinde zaman içerisinde yaşı ve gelişim seviyesi farklılaştıkça gereksinimleri ve davranışları değişiklik göstermektedir.

2.4.1.Aile Sistemi İçinde Kardeş İlişkileri

Aile sistemi içinde her birey diğer bireylerin ilişkisini ve kişiliklerini etkiler ve onlardan etkilenir. Aile ilişkileri basit değildir, anne-baba arasındaki ilişki anne baba çocuk arasındaki ilişkiyi de etkiler. Toplumda engelli bireylerin olduğu göz önüne alındığında bu bireylerin yer aldığı ailelerde bireyler arası ilişkiler özel ve kendine özgü nitelikler taşıyabilir (McHale-Gamble, 1987: 131-158; Powell-Ogle, 1985: 103-133).

Kardeşler birçok genetik özellikleri ve aynı aile ortamını paylaşmalarına rağmen kişilik, zihinsel gelişim ve psikolojik olarak birbirlerinden farklıdırlar (Dunn, 1992: 67-105). Ailenin karakteristik özellikleri, aile etkileşimi, ailenin fonksiyonu ve yaşam döngüsü kardeş ilişkilerinin belirlenmesinde etkili olan temel değişkenlerdir Powell-Gallagher (1993: 252).

2.4.2. Kardeş İlişkilerinde Çeşitli Etkenlerin Rolü

Furman ve Buhrmester (1985: 448-461), kardeş ilişkilerinin niteliğini belirleyen etkenleri;

- a) Ailenin yapısı (yaş, yaş farkı, cinsiyet, kardeşin cinsiyeti, ailenin büyüklüğü, doğum sırası),
- b) Ebeveyn çocuk ilişkileri (ilişkilerin niteliği, kardeş ilişkilerinin yönetimi),
- c) Çocukların karakter özellikleri (bilişsel, sosyal, kişilik) olarak tanımlamışlardır.

Bununla birlikte; kardeş ilişkilerinin, ebeveyn-çocuk ilişkileri ve çocukların karakter özellikleri üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca; ebeveyn-çocuk ilişkileri ile çocukların karakter özellikleri ve aile yapısı özellikleri arasında da bir ilişki olduğunu savunmuşlardır.

2.4.2.1. Engelli Kardeşi Olan Çocuklarda Kardeş İletişimini Etkileyen Faktörler

Ailenin büyüklüğü, sosyo-ekonomik düzeyi, dinsel özellikleri, tutum ve beklentileri, engelli kardeşin özellikleri, engelli olmayan kardeşin özellikleri, entegre eğitimi almış zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkileri ve entegre eğitimi almamış zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkileri gibi değişkenler birbiriyle etkileşim içerisinde çocukların engelli kardeşe uyumlarını, gösterdikleri duygusal ve davranışsal tepkilerini etkileyebilmektedir. Böylece kardeşler arası ilişkiler de doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebilmektedir. Kardeşlerin yaşamlarında

değişikliklere neden olan bu faktörler, onların duygusal, davranışsal güçlükler yaşamalarına ve ilişkilerinde sorunlara neden olabilmektedir Ahmetoğlu-Aral (2004: 237).

2.4.2.1.1. Ailenin özellikleri

Kardeşler arasındaki ilişkinin doğası aile yapısından etkilenmektedir. Boşanma sonrası incelenen engelli kardeşi olan ve kanser hastası olan çocukların annelerinin kardeşlere davranışlarındaki ayrımcılığın artması ile kardeşlerin birbirlerine karşı olumsuz davranışlarının ve yaşadıkları çatışmaların arttığı ve böylece kardeş ilişkilerini zayıfladığı belirlenmiştir (Gargiulo, 1985: 231).

Taylor (1974) geniş ailelerden gelen kardeşlerin, daha küçük ailelerden olanlara göre engelli kardeşlerine daha iyi uyum sağladıklarını ileri sürmüştür. Bu durum, çekirdek tipi ailelerde ebeveynlerin bütün beklentilerini normal çocuklara yöneltmeleri, geniş ailelerde ise beklentilerin ve sorumlulukların ailedeki diğer çocuklara dağıtılması sonucu tek bir çocuğun baskı yaşamamasına bağlanmaktadır (Gold, 1993: 216-235; Mc Hale vd. 1986: 147-163; Powell-Ogle, 1985: 103-133).

Ailenin sosyo ekonomik düzeyinin de kardeşlerin psikolojik durumlarına etki ettiği, alt sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde yaşayan kardeşlerin engelli bir kardeşe sahip olmaktan daha çok etkilendikleri görülmektedir. Alt sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin destek hizmetlerinden yeterince yararlanamamaları ve engelli çocuğun bakımını diğer kardeşlere yüklemeleri, kardeşleri duygusal olarak zorlamaktadır Powell-Ogle (1985: 103-133). Ailenin sosyo-ekonomik durumunun düşük olduğu durumlarda dış kaynakların sınırlılığı nedeniyle aile kendi içsel kaynaklarına yönelmekte ve özellikle de büyük kız kardeşler üzerinde beklentilerin arttığı görülmektedir. Özellikle ablalar ev işlerini ve engelli kardeşlerinin bakım sorumluluğunu üstlenmek durumunda kalmaktadırlar Wilson vd.(1989: 167-173).

2.4.2.1.2. Anne babanın tutum ve beklentileri

Ebeveynlerin birbirlerine karşı olan tutum ve davranışları çocuklar için bir model niteliği taşır Furman (1993), Ogün (2005: 29). Onların etkileşimlerini gözlemleyen çocuklar, kafalarında ilişkiler hakkında genellemeler yapabilirler (Ogün, 2005: 79; Furman-Giberson, 1995: 381-400). MacKinnon (1989: 617-627), çocuklar ebeveynlerinin birbirlerine olumlu duygular ifade ettiklerini duydukları zaman, birbirlerine karşı daha olumlu davranmaya başladıklarını belirtmiştir. Diğer yandan, eşlerin ilişkilerindeki sıkıntılardan dolayı yaşadıkları mutsuzluk ve stres, çocuklarının ihtiyaçlarına karşı duyarsız ve ilgisiz kalmalarına ya da onlara sert davranmalarına neden olabilmektedir .

Grossman (1972), kardeşin engelli çocuğu kabullenmesine etki eden en güçlü faktörlerden birinin ebeveynin, özellikle de annenin duyguları olduğunu ileri sürmüştür. Seligman'a (1983: 529-544) göre, anne-babanın engelli çocuğuna yönelik tutumu kardeş tepkilerini etkilemektedir. Engelli çocuğunu kabul eden anne-babalar, normal gelişen çocuklarının da engelli kardeşlerine benzer şekilde davranmalarına olanak sağlayan tutum ve davranışlar için model oluşturmaktadırlar. Buna karşın engelli çocuğundan utanan, ona kötü davranan, onu yük olarak gören ve kaygılı olan anne-babalar ise normal gelişen çocuklarının tutum ve davranışlarını da bu yönde etkileyebilmektedirler (Zoylan, 2005: 108).

2.4.2.1.3. Engelli olmayan kardeşlerin özellikleri

Engelli kardeşlerine uyumunda ve kardeş ilişkilerinde, engelsiz kardeşin cinsiyetinin, yaşının, mizaç özelliklerinin ve doğum sırasının etkilerini araştıran çalışmalar (Cuskelly-Gunn, 2003: 234-244; Cunningham, 1996: 87-95; McHale-Haris, 1992: 113-129; Lobato, 1990: 347-364; Stoneman vd. 1988: 174-183; McHale- Gamble, 1987: 131-158; Vadasy vd. 1984: 155-167) yapılmıştır.

Cinsiyet açısından bakıldığında, erkekler ve kızlar erkek kardeşlere ve kız kardeşlere farklı davranışta bulunmaktadır. Cinsiyet farklılıkları, yalnız başına kardeş ilişkilerini belirleyen bir faktör değildir Bornstein-Lamb (1988: 89).Engelli olmayan kardeşin cinsiyeti özellikle doğum sırası ve ailenin sosyo-ekonomik durumu ile birlikte değerlendirildiğinde engelli çocuğun tecrübelerinin merkezi olabileceği vurgulamaktadır. Çoğu ailede ilk doğan kız çocuklar, “ annenin yardımcısı “ rolünü almakta; erkek çocuklar ya da sonradan doğan kız çocuklara göre, genellikle kardeşlerinin bakımında daha fazla sorumluluk yüklenmektedir. Engelli çocuğa sahip ailelerde ise, büyük kız kardeşler ev işleri ve engelli çocuğun bakımıyla ilgili olarak erkek kardeşlerden daha fazla sorumluluk üstlenmektedir (Gold, 1993: 147-163; Mc Hale-Haris, 1992: 113-129; Stoneman vd. 1988: 174-183; Mc Hale-Gamble, 1987: 131-158; Gath-Gumley, 1987: 715-730). Buna paralel olarak Abramovitch, Corter ve Lando (1979: 997-1003) da, ablaların daha yardımsever ve destekleyici bir tutum sergilediklerini belirtmişlerdir.

Stoneman ve Brody (1993), erkek kardeşlerin diğer kardeş çiftlerine (kız-erkek, kız-kız) oranla birbirleriyle daha az etkileşime girmelerine rağmen, bu grubun olumsuz kardeş ilişkileri özelliklerinin en sık gözlemlendiği grup olduğunu belirtmişlerdir.

Adler, ailedeki diğer çocukların varlığına ve bunun çocuğun gelişimi üzerindeki etkilerine dikkati çeken ilk kuramcıdır. Adler’e göre; ilk doğan çocuk, aileye yeni bir bebeğin katılmasıyla tahtını kaybetmiş gibi hisseder ve konumunu koruma mücadelesine girer, üstün olmaya çabalar. İkinci çocuklar ise; hep önlerinde giden birinin olmasından rahatsızlık duyarlar ve kendilerini yetersiz hissederler. Diğer yandan, bu eksiği kapatılmak için her türlü deneyime açıktırlar. En küçük çocuk ise, çoğu kez ailenin bebeği olur ve şımartılır. Ancak büyük, ortanca ve en küçük çocuğun bu sıralamadan doğan olası sorunları, kesin beklentiler olarak yorumlanmamalıdır (Geçtan, 2000: 248).

Kardeşlerin mizaç özellikleri, çevre koşullarından etkilenen ve kısmen öğrenilmiş ve genetik temeli olan bir özelliktir; ilişkinin niteliği açısından önem taşımaktadır (Dunn, 1995: 82). Stoneman ve Brody (1993)'nin yaptıkları araştırmada kardeşlerin benzer aktif özellikleri olduğunda, ilişkinin daha sıcak olduğu; büyük kardeş daha uyumlu ise kardeşler arasındaki sosyal bağın daha güçlü olduğu; küçük kardeşin mizaç özelliklerinde ciddi olumsuzluklar varsa büyüğün daha baskın davrandığı anlaşılmıştır.

Kardeşler arasındaki yaş farkı ilişkilerini etkilemektedir. Ancak kardeşler arasındaki yaş farkı kardeş ilişkilerinin niteliğini belirlemede tek başına etken değildir (Zoylan, 2005: 108; Dunn, 1995: 82), engelli çocuk, kardeşle aynı cinsiyette ve yakın yaşta olduğunda kardeşlerin daha fazla utanç bildirdiğini ortaya koymuştur. Simeonsson ve Bailey (1983), engelli çocukla kardeş arasındaki yaş farkı ne kadar çok olursa, kardeşin uyum sağlama olasılığının o kadar fazla olacağını bulmuştur (Ahmetoğlu, 2005: 17-23). Furman ve Buhrmester (1990: 1387-1398) de araştırmalarında; yaş farkı az olduğunda çatışmanın, tartışma ve düşmanca davranışların arttığı; 4 yaştan az olduğunda çatışmanın azaldığı ve sevgi, yardımlaşma ve hayranlık düzeyinin arttığı; büyüklerle çatışmanın yaş ilerledikçe azaldığı; küçüklerle çatışmanın her yaş seviyesinde yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır

Mc Hale ve diğerlerinin (1986) yapmış olduğu çalışma bulgularına göre engelli çocuktan daha küçük olan çocuklar, daha büyük olana kıyasla, kardeşlerini reddetme hissine daha eğilimli olmaktadır. Aynı zamanda engelli çocuğun erkek olduğu durumlarda kardeşler, gelecek hakkında daha fazla olumlu ve kardeşlerinin aile içindeki rolünü ise daha az olumlu bulmaktadırlar.

2.4.2.1.4. Engelli çocuğun özellikleri

Kardeşlerin uyum sürecini etkileyen etmenler arasında engelli kardeşinin engel türü, engelinin düzeyi, yaşı ve cinsiyeti yer almaktadır.

Engelin derecesi ile kardeşlere yüklenen sorumluluk arasında bir ilişki olduğu yapılan araştırmalarda görülmektedir. Bu durum hem kardeşlerin psiko-sosyal gelişimlerine etki etmekte hem de aile bireyleri üzerindeki kaygı düzeyini arttırmaktadır (Gold, 1993: 216-235; Stoneman vd. 1988: 174-183; Mc Hale-Gamble, 1987: 131-158).

Grossman (1972) çocuğun engelinin ciddiyeti ve dolayısıyla bakım ihtiyacı arttıkça kardeşlerin daha olumsuz etkilendiğini bulmuştur. Yine, ailenin maddi kaynaklarının durumu engelin ciddiyeti ile etkileşim içindedir (Zoylan, 2005: 108).

Tow ve Laurence (1973), kardeşlerin, hafif derecede engeli olan kardeşlere, ağır derecede engellilere olduğundan daha zayıf tepki verdiğini bulmuştur. Ayrıca, kardeşler engelli çocuğun haklı bir neden olmaksızın daha fazla ebeveyn zamanı aldığını hissediyor olabilirler Powell-Gallagher (1993: 252).

Özel eğitim gerektiren çocuklar genellikle aile bireyleri, özellikle de kardeş ilişkilerinde yalnız kalabilirler. Özürlü çocukların normal okullarda entegre eğitime alınmaları onların toplum içinde bir birey olarak yaşamlarını kısmen kolaylaştırmaktır. Diğer yandan özürlü çocuğun okuldaki arkadaş grubuna katılması ve kabul görmesi, çocuktaki bağımlılık duygusunun azalmasına ve güven duygusunun gelişmesine neden olmaktadır. Böyle bir entegrasyon çalışmasında özürlü çocukların normal çocuklarla olumlu sosyal ilişkiler geliştirmesi öğretilecek ve en önemlisi de her iki grup için erken yaşta gelişen tutumların ileriki yıllarda toplumsal bir yatırım olması sağlanacaktır. Bu durum kardeş ilişkilerine de olumlu yansımaktadır (<http://www.ogretmenforumu.com/ders-notlari-230/erken-cocukluk-ve-ozel-egitim-ilkeleri-ve-kurumlari/-324k->).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

İlişkisel tarama türünde olan bu çalışma, normal gelişim gösteren çocukların entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemlerin belirlenmesi, bu çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini hem kendilerinin hem de annelerinin değerlendirmesi amacıyla yapılmıştır.

Ayrıca araştırmada normal gelişim gösteren çocukların “Kardeş Problemleri Anketinden” anne ve kardeşlerin “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinden (ŞKDDÖ)” aldıkları ortalama puanların çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek, Kardeş Problemleri Anketi ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada tarama modelinin bir türü olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri geçmişte ya da halen varolan bir durumu varolduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır. İlişkisel tarama modellerinde, iki ya da daha çok sayıda değişken arasında birlikte değişim varlığı belirlenmeye çalışılır. İlişkisel tarama iki türlü yapılır. Bunlar: korelasyon türü ilişki ile karşılaştırma yolu ile elde edilen ilişkilerdir (Karasar, 2006: 77-86).

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın evrenini 2008-2009 eğitim-öğretim yılı Edirne Merkez ilçede bulunan, ilköğretim birinci kademedeki entegre eğitime katılan 8-11 yaş arasındaki zihinsel engelli çocukların normal gelişim gösteren kardeşleri ve anneleri ile sadece engelli çocukların devam ettiği özel eğitim kurumlarına devam eden aynı yaşlardaki engelli çocukların normal gelişim gösteren kardeşleri ve anneleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini, Edirne İl Merkezi Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi ilköğretim okullarına devam eden birinci kademedeki 30 zihinsel engelli çocuğun, 9-18 yaşlar arasındaki normal gelişim gösteren kardeşleri ve anneleri olmak üzere 60 ve karşılaştırma grubu olarak entegre eğitime katılmayan Edirne il merkezinde bulunan MEB' na bağlı resmi ve özel özel eğitim kurumlarına devam eden, benzer yaş ve özellikteki 30 zihinsel engelli çocuğun kardeşleri ve anneleri olmak üzere 60, örneklem grubunu toplam 120 birey oluşturmaktadır.

Araştırma grubunun oluşturulmasında öncelikle Edirne İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden araştırmanın yürütülebilmesi için gerekli izinler alınarak bağlı Rehberlik ve Araştırma Merkezi ile görüşülmüştür. 8-11 yaş arasında entegre eğitime katılan ve katılmayan benzer yaş ve özellikteki zihinsel engelli çocukların listesi alınmıştır. Bu çocukların öğrenim gördükleri okullara gidilerek okul idaresi, rehber öğretmenleri ve sınıf öğretmenleri ile görüşülerek araştırmanın amacı ve yapılacak testler anlatılmıştır. Bu okullara kayıtlı, 8-11 yaş arasında öz anne, baba ve kardeşleriyle birlikte yaşayan zihinsel engeli bulunan çocukların, normal gelişim gösteren, herhangi bir psikolojik sorunu olmayan, okuma yazma bilen, kendinden büyük 9-18 yaşlar arasında kardeşi olanlar tespit edilmiştir. İkinci bir engeli bulunan zihinsel engelli çocukların normal gelişim gösteren kardeşleri ve anneleri örnekleme dahil edilmemiştir. Belirlenen koşullara uyan çocukların anneleri ve kardeşleri okullara davet edilmiş, araştırmanın amacı ve yapılacak testler anlatılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada engelli çocuk ve aile bireyleri hakkındaki bazı genel bilgileri elde etmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan genel bilgi formu kullanılmıştır. Genel bilgi formunda; engelli çocuğun adı, soyadı, cinsiyeti, yaşı, normal gelişim gösteren çocuğun adı, soyadı, cinsiyeti, yaşı, kardeş sayısı, annenin öğrenim durumu gibi demografik bilgiler yer almaktadır (Ek-1).

Araştırmada normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemleri belirlemek amacıyla “Kardeş Problemleri Anketi” (Ek-2), bu çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini hem kendilerinin hem de annelerinin değerlendirmeleri amacıyla “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır (Ek-3, Kardeş Formu;Ek-4, Anne Formu).

3.3.1. Kardeş problemleri anketi (Sibling Problems Questionnaire)

Taylor (1974) tarafından geliştirilen ve Mc Hale ve arkadaşları (1986) tarafından tekrar gözden geçirilen, Ahmetoğlu ve Aral (2004) tarafından Türkçe’ye çevrilerek, geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemleri içeren 19 cümleden oluşan “ Kardeş Problemleri Anketi” tek boyutlu bir tutum ölçeğidir.

Çocukların engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemleri içeren her cümlenin karşısında “Doğru“ ve “Yanlış“ diye cevap verecekleri bölümler bulunmaktadır. Çocuklar her cümleyi okuduktan sonra kendilerine uygun cevabı işaretlemeleri gerekmektedir. Her bir “doğru” yanıt 1, ”yanlış“ yanıt 2 değeri almaktadır. Ankette bazı maddeler tersine (reverse) puanlanmıştır. Ölçekte tersine puanlanan maddelere (1.,2.,4.,5.,6.,7.,8.,10.,11.,12.,13.,14.,15.,16.,17. ve 19.madde) verilen yanıtlar 1 yerine 2, 2 yerine 1 değeri almaktadır. Ölçekten alınan yüksek puan normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşine ilişkin daha az problem yaşadığını göstermektedir.

3.3.2. Kardeş problemleri anketinin geçerlik güvenirlik çalışması

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliğini belirlemek üzere kapsam geçerliği, madde analizi ve yapı geçerliğinin bir yolu olarak da faktör analizi yapılmıştır. Bu ölçekte faktör yük değeri .37-.80 arasında değişmektedir. Açıklanan varyans % 30 dur.

Ölçeğin güvenilirliğine iç tutarlık yöntemi ile bakılmış ve Kuder Richardson 20 (KR-20) formülü kullanılarak hesaplanan güvenilirlik katsayısı .85 bulunmuştur. Aynı zamanda Cronbach Alfa Katsayısına bakılmış ve Alfa değeri .86 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin zamana bağlı tutarlı ölçümler verip vermediği test-tekrar test yoluyla güvenilirliği sınanmıştır. Ölçeğin test-tekrar test korelasyonu .998 dir. Ölçekte yer alan tüm maddelerin ayırt ediciliğini gösteren madde-toplam puan korelasyonları .32-.73 arasında değişmektedir.

3.3.3. Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği (Schaeffer Sibling Behaviour Rating Scale)

Schaeffer- Edgerton (1979) tarafından geliştirilen ve Mc Hale ve arkadaşları (1986) tarafından tekrar gözden geçirilen Ahmetoğlu ve Aral (2004) tarafından Türkçe' ye çevrilerek, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan, normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini değerlendirmek amacıyla hem kardeşlere hem de annelere uygulanan "Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği" (Schaeffer Sibling Behaviour Rating Scale) (anne ve kardeş formu) 30 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte beş bölüm bulunmaktadır. Bunlar;

Nazik olma, (**Kindness**) (1, 2, 4, 10, 12, 19, 20, 21)

Birliktelik-İlgili olma, (**İnvolvement**) (5, 7, 14, 15, 23, 26)

Uzak durma-çekinme, (**Avoidance**) (3, 6, 9, 11, 17, 22, 25)

Empati, (**Empathy**) (13, 16, 28, 29, 30)

Fiziksel saldırganlık (**Physical Aggression**) (18, 24, 27)

Ölçekte yer alan maddelere verilen tepkiler, Hiçbir zaman-Nadiren-Bazen-Sık sık-Her zaman şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin puanlanmasında "Hiçbir zaman" yanıtı 1, "Nadiren" yanıtı 2, "Bazen" yanıtı 3, "Sık sık" yanıtı 4, "Her zaman" yanıtı 5 olarak kayıt edilmiş ve istatistiksel analizlerin yapılması amacıyla bilgisayara girilmiştir. Ölçekte bazı maddeler tersine (reverse) puanlanmıştır. Bilgisayarda SPSS programında, ölçekte tersine puanlanan maddelere

(2.,8.,10.,12.,20.ve 21.madde) verilen yanıtlar 5 yerine 1, 4 yerine 2, 2 yerine 4 ve 1 yerine 5 değeri alarak yeniden kodlanmıştır. Formun değerlendirilmesinde her bir bölüm kendi içinde puanlanmaktadır. Her bir bölümden alınan yüksek puanlar o bölüme ilişkin olumlu oranları vermektedir. Yani çocuğun nazik olma bölümünden yüksek puan alması, o çocuğun kardeşiyle ilişkilerinde nazik olduğunu, fiziksel saldırganlık bölümünden yüksek puan alması, o çocuğun kardeşiyle ilişkilerinde fiziksel olarak saldırgan olduğunu göstermektedir (ŞKDDÖ Kardeş Formu, Ek-3; ŞKDDÖ Anne Formu, Ek -4)

3.3.4. Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin geçerlik-güvenirlilik çalışması

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin **Nazik olma (Kindness)** alt ölçeği dokuz maddeden (1, 2, 4, 8, 10, 12, 19, 20, 21) oluşmaktadır. Yapılan faktör analizinde tüm maddelerin tek faktörde toplandığı görülmektedir. Maddelerin yük değerleri .16-.80 arasında değişmektedir. Tek faktörün açıkladığı varyans % 43 tür. Ölçeğin güvenirliliğine iç tutarlılık yöntemi ile bakılmıştır. Bu alt ölçeğin Alfa değeri .81 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte yer alan tüm maddelerin ayırdediciliğini gösteren madde-toplam puan korelasyonları .21 - .78 arasında değişmektedir. Bu alt ölçekte yer alan iki maddenin (1.madde ve 4. madde) yük değerinin düşük olduğu görülmektedir. Ancak bu iki maddenin çıkarılması durumunda güvenirlilik katsayısında önemli bir değişiklik görülmemesi nedeniyle (Alfa değeri .81 den .83 e çıkmıştır) bu maddeler kapsam geçerliliği dikkate alınarak ölçekten çıkarılmamıştır. Ölçeğin zamana bağlı tutarlı ölçümler verip vermediği test-tekrar test yoluyla güvenirliliği sınanmıştır. Bu alt ölçeğe ait test - tekrar test korelasyonu .99 dır.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin **Uzak Durma-Çekinme (Avoidance)** alt ölçeği altı maddeden (5, 7, 14, 15, 23, 26) oluşmaktadır. Yapılan faktör analizinde tüm maddelerin tek faktörde toplandığı görülmektedir. Maddelerin yük değerleri .30-.88 arasında değişmektedir. Tek faktörün açıkladığı

varyans % 44 tür. Bu alt ölçeğin Alfa değeri .71 olarak hesaplanmıştır. Bu alt ölçeğe ait test - tekrar test korelasyonu .99 dur. Ölçekte yer alan tüm maddelerin ayırt ediciliğini gösteren madde-toplam puan korelasyonları .31 - .60 arasında değişmektedir.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin **Birliktelik-İlgili Olma (Involvement)** alt ölçeği yedi maddeden (3, 6, 9, 11, 17, 22, 25) oluşmaktadır. Yapılan faktör analizinde tüm maddelerin tek faktörde toplandığı görülmektedir. Maddelerin yük değerleri .74 - .88 arasında değişmektedir. Tek faktörün açıkladığı varyans %63 tür. Bu alt ölçeğin Alfa değeri .90 olarak hesaplanmıştır. Bu alt ölçeğe ait test - tekrar test korelasyonu .98' dir. Ölçekte yer alan tüm maddelerin ayırt ediciliğini gösteren madde-toplam puan korelasyonları .65 - .82 arasında değişmektedir.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin **Empati (Empathy)** alt ölçeği beş maddeden (13, 16, 28, 29, 30) oluşmaktadır. Yapılan faktör analizinde tüm maddelerin tek faktörde toplandığı görülmektedir. Maddelerin yük değerleri .39-.92 arasında değişmektedir. Tek faktörün açıkladığı varyans %57 dir. Bu alt ölçeğin Alfa değeri .80 olarak hesaplanmıştır. Bu alt ölçeğe ait test - tekrar test korelasyonu .95 dir. Ölçekte yer alan tüm maddelerin ayırt ediciliğini gösteren madde-toplam puan korelasyonları .29 - .80 arasında değişmektedir.

Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin **Fiziksel Saldırganlık (Physical Aggression)** alt ölçeği üç maddeden (18, 24, 27) oluşmaktadır. Yapılan faktör analizinde tüm maddelerin tek faktörde toplandığı görülmektedir. Maddelerin yük değerleri .39-.96 arasında değişmektedir. Tek faktörün açıkladığı varyans % 65 dir. Bu alt ölçeğin Alfa değeri .73 olarak hesaplanmıştır. Bu alt ölçeğe ait test - tekrar test korelasyonu .99 dur. Ölçekte yer alan tüm maddelerin ayırt ediciliğini gösteren madde-toplam puan korelasyonları .21 - .88 arasında değişmektedir.

3.4. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın örneklemini oluşturan 30 entegre eğitime katılan zihinsel engelli, 30 sadece özel eğitim alan zihinsel engelli olmak üzere toplam 60 zihinsel engelli çocuğun normal gelişim gösteren kardeşlerine Kardeş Problemleri Anketi ve Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin kardeş formu ve annelerine Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin anne formu uygulanmıştır.

Veri toplama araçları normal gelişim gösteren kardeşlere ve annelere okul ve ev ortamında uygulanmıştır. Edirne M.E.M.’nden gerekli izinler alınmıştır (Ek 5). İdareye ve öğretmenlere araştırmanın konusu ve nasıl yapılacağı hakkında bilgi verilerek, sınıflarında bulunan 8-11 yaş arasındaki engelli çocukların annelerinden ve kardeşlerinden randevu almaları istenmiştir. Belirlenen gün ve saatte görüşmeyi kabul eden anneler ve normal gelişim gösteren kardeşler ile okul ortamında sınıf ya da öğretmenler odasında görüşülmüştür. Okula gelemeyeceğini, ancak evlerinde görüşmeyi kabul eden anneler ve normal gelişim gösteren kardeşlerle telefon görüşmesi yapılmıştır. Araştırmanın amacı ve konusu hakkında bilgi verilerek randevu talebinde bulunulmuştur. Görüşmeyi kabul eden ailelerden ev adresleri alınarak belirlenen gün ve saatte evlerine gidilerek görüşülmüştür. Annelere ve normal gelişim gösteren kardeşlere araştırmanın amacı anlatılmış ve ölçekler hakkında bilgi verilmiştir. Alınan bilgilerin araştırma amacı ile kullanılacağı ve tümüyle gizli kalacağı vurgulanmıştır. Bu açıklamalardan sonra aile bireylerinin demografik özelliklerini içeren Genel Bilgi Formu verilmiş ve araştırmacı yardımıyla anneler tarafından doldurulmuştur. Annelere ŞKDDÖ anne formu verilmiş ve formların nasıl doldurulacağı anlatılmıştır. Annelere ŞKDDÖ anne formundaki maddelerde “O” diye sözü edilen kişinin annenin özel eğitim gerektiren (engelli) çocuğu olduğu açıklanmıştır. Annelerden normal gelişim gösteren çocuklarının ölçekte yer alan engelli kardeşlerine karşı hissettikleri duygu düşünce ve davranışları samimi bir şekilde değerlendirmeleri ve kendilerine uygunluk derecelerine göre yanıtlamaları istenmiştir. Her maddenin karşısında “Hiçbir zaman”, ”Nadiren”, “Bazen”, “Sık Sık”, “Her Zaman” şeklinde yanıt seçenekleri sunulmuştur.

Annelerden formda yer alan ifadeleri dikkatli bir şekilde okuyarak her cümlenin karşısında yer alan beş boşluktan durumlarına en uygun olanını işaretlemeleri istenmiş ve hiçbir soruyu yanıtızsız bırakmamaları hatırlatılmıştır. Uygulama sırasında annelerin doğru işaretleyip işaretlemedikleri denetlenmiş, yönergeye uymayanlar yönlendirilmiştir. Araştırmaya olan katkılarından dolayı annelere teşekkür edilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerle de kişisel programlarına uygun bir günde, yine bireysel olarak görüşme odasında görüşülmüştür. Araştırmanın amacı anlatılmış, ölçekler hakkında bilgi verilmiş ve alınan bilgilerin tümüyle gizli tutulacağı vurgulanmıştır. Daha sonra araştırmacı, görüşme odasında normal gelişim gösteren kardeşlere KPA ve ŞKDDÖ kardeş formunu sırasıyla vermiş ve formların nasıl doldurulacağını anlatmıştır. Kardeş problemleri anket formunda, normal gelişim gösteren kardeşlerden ölçekte yer alan engelli kardeşlerine karşı hissettikleri duygu, düşünce ve davranışları kendilerine uygunluk derecelerine göre yanıtlamaları istenmiştir. Her bir madde için “Doğru” ya da “Yanlış” yanıtlarından durumlarına en uygun olanını işaretlemeleri istenmiş ve hiçbir soruyu yanıtızsız bırakmamaları hatırlatılmıştır. ŞKDDÖ kardeş formunda ise kardeşlere formdaki maddelerde “O” diye sözü edilen kişinin özel eğitim gerektiren (engelli) veya entegre eğitim alan kardeşi olduğu açıklanmıştır. Normal gelişim gösteren kardeşlerden ölçekte yer alan engelli kardeşlerine karşı hissettikleri duygu, düşünce ve davranışları kendilerine uygunluk derecelerine göre yanıtlamaları istenmiştir. Her maddenin karşısında “Hiçbir zaman”, ”Nadiren”, ”Bazen”, ”Sık sık”, ”Her zaman” şeklinde yanıt seçenekleri sunulmuştur. Normal gelişim gösteren kardeşlerden formda yer alan ifadeleri dikkatli bir şekilde okuyarak her cümlenin karşısında yer alan beş boşluktan durumlarına en uygun olanını işaretlenmeleri istenmiş ve hiçbir soruyu yanıtızsız bırakmamaları hatırlatılmıştır. Uygulama sırasında kardeşlerin doğru işaretleyip işaretlemedikleri denetlenmiş, yönergeye uymayanlar yönlendirilmiştir. Araştırmaya olan katkılarından dolayı kardeşlere teşekkür edilmiştir. Çocuklar da bireysel olarak ve kendileri okuyarak KPA ve ŞKDDÖ’ nin kardeş formunu doldurmuşlardır.

Veriler 3 Kasım 2008 - 2 Ocak 2008 tarihleri arasında toplanmıştır.

3.5.Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Normal gelişim gösteren çocukların entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemlerin belirlenmesi, bu çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini hem kendilerinin hem de annelerinin değerlendirmesi, normal gelişim gösteren çocukların Kardeş Problemleri Anketinden anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi ve KPA ile ŞKDDÖ' nin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada KPA ile ŞKDDÖ' nin anne ve kardeş formundan ve genel bilgi formundan elde edilen veriler S.P.S.S. istatistik programı ile analiz edilmiştir.

Genel bilgi formundan elde edilen bilgiler frekanslarına ve yüzdelik dağılımlarına göre değerlendirilmiştir.

Kardeşlerin KPA puanlarının engelli kardeşin entegre eğitim alıp almama durumuna, cinsiyetine, yaşına; normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyetine, yaşına, kardeş sayısına ve annenin öğrenim düzeyine göre karşılaştırılmasında, grup sayısı iki ise t testi, üç ya da daha fazla ise tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Ortalama puanlar arasında fark anlamlı bulunduğu farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için "Scheffe Testi" yapılmıştır.

Kardeş ve annelerin ŞKDDÖ' nin alt boyutlarından aldıkları ortalama puanların engelli kardeşin entegre eğitim alıp almama durumuna, cinsiyetine, yaşına, kardeş sayısına, normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyetine, yaşına ve annenin öğrenim düzeyine göre farklılık olup olmadığını belirlemek için çift yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Ortalama puanlar arasında fark anlamlı

bulduğunda farkın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için “Scheffe Testi” yapılmıştır.

Kardeşlerin ŞKDDÖ alt boyutlarından ve Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Katsayısı kullanılarak hesaplanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

Bu araştırmada, normal gelişim gösteren çocukların entegre eğitime katılan ve katılmayan zihinsel engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemlerin belirlenmesi, bu çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini hem kendilerinin hem de annelerinin değerlendirmesi, normal gelişim gösteren çocukların “Kardeş Problemleri Anketinden” anne ve kardeşlerin “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinden (ŞKDDÖ)” aldıkları ortalama puanların çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek ve Kardeş Problemleri Anketi ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları arasında ilişki olup olmadığının belirlenmesi amacıyla betimsel bir çalışma olarak düzenlenmiştir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımları Tablo 4.1’ de, araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyet ve yaşlarına göre dağılımı Tablo 4.2.’ de sunulmuştur.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına, cinsiyetlerine, yaşlarına; normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine, yaşlarına, kardeş sayılarına ve annelerinin öğrenim durumlarına, göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalamalar ve ortalamalar arasında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t testi ve tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.3 - Tablo 4.9 arasında verilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumuna, cinsiyetlerine, yaşlarına; normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine, yaşlarına, kardeş sayılarına ve annelerinin öğrenim durumlarına, göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalamalar ve

ortalamlar arasında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan çift yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.10 – Tablo 4.23 arasında verilmiştir.

Yapılan varyans analizi sonucunda farklılık önemli bulunduğunda, farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını saptayabilmek için yapılan Scheffe Testi sonuçlarına da bulgular içinde yer verilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen kardeşlerin Kardeş Problemleri Anketi ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki korelasyonlar Tablo 4.24.' de verilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımları Tablo 4.1' de sunulmuştur.

Tablo 4.1. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımları

Demografik Özellikler	n	%
Cinsiyet		
Kız	39	65.0
Erkek	21	35.0
Yaş		
11-13 yaş	14	23.4
14-16 yaş	23	38.3
17 yaş ve üzeri	23	38.3
Kardeş Sayısı		
İki kardeş	27	45.0
Üç kardeş	15	25.0
Dört kardeş ve üzeri	18	30.0
Annelerin Öğrenim Durumu		
İlkokul mezunu	26	43.3
Ortaokul mezunu	34	56.7

Tablo 4.1. incelendiğinde; araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin % 65' inin kız, % 35' inin erkek olduğu, % 23,4' ünün on bir-on üç, % 38,3' ünün on dört- on altı, % 38,3' ünün on yedi yaş ve üzerinde olduğu; % 45' inin iki kardeş, % 25' inin üç kardeş, % 30' unun dört kardeş ve üzeri olduğu görülmektedir. Annelerinin % 43.3' ünün ilkokul mezunu, % 56.7' sinin ortaokul mezunu olduğu görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyet ve yaşlarına göre dağılımı Tablo 4.2' de sunulmuştur.

Tablo 4.2. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyet ve yaşlarına göre dağılımı

Demografik Özellikler	n	%
Cinsiyet		
Kız	29	48,3
Erkek	31	51.7
Yaş		
8 yaş	14	23.4
9 yaş	11	18.3
10 yaş	14	23.3
11 yaş	21	35.0

Tablo 4.2.' de araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyet ve yaşları incelendiğinde; zihinsel engelli kardeşlerin %48.3' ünün kız, %51.7' sinin erkek olduğu; %23.4' ünün sekiz, %18.3' ünün dokuz, %23.3' ünün on ve %35.0' inin on bir yaşında olduğu görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t- testi sonuçları Tablo 4.3.' te sunulmuştur.

Tablo 4.3. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t- testi sonuçları

Entegre eğitim alıp almama durumu	n	$x \pm s$	sd	t	p
Entegre eğitim alan	30	29.06±4.44	58	2.96	.004**
Entegre eğitim almayan	30	26.30±2.53			

Tablo 4.3. incelendiğinde, araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu ($t(58) = 2.96$; $p < 0.01$) görülmektedir. Bir başka deyişle, normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine ilişkin yaşadığı problemler, entegre eğitim alıp almama durumuna bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları incelendiğinde, entegre eğitim alan çocukların kardeşlerinin entegre eğitim almayan zihinsel engelli çocukların kardeşlerine göre daha yüksek puan ortalamalarına sahip oldukları, yani engelli kardeşlerine ilişkin daha az problem yaşadıklarını belirttikleri görülmektedir. Engelli çocukların normal gelişim gösteren çocukların devam ettiği okullara devam etmesi ve aynı eğitim ortamında eğitim görmesi, engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerini yeterli ve değerli bir birey olarak algılamalarını ve kabul etmelerini kolaylaştırabilmektedir (Küçükler, 1997: 187). Normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşini normal gelişim gösteren bir birey olarak algılaması ve engelli kardeşini kabul etmesi engelli kardeşine ilişkin daha az problem yaşamasının nedeni olabilir.

Literatürde normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemlerin ve uyumlarının belirlenmesinde engelli kardeşlerin engellerinin derecesinin tek başına değil ailenin ve çocukların özellikleriyle birlikte etkili olabildiği belirtilmektedir Powell-Ogle (1985: 103-133).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları Tablo 4.4.' te sunulmuştur.

Tablo 4.4. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları

Cinsiyet	n	$\bar{x} \pm s$	sd	t	p
Kız	29	25.00±1.19	58	7.056	.000***
Erkek	31	30.19±3.78			

Tablo 4.4 incelendiğinde, araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu ($t(58)=7,056$; $p<0.001$) görülmektedir. Başka bir deyişle, normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerine ilişkin yaşadığı problemlerin, engelli kardeşin cinsiyetine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değiştirmektedir. Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları incelendiğinde, zihinsel engelli kardeşi erkek olan çocukların kız olanlara göre daha yüksek puan ortalamalarına sahip oldukları, yani engelli kardeşlerine ilişkin daha az problem yaşadıklarını belirttikleri görülmektedir. Bunun nedeni çocuğun cinsiyetinin anne-baba davranışlarını etkileyen önemli bir etken olması, çocukların yetiştiriliş biçimlerinde ve onlara yönelik tutumların farklılaşmasında etkili olabilmesinden kaynaklanabilir. Bayhan ve Yükselen (2001) in araştırmalarında, normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleri kız ise engelli kardeşlerinin geleceği hakkında daha fazla endişe duydukları ve engelli kız kardeşlerinin daha çok korunup, kollandığını hissettikleri belirlenmiştir. Ancak çocukların cinsiyetleri ve onların yetiştiriliş biçimleri onlara yönelik tutumların farklılaşmasını etkileyebilir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve varyans analizi sonuçları Tablo 4.5.' te sunulmuştur.

Tablo 4.5. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve varyans analizi sonuçları

Yaş	n	$\bar{x} \pm s$	sd	F	p
8 yaş	14	26,17±2,39	3-56	4,20	,009**
9 yaş	11	30,63±4,80			
10 yaş	14	28,50±3,73			
11 yaş	21	26,52±3,37			

Tablo 4.5. incelendiğinde, araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu ($F(3-56)=4.20$; $p<0.01$) görülmektedir. Zihinsel engelli kardeşlerin yaşları açısından farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, dokuz yaşında ($\bar{x}=30,63$) engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren kardeşlerin sekiz yaş ($\bar{x}=26,28$) ve on bir yaşında engelli kardeşi olanlara ($\bar{x}=26,52$) göre daha az problem yaşadıklarını ifade ettikleri belirlenmiştir. Literatürde engelli kardeşin yaşı büyüdükçe kardeşlerin karşılaştığı güçlükler de artmaktadır. Bunun sonucunda ilişkiler olumsuz yönde etkilenmektedir (Gold, 1993: 216-235; Powell- Ogle, 1985: 103-133). Normal gelişim gösteren kardeş zihinsel engelli kardeşinden daha büyükse, çocuk bakım sorumluluklarının artması, kardeşler arasındaki iletişimin bozulmasına neden olmaktadır Stoneman vd. (1988: 174-183).). Stocker vd. (1989: 715-727)' nin yaptığı küçük kardeşi üç-altı yaş arası ve büyük kardeşi beş-on yaşlarında olan 96 çocuk ve annesinin katıldığı çalışmada, annenin davranışı, çocukların mizacı, yaşı ve aile yapısındaki değişkenleri kardeş ilişkilerinin boyutları ile ilişkilendirmişlerdir. Sevgi, kontrol ve yanıt verme açısından annelerin tutumları farklılaştığında kardeş ilişkilerinde daha çok çatışma ve daha az arkadaşlık görüldüğünü belirtmişlerdir. Daha az çatışmalı ve daha çok işbirlikçi ve daha olumlu bir ilişkide küçük kardeşin yaşının önemi vurgulanmıştır. Kardeşler arası ilişkilerde kardeşlerin mizaçları, annenin tutumu ve kardeşlerinin yaşlarının önemli olduğu vurgulanmıştır Ahmetoğlu -Aral (2004: 237).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları Tablo 4.6.' da gösterilmiştir.

Tablo 4.6. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları

Cinsiyet	n	$\bar{X} \pm s$	sd	t	p
Kız	39	27.23±3.65	58	1.24	.218
Erkek	21	28.52±4.15			

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olmadığı ($t(58)=1.24$; $p>0.05$) görülmektedir. Mc Hale ve Harris (1992: 113-129), 8-14 yaşları arasında zihinsel engelli kardeşi olan 31 kişi ve engelli kardeşi olmayan 31 kişi toplam 62 kardeşten oluşan çalışmalarında engelli kardeşi olan çocukların (özellikle kızların) engelsiz kardeşi olanlara göre bakım aktiviteleriyle daha fazla zaman geçirdiğini bulmuşlardır. Bakım yaparak geçirilen sürenin çocukların bildirdiği kaygı belirtileriyle anlamlı bir ilişki içinde olduğu belirtilmektedir. Cleveland ve Miller (1977), engelli çocukların tek kız kardeşlerin fazla taleple karşılaşan, kariyerlerinde ve aile kararlarında engelli çocuktan en fazla etkilenen olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda büyük kız kardeşlerin yardımla ilgili mesleklere diğer kardeşlere göre daha fazla girdiklerini belirtmişlerdir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve varyans analizi sonuçları Tablo 4.7.' de sunulmuştur.

Tablo 4.7. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve varyans analizi sonuçları

Yaş	n	$\bar{X} \pm s$	sd	F	p
11-13 yaş	14	26.57±3.08	2-57	.924	.403
14-16 yaş	23	28.34±4.39			
17 yaş ve üzeri	23	27.69±3.68			

Tablo 4.7. incelendiğinde, araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre, Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olmadığı ($F(2-57)=.924$; $p>0.05$) görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve varyans analizi sonuçları Tablo 4.8.' de sunulmuştur.

Tablo 4.8. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve varyans analizi sonuçları

Kardeş sayısı	n	$\bar{x} \pm s$	sd	F	p
İki kardeş	27	26.96±3.15	2-57	1.13	.329
Üç kardeş	15	27.73±3.76			
Dört kardeş ve üzeri	18	28.72±4.75			

Tablo 4.8. incelendiğinde, araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olmadığı ($F(2-57)=1.13$; $p>0.05$) görülmektedir. Şenel (1995: 33-44)' in yaptığı çalışmada aile büyüklüğünün kardeşlerin uyumunda farklılık yaratmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, Mc Hale vd. (1986: 147-163) yaptıkları çalışmada da aile büyükse Kardeş Problemleri Anketini yanıtlayan normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşi daha az bir yük olarak algıladıklarını bulmuşlardır. Bu çalışmada da kardeş sayısının artması ile normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşi daha az yük olarak algılaması nedeniyle daha az problem yaşamasına neden olduğu düşünülebilir. Ayrıca bu konuda ebeveynlerin tutum ve davranışları ailedeki çocuğun engelli kardeşe ilişkin taşıyacağı sorumlulukları dengeleyebilir, açık bir iletişim kurularak engelli kardeşine ilişkin yaşayabileceği sorunlar azaltılabilir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları Tablo 4.9.' da sunulmuştur.

Tablo 4.9. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlara ilişkin ortalama, standart sapma ve t-testi sonuçları

Öğrenim Durumu	n	$\bar{X} \pm s$	sd	t	p
İlkokul mezunu	26	27.03±2,67	58	1.13	.260
Ortaokul mezunu	34	28.17±4.52			

Tablo 4.9. incelendiğinde, araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olmadığı ($t(58)=1.13$; $p>0.05$) görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin sahip oldukları zihinsel engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 4.10.' da sunulmuştur.

Tablo 4.10. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları

Grup ve Entegre Eğitim Durumu	n	NOB $\bar{X} \pm s$	UDÇB $\bar{X} \pm s$	BİOB $\bar{X} \pm s$	EB $\bar{X} \pm s$	FSB $\bar{X} \pm s$
KARDEŞ						
Alıyor	30	35.23±5.39	9.70±2.30	29.83±4.62	23.16±2.00	5.50±1.54
Almıyor	30	31.40±4.76	11.90±2.56	25.16±4.16	21.73±3.06	6.46±2.23
Toplam	60	33.31±5.40	10.80±2.66	27.50±4.95	22.45±2.66	5.98±1.97
ANNE						
Alıyor	30	40.53±2.27	12.00±2.14	29.70±4.45	20.26±1.79	5.30±2.05
Almıyor	30	38.20±2.57	15.13±1.73	17.36±1.73	20.40±4.55	4.60±2.42
Toplam	60	39.36±2.68	13.56±2.49	23.53±7.06	20.33±3.43	4.95±2.25
TOPLAM						
Alıyor	60	37.88±4.89	10.89±2.49	29.76±4.49	21.71±2.38	5.40±1.80
Almıyor	60	34.80±5.11	13.51±2.71	21.26±5.04	21.06±3.90	5.53±2.50
TOPLAM	120	36.34±5.22	12.18±2.92	25.51±6.39	21.39±3.23	5.46±2.17

Tablo 4.10 incelendiğinde, araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar kardeş algılarına göre incelendiğinde; entegre eğitim alan kardeşe sahip normal gelişim gösteren kardeşlerin puan ortalamaları entegre eğitim almayan kardeşe sahip normal gelişim gösteren kardeşlerin puan ortalamasına göre nazik olma boyutunda ($\bar{x}=35.23$) birliktelik-ilgili olma boyutunda ($\bar{x}=29.83$) ve empati boyutunda ($\bar{x}=23.16$) daha yüksek ve uzak durma, çekinme boyutunda ($\bar{x}=9.70$) ve fiziksel saldırganlık boyutunda ($\bar{x}=5.50$) daha düşük olduğu görülmektedir. Anne algılarına göre değerlendirildiğinde entegre eğitim alan kardeşe sahip normal gelişim gösteren kardeşlerin puan ortalamaları entegre eğitim almayan kardeşe sahip normal gelişim gösteren kardeşlerin puan ortalamasına göre ise nazik olma boyutunda ($\bar{x}=40.53$), birliktelik-ilgili olma boyutunda ($\bar{x}=29.70$) ve fiziksel saldırganlık boyutunda ($\bar{x}=5.30$) daha yüksek puanlar aldıkları görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 4.11' de sunulmuştur.

Tablo 4.11. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitimi alıp almama durumuna göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları

	Sd	NOB		UDÇB		BİOB		EB		FSB	
		KO	F	KO	F	KO	F	KO	F	KO	F
Anne-Kardeş (Grup)	1	1098.07	69.12***	229.63	47.02***	472.03	30.66***	134.40	14.39***	32.03	7.30**
Entegre Eğitim Durumu	1	285.20	17.95***	213.33	43.68***	2167.50	140.81***	12.67	1.35	.53	.12
GrupXEntegre Eğitim Durumu	1	16.87	1.06	6.53	1.33	440.83	28.63***	18.40	1.97	20.83	4.75*
Hata	116	15.88		4.88		15.39		9.33		4.38	
Toplam	120										

* p< 0.05 **p<0.01 *** p< 0.001

Tablo 4.11.' de görüldüğü gibi araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde nazik olma boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-116)=69.12$; $p<.001$), entegre eğitim durumunun temel etkisinin ($F(1-116)=17.95$; $p<.001$) anlamlı olduğu saptanırken, grup ve entegre eğitim durumları ortak etkisinin ($F(1-116)=1.06$; $p>.05$) anlamlı olmadığı saptanmıştır. Bunların sonucunda nazik olma boyutundaki ortalamalar değerlendirildiğinde kardeşlerin ($\bar{x}=33.31$) annelere ($\bar{x}=39.36$) göre engelli kardeşleriyle ilişkilerinde daha az nazik olduklarını belirttikleri görülmektedir. Ayrıca normal gelişim gösteren kardeşlerin entegre eğitim alan engelli kardeşleriyle entegre eğitim almayanlara göre ilişkilerinde daha nazik olduklarını belirtmişlerdir.

Mc Hale vd. 1986' da yaptıkları araştırmada da engelli kardeşlerine karşı destekleyicilik, kabul etme ve düşmanlık boyutlarında çocukların değerlendirmeleri ile anneye ait değerlendirmeler arasındaki farklılıkların önemli olduğu belirtilmektedir. Ahmetoğlu ve Aral 2004' de yaptıkları çalışmada da kardeş ilişkilerini anne ve kardeş değerlendirmeleri arasında benzer şekilde farklılık bulmuşlardır.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde uzak durma-çekinme boyutunda grup temel etkisinin yani kardeş ve anne algılamaları arasında farklılığın ($F(1-116)=47.02$; $p<.001$), entegre eğitim durumunun temel etkisinin ($F(1-116)=43.68$; $p<.001$) anlamlı olduğu görülmektedir. Bunların sonucunda uzak durma-çekinme boyutunda kardeş ilişkilerinin hem anne ve kardeş algılarına göre hem de normal gelişim gösteren kardeşlerin sahip olduğu engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumlarına göre değiştiği söylenebilir. Uzak durma-çekinme boyutundaki ortalamalar incelendiğinde; kardeşlerin ($\bar{x}=10.80$) annelere ($\bar{x}=13.56$) göre engelli kardeşlerinden daha az uzak durup, çekindiklerini belirttikleri görülmektedir. Ayrıca normal gelişim gösteren kardeşlerin entegre eğitim alan engelli kardeşleriyle entegre eğitim almayanlara göre ilişkilerinde daha az uzak durup çekindikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde birliktelik-ilişkili olma boyutunda grup temel etkisinin yani kardeş ve anne algılamaları arasındaki farklılığın ($F(1-116)=30.66$; $p<.001$), entegre eğitimin temel etkisinin ($F(1-116)=140.81$; $p<.001$), grup ve entegre eğitim durumunun ortak etkisinin ($F(1-116)=28.63$; $p<.001$) anlamlı olduğu saptanmıştır. Tablo 4.10.' da görüldüğü gibi kardeş ilişkilerinde birliktelik-ilişkili olma boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=27.50$), annelerin ($\bar{x}=23.53$) değerlendirmelerine göre engelli kardeşleriyle daha çok birlikte oldukları ve daha ilgili davrandıkları belirlenmiştir. Ayrıca normal gelişim gösteren kardeşlerin entegre eğitim alan engelli kardeşleriyle entegre eğitim almayanlara göre ilişkilerinde daha çok birlikte oldukları ve daha ilgili davrandıkları görülmektedir. Yine kardeş ilişkilerinin gruplar ve entegre eğitim durumunun ortak etkisine bağlı olarak değiştiği yani birliktelik-ilişkili olma boyutunda kardeş ilişkilerinin hem anne ve kardeş hem de entegre eğitim alıp almama durumuna göre değiştiği söylenebilir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde empati boyutunda entegre eğitim durumunun temel etkisinin ($F(1-116)=1.35$; $p>.05$), grup ve entegre eğitim durumunun ortak etkisinin ($F(1-116)=1.97$; $p>.05$) anlamlı olmadığı belirlenirken, grup temel etkisinin yani kardeş ve anne algılamaları arasında farklılığın ($F(1-116)=14.39$; $p<.001$) anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, empati boyutunda kardeş ilişkilerinin grup temel etkisine bağlı olarak değiştiğini yani empati boyutunda kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değiştiğini göstermektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde fiziksel saldırganlık boyutunda grup temel etkisinin yani anne ve kardeş algılamaları arasında farklılığın ($F(1-116)=7.30$; $p<.01$), gruplar ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin entegre eğitimi alıp almama durumunun ortak etkisinin ($F(1-116)=4.75$; $p<.05$) anlamlı olduğu belirlenirken, entegre eğitim durumunun temel etkisinin ($F(1-116)=.12$; $p>.05$) anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Fiziksel saldırganlık boyutundaki ortalamalar incelendiğinde, kardeşlerin ($\bar{x}=5.98$), annelere ($\bar{x}=4.95$) göre engelli kardeşleriyle ilişkilerinde daha

saldırgan olduklarını belirttikleri görülmektedir. Ayrıca kardeş ilişkilerinin gruplar ve entegre eğitim alıp almama durumunun ortak etkisine bağlı olarak değiştiği yani fiziksel saldırganlık boyutunda kardeş ilişkilerinin hem anne ve kardeş hem de entegre eğitim alıp almama durumuna göre değiştiği söylenebilir.

Yapılan literatür çalışmalarında, engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının sağlıklı ve normal bir çevrede yetişmelerini, normal gelişim gösteren diğer çocuklarla birlikte eğitimlerinin sağlanmasını ve onlarla aynı deneyimlere ve fırsatlara sahip olmalarını istedikleri belirlenmiştir (Salend 1998: 67-81; Galant-Hanline, 1993: 293-297). Benzer şekilde normal gelişim gösteren kardeşlerinde engelli kardeşlerinin normal gelişim gösteren diğer çocukların devam ettiği okullarda eğitimlerinin sağlanmasını istemeleri normaldir.

Engelli çocukların normal gelişim gösteren çocukların devam ettiği okullara devam etmesi ve aynı eğitim ortamında eğitim görmesi, engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerini yeterli ve değerli bir birey olarak algılamalarını ve kabul etmelerini kolaylaştırabilmektedir (Küçükler, 1997: 132). Normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşini normal gelişim gösteren bir birey olarak algılaması ve engelli kardeşini kabul etmesi, normal gelişim gösteren kardeşlerin entegre eğitim alan engelli kardeşleriyle entegre eğitim almayanlara göre ilişkilerinde daha nazik, daha çok birlikte ve ilgili olmalarının ve daha az uzak durup çekinmelerinin nedeni olabilir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 4.12' de sunulmuştur.

Tablo 4.12. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları

Grup ve Cinsiyet	n	NOB $\bar{x} \pm s$	UDÇB $\bar{x} \pm s$	BİOB $\bar{x} \pm s$	EB $\bar{x} \pm s$	FSB $\bar{x} \pm s$
KARDEŞ						
Kız	29	32.10±5.40	10.86±2.70	27.62±4.55	22.48±2.38	6.55±2.08
Erkek	31	34.45±5.23	10.74±2.65	27.38±5.38	22.41±2.94	5.45±1.72
Toplam	60	33.31±5.40	10.80±2.66	27.50±4.95	22.45±2.66	5.98±1.97
ANNE						
Kız	29	39.00±2.76	13.65±2.59	24.20±6.68	19.82±4.11	5.00±2.42
Erkek	31	39.70±2.59	13.48±2.44	22.90±7.44	20.80±2.62	4.90±2.13
Toplam	60	39.36±2.68	13.56±2.49	23.53±7.06	20.33±3.43	4.95±2.25
TOPLAM						
Kız	58	35.55±5.49	12.25±2.98	25.91±5.92	21.15±3.59	5.77±2.36
Erkek	62	37.08±4.87	12.11±2.88	25.14±6.83	21.61±2.88	5.17±1.94
TOPLAM	120	36.34±5.22	12.18±2.92	25.51±6.39	21.39±3.23	5.46±2.17

Tablo 4.12.' de araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar kardeş algılarına göre incelendiğinde, engelli kız kardeşi olan normal gelişim gösteren kardeşlerin puan ortalamaları, engelli erkek kardeşi olan normal gelişim gösteren kardeşlerin puan ortalamasından nazik olma boyutu (Kız: $\bar{x}=32.10$; Erkek: $\bar{x}=34.45$) dışındaki diğer boyutlarda daha yüksektir. Anne algılarına göre incelendiğinde; araştırmaya dahil edilen engelli kız kardeşi olan normal gelişim gösteren kardeşlerin puan ortalamaları nazik olma boyutu (Kız: $\bar{x}=39.00$; Erkek: $\bar{x}=39.70$) ve empati boyutunda (Kız: $\bar{x}=19.82$; Erkek: $\bar{x}=20.80$) engelli erkek kardeşi olan normal gelişim gösteren kardeşlerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 4.13.'te sunulmuştur.

Tablo 4.13. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları

	sd	NOB		UDÇB		BİOB		EB		FSB	
		KO	F	KO	F	KO	F	KO	F	KO	F
Anne-Kardeş (Grup)	1	1106.77	62.48***	229.52	33.88***	467.27	12.41***	136.47	14.39***	33.04	7.49**
Cinsiyet	1	70.05	3.95*	.63	.09	17.70	.47	6.27	.66	10.73	2.43
GrupX Cinsiyet	1	20.11	1.13	.02	.00	8.57	.22	8.13	.85	7.54	1.71
Hata	116	17.71		6.77		37.65		9.48		4.41	
Toplam	120										

*p< 0.05

**p<0.01

***p<0.001

Tablo 4.13' te görüldüğü gibi araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde nazik olma boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-116)=62.48$; $p<.001$), normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetleri faktörünün ($F(1-116)=3.95$; $p<.05$) anlamlı olduğu gözlenmiştir. Bu bulguya göre, nazik olma boyutunda kardeş ilişkilerinin hem anne ve kardeş algılarına göre, hem de normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetlerine göre değiştiği söylenebilir. Tablo 4.12.' deki ortalamalar incelendiğinde; kardeş ilişkilerinde nazik olma boyutunda annelerin ($\bar{x}=39.36$) kardeşlerin ($\bar{x}=33.31$) değerlendirilmelerine göre engelli kardeşlerine karşı daha nazik olduklarını belirttikleri görülmektedir. Normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyeti temel etkisine göre, normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli erkek kardeşlerine ($\bar{x}=37.08$) engelli kız kardeşlerine ($\bar{x}=35.55$) göre daha nazik oldukları görülmektedir. Bunun nedeni, Türk kültüründe erkek çocuğa verilen değer olabilir. Ailenin soyunu sürdüreceği olan erkek çocuğun engelli olması hem ebeveynlerin hem de kardeşlerin ona yönelik tutumlarını etkileyebilir. Engelli erkek kardeşe sahip normal gelişim gösteren kardeşler ebeveynlerinin tutumlarına bağlı olarak kardeşlerine nazik davranabilirler.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde uzak durma-çekinme boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-116)=33.88$; $p<.001$) anlamlı olduğu belirlenirken engelli kardeşlerinin cinsiyetlerinin temel etkisinin ($F(1-116)=.09$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetleri faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.00$; $p>.05$) anlamlı olmadığı saptanmıştır. Bu bulguya göre uzak durma-çekinme boyutunda kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değiştiği söylenebilir. Uzak durma-çekinme boyutundaki ortalamalar değerlendirildiğinde annelerin ($\bar{x}=13.56$) kardeşlere ($\bar{x}=10.80$) göre engelli kardeşleriyle daha çok uzak durup çekindiklerini belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde birliktelik-ilgili olma boyutunda grup temel etkisinin anlamlı olduğu ($F(1-116)=12.41$; $p<.001$), engelli kardeşlerinin cinsiyetlerinin temel

etkisinin ($F(1-116)=.47$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetleri faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.22$; $p>.05$) anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Birliktelik ilgili olma boyutundaki ortalamalar değerlendirildiğinde kardeşlerin ($\bar{x}=27.50$) annelere ($\bar{x}=23.53$) göre engelli kardeşleriyle daha çok birlikte oldukları ve daha ilgili davrandıkları görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde empati boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-116)=14.39$; $p<.001$) anlamlı olduğu, engelli kardeşlerinin cinsiyetleri temel etkisinin ($F(1-116)=.66$; $p>.05$) grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetleri faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.85$; $p>.05$) anlamlı olmadığı saptanmıştır. Empati boyutundaki ortalamalar değerlendirildiğinde; kardeşlerin ($\bar{x}=22.45$) annelere ($\bar{x}=20.33$) göre engelli kardeşleriyle daha çok empati kurduklarını belirttikleri saptanmıştır.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde fiziksel saldırganlık boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-116)=7.49$; $p<.01$) anlamlı olduğu, grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyetleri faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=1.71$; $p>.05$), engelli kardeşlerinin cinsiyetleri temel etkisinin ($F(1-116)=.243$; $p>.05$) anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Tablo 4.13.' te ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde normal gelişim gösteren kardeşlerin ($\bar{x}=5.98$), annelere ($\bar{x}=4.95$) göre engelli kardeşleriyle ilişkilerinde daha fazla saldırgan olduklarını belirttikleri tespit edilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 4.14.' te sunulmuştur.

Tablo 4.14. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları

Grup ve Yaş		NOB	UDÇB	BİOB	EB	FSB
n		$\bar{x} \pm s$	$\bar{x} \pm s$	$\bar{x} \pm s$	$\bar{x} \pm s$	$\bar{x} \pm s$
KARDEŞ						
8 yaş	6	35.00±6.29	10.33±2.25	27.33±4.45	22.16±1.94	3.33±.816
9 yaş	22	34.50±4.60	11.27±2.51	26.72±5.52	22.36±2.90	4.40±.59
10 yaş	22	32.77±5.87	10.45±3.03	28.86±4.92	22.68±2.74	7.04±.95
11 yaş	10	30.90±5.15	10.80±2.66	26.30±3.86	22.30±2.62	8.70±.674
Toplam	60	33.31±5.40	10.80±2.66	27.50±4.95	22.45±2.66	5.98±1.97
ANNE						
8 yaş	6	39.50±3.27	12.33±2.25	25.83±6.58	20.50±2.66	5.00±2.09
9 yaş	22	39.81±2.32	14.18±2.23	21.27±6.77	21.31±2.86	4.59±2.17
10 yaş	22	39.13±2.89	12.95±2.80	26.59±7.18	19.00±3.74	5.31±2.31
11 yaş	10	38.80±2.82	14.30±2.16	20.40±5.03	21.00±3.77	4.90±2.60
Toplam	60	39.36±2.68	13.56±2.49	23.53±7.06	20.33±3.43	4.95±2.25
TOPLAM						
8 Yaş	12	37.25±5.32	11.33±2.38	26.58±5.41	21.33±2.38	4.16±1.74
9 Yaş	44	37.15±4.49	12.72±2.77	24.00±6.70	21.84±2.90	4.50±1.57
10 Yaş	44	35.95±5.59	11.70±3.15	27.72±6.19	20.84±3.74	6.18±1.95
11 Yaş	20	34.85±5.72	12.55±2.91	23.35±5.31	21.65±3.23	6.80±2.68
TOPLAM	120	36.34±5.22	12.18±2.92	25.51±6.39	21.39±3.23	5.46±2.17

Tablo 4.14' te araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar kardeş algılarına göre incelendiğinde, sekiz yaşında engelli kardeşi olan çocukların nazik olma boyutundan (\bar{x} =35.00), dokuz yaşında engelli kardeşi olanların uzak durma çekinme boyutundan ($\bar{x} = 11.27$), on yaşında engelli kardeşi olanların birliktelik-İlgili olma ($\bar{x} = 28.86$) ve empati boyutlarından ($\bar{x} = 22.68$), on bir yaşında engelli kardeşi olan çocukların fiziksel saldırganlık ($\bar{x} = 8.70$) boyutundan aldıkları puan ortalamalarının diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Anne algılarına göre incelendiğinde; sekiz yaşında engelli kardeşi olan çocukların fiziksel saldırganlık (\bar{x} =5.31) boyutundan, dokuz yaşında engelli kardeşi olan çocukların nazik olma ($\bar{x} = 39.81$) ve empati boyutundan ($\bar{x} = 21.31$), on yaşında engelli kardeşi olan çocukların birliktelik-İlgili olma

($\bar{x} = 26.59$) boyutundan ve on bir yaşında engelli kardeşi olan çocukların uzak durma-çekinme boyutundan ($\bar{x}=14.30$) aldıkları puanların diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 4.15.' te sunulmuştur.

Tablo 4.15. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları

	Sd	NOB		UDÇB		BİOB		EB		FSB	
		KO	F	KO	F	KO	F	KO	F	KO	F
Anne-Kardeş (Grup)	1	810.92	44.89***	166.41	24.97***	319.98	9.24**	82.77	8.85**	18.92	6.44*
Yaş	3	30.13	1.66	11.48	1.72	141.25	4.08**	7.86	.84	39.81	13.56***
GrupXYaş	3	10.43	.57	1.81	.27	30.95	.89	14.50	1.55	27.22	9.27***
Hata	112	18.06		6.66		34.61		9.34		2.93	
Toplam	120										

*p< 0.05

**p<0.01

***p<0.001

Tablo 4.15.' te görüldüğü gibi, araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde nazik olma boyutunda engelli kardeşlerinin yaşları temel etkisinin ($F(3-112)=1.66$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşları faktörlerinin ortak etkisinin ($F(3-112)=.57$; $p>.05$) anlamlı olmadığı belirlenirken, grup temel etkisinin ($F(1-112)=44.89$; $p<.001$) anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu bulguya göre, Tablo 4.14' teki ortalamalar incelendiğinde, nazik olma boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=33.31$) annelerin değerlendirmelerine ($\bar{x}=39.36$) göre engelli kardeşlerine karşı daha az nazik olduklarını belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde uzak durma-çekinme boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-112)=24.97$; $p<.001$) anlamlı olduğu, engelli kardeşlerinin yaşlarının temel etkisinin ($F(3-112)=1.72$; $p<.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşları faktörlerinin ortak etkisinin ($F(3-112)=.27$; $p>.05$) anlamlı olmadığı saptanmıştır. Bu bulgulara göre, Tablo 4.14' teki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, kardeşler ($\bar{x} = 10.80$) annelere ($\bar{x}=13.56$) göre engelli kardeşlerine karşı daha az uzak durup çekindiklerini belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde birliktelik-ilgili olma boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-112)=9.24$; $p<.01$) engelli kardeşlerinin yaşlarının temel etkisinin ($F(3-112)=4.08$; $p<.01$) anlamlı olduğu, grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşları faktörlerinin ortak etkisinin ($F(3-112)=.89$; $p >.05$) anlamlı olmadığı saptanmıştır. Tablo 4.14.' deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, birliktelik-ilgili olma boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=27.50$) annelerin değerlendirmelerine ($\bar{x}=23.53$) göre engelli kardeşleriyle daha çok birlikte ve ilgili olduklarını belirttikleri görülmektedir. Normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşları açısından farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, on yaşında engelli kardeşi olan

çocukların ($\bar{x}=27.72$) dokuz ($\bar{x}=24.00$) ve on bir ($\bar{x}=23.35$) yaşa göre daha çok birlikte oldukları ve daha ilgili oldukları belirlenmiştir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde empati boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-112)=8.85$; $p<.01$) anlamlı olduğu, engelli kardeşlerinin yaşlarının temel etkisinin ($F(3-112)=.84$; $p>.05$) grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşları faktörlerinin ortak etkisinin ($F(3-112)=1.55$; $p>.05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. Empati boyutunda kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değiştiği söylenebilir. Tablo 4.14.'teki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, empati boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=22.45$) annelerin değerlendirmelerine ($\bar{x}=20.33$) göre engelli kardeşlerine karşı daha empatik olduklarını belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde fiziksel saldırganlık boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-112)=6.44$; $p<.05$), engelli kardeşlerinin yaşlarının temel etkisinin ($F(3-112)=13.56$; $p<.001$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaş faktörlerinin temel etkisinin ($F(3-112)=9.27$; $p<.001$) anlamlı olduğu belirlenmiştir. Tablo 4.14.'teki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, fiziksel saldırganlık boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=5.98$) annelere ($\bar{x}=4.95$) göre engelli kardeşlerine daha çok fiziksel olarak saldırgan olduklarını belirttikleri görülmektedir. Normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşları açısından farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, on yaşında ($\bar{x}=6.18$) engelli kardeşi olan çocukların sekiz ($\bar{x}=4.16$) ve dokuz ($\bar{x}=4.50$) yaşında engelli kardeşi olan çocuklara göre kardeşleriyle ilişkilerinde daha saldırgan oldukları, on bir yaşında ($\bar{x}=6.80$) engelli kardeşi olan çocukların sekiz ($\bar{x}=4.16$) ve dokuz ($\bar{x}=4.50$) yaşında engelli kardeşi olan çocuklara göre engelli kardeşleriyle ilişkilerinde daha saldırgan oldukları belirlenmiştir. Ayrıca kardeş ilişkilerinin gruplar ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarının ortak etkisine bağlı olarak değiştiği yani fiziksel saldırganlık boyutunda kardeş ilişkilerinin hem anne ve kardeş algılarına göre hem de normal gelişim

gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaşlarına göre değiştiği söylenebilir. Engelli kardeşin yaşı büyüdükçe kardeşlerin karşılaştığı güçlükler de artmaktadır. Bunun sonucunda ilişkiler olumsuz yönde etkilenmektedir (Gold, 1993: 216-235; Powell-Ogle, 1985: 103-133). Normal gelişim gösteren kardeş zihinsel engelli kardeşinden daha büyükse, çocuk bakım sorumluluklarının artması, kardeşler arasındaki iletişimin bozulmasına neden olmaktadır (Stoneman, 1998: 669-691).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 4.16' da sunulmuştur.

Tablo 4.16. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları

Grup ve Cinsiyet	n	NOB $\bar{x} \pm s$	UDÇB $\bar{x} \pm s$	BİOB $\bar{x} \pm s$	EB $\bar{x} \pm s$	FSB $\bar{x} \pm s$
KARDEŞ						
Kız	39	33.35±5.46	10.79±2.73	27.25±5.15	22.43±2.79	6.41±2.03
Erkek	21	33.23±5.41	10.80±2.58	27.95±4.65	22.47±2.46	5.19±1.60
Toplam	60	33.31±5.40	10.80±2.66	27.50±4.95	22.45±2.66	5.98±1.97
ANNE						
Kız	39	39.48±2.69	13.56±2.55	23.30±6.69	20.02±3.78	5.05±2.29
Erkek	21	39.14±2.70	13.57±2.46	23.95±7.85	20.90±2.64	4.76±2.23
Toplam	60	39.36±2.68	13.56±2.49	23.53±7.06	20.33±3.43	4.95±2.25
TOPLAM						
Kız	78	36.42±5.27	12.17±2.97	25.28±6.26	21.23±3.52	5.73±2.26
Erkek	42	36.19±5.17	12.19±2.85	25.95±6.69	21.69±2.64	4.97±1.93
TOPLAM	120	36.34±5.22	12.18±2.92	25.51±6.39	21.39±3.23	5.46±2.17

Tablo 4.16. incelendiğinde anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu, kardeşlerin cinsiyetlerine göre kardeş algıları değerlendirildiğinde kızların puan ortalamalarının erkeklerin puan ortalamalarından nazik olma boyutu (Kız: $\bar{x}=33.35$; Erkek: $\bar{x}=33.23$) ve fiziksel saldırganlık boyutu (Kız: $\bar{x}=6.41$; Erkek: $\bar{x}=5.19$) dışındaki diğer alt boyutlarda, anne algıları kardeşlerin cinsiyetine göre değerlendirildiğinde ise kızların puan ortalamalarının erkeklerin puan ortalamalarından nazik olma boyutu (Kız: $\bar{x}=39.48$; Erkek: $\bar{x}=39.14$) ve fiziksel saldırganlık boyutu (Kız: $\bar{x}=5.05$; Erkek: $\bar{x}=4.76$) boyutları dışındaki alt boyutlarda daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 4.17' de sunulmuştur.

Tablo 4.17. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyetlerine göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları

	sd	NOB		UDÇB		BİOB		EB		FSB	
		KO	F	KO	F	KO	F	KO	F	KO	F
Anne-Kardeş(Grup)	1	988.20	53.48***	208.80	30.80***	431.21	11.41***	108.20	11.37***	21.80	4.97*
Cinsiyet	1	1.47	.08	.003	.00	12.26	.32	5.76	.60	15.54	3.54
GrupXCinsiyet	1	.34	.01	.00	.00	.01	.00	4.80	.50	5.90	1.34
Hata	116	18.47		6.77		37.77		9.51		4.38	
Toplam	120										

*p< 0.05

***p< 0.001

Tablo 4.17.' da görüldüğü gibi araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde nazik olma boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-116)=53.48$; $p<.001$) anlamlı olduğu, kardeşlerin cinsiyetinin temel etkisinin ($F(1-116)=.08$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyeti faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.01$; $p>.05$) anlamlı olmadığı saptanmıştır. Bunların sonucunda Tablo 4.16.' daki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, nazik olma boyutunda, kardeşler ($\bar{x}=33.31$) annelere ($\bar{x}=39.36$) göre engelli kardeşlerine daha az nazik davrandıklarını belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde uzak durma-çekinme boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-116)=30.80$; $p<.001$) anlamlı olduğu, kardeşlerin cinsiyetinin temel etkisinin ($F(1-116)=.00$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyeti faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.00$; $p>.05$) anlamlı olmadığı saptanmıştır. Bunların sonucunda Tablo 4.16.' daki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, uzak durma-çekinme boyutunda, kardeşler ($\bar{x}=10.80$) annelere ($\bar{x}=13.56$) göre engelli kardeşleriyle daha az uzak durduklarını ve çekindiklerini belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde birliktelik ilgili olma boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-116)=11.41$; $p<.001$) anlamlı olduğu, kardeşlerin cinsiyetinin temel etkisinin ($F(1-116)=.32$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyeti faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.00$; $p>.01$) anlamlı olmadığı saptanmıştır. Bu bulguların sonucunda Tablo 4.16.' daki birliktelik-ilgili olma boyutundaki ortalamalar incelendiğinde kardeşlerin ($\bar{x}=27.50$) annelere ($\bar{x}=23.53$) göre engelli kardeşleriyle daha çok birlikte oldukları ve daha ilgili davrandıklarını belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde, empati boyutunda, grup temel etkisinin ($F(1-116)=11.37$; $p<.001$) anlamlı olduğu, kardeşlerin cinsiyetinin temel etkisinin ($F(1-116)=.60$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyeti faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.50$; $p>.05$) anlamlı olmadığı saptanmıştır. Tablo 4.16' daki

ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, empati boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=22.45$) annelerin değerlendirmelerine ($\bar{x}=20.33$) göre daha empatik olduklarını belirttikleri görülmektedir. Bu bulgular sonucunda, empati boyutunda kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değiştiği, normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyetine, grup ve normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyeti faktörlerinin ortak etkisine göre değişmediği görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde, fiziksel saldırganlık boyutunda kardeşlerin cinsiyetinin temel etkisinin ($F(1-116)=3.54$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin cinsiyeti faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=1.34$; $p>.05$) anlamlı olmadığı saptanırken, grup temel etkisinin ($F(1-116)=4.97$; $p<.05$) anlamlı olduğu belirlenmiştir. Tablo 4.16' daki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, fiziksel saldırganlık boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=5.98$) annelerin değerlendirmelerine ($\bar{x}=4.95$) göre engelli kardeşleriyle ilişkilerinde daha fazla fiziksel olarak saldırgan olduklarını belirttikleri görülmektedir.

Kaminsky ve Dewey (2001: 399-410) de yaptıkları araştırma sonucunda kardeşler arası ilişkiler açısından normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyetinin etkili olmadığını belirtmişlerdir Ahmetoğlu -Aral (2004: 237).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 4.18.' de sunulmuştur.

Tablo 4.18. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları

Grup ve Yaş	n	NOB $\bar{x} \pm s$	UDÇB $\bar{x} \pm s$	BİOB $\bar{x} \pm s$	EB $\bar{x} \pm s$	FSB $\bar{x} \pm s$
KARDEŞ						
11-13 yaş	14	33.50±4.62	10.50±3.15	29.00±4.77	22.14±2.71	5.92±1.81
14-16 yaş	23	33.21±5.83	10.91±2.76	27.47±4.41	22.69±2.63	6.21±1.90
17 yaş ve Üzeri	23	33.30±5.62	10.86±2.32	26.60±5.54	22.39±2.75	5.78±2.17
Toplam	60	33.31±5.40	10.80±2.66	27.50±4.95	22.45±2.66	5.98±1.97
ANNE						
11-13 yaş	14	39.00±2.93	12.85±2.65	26.07±7.54	20.28±2.86	5.00±2.28
14-16 yaş	23	39.91±2.52	13.69±2.56	23.08±7.13	19.47±4.39	5.26±2.61
17 yaş ve Üzeri	23	39.04±2.70	13.86±2.36	22.43±6.60	21.21±2.41	4.60±1.87
Toplam	60	39.36±2.68	13.56±2.49	23.53±7.06	20.33±3.43	4.95±2.25
TOPLAM						
11-13 yaş	28	36.25±4.71	11.67±3.10	27.53±6.37	21.21±2.89	5.46±2.08
14-16 yaş	46	36.56±5.58	12.30±2.98	25.28±6.27	21.08±3.93	5.73±2.31
17 yaş ve Üzeri	46	36.17±5.23	12.36±2.76	24.52±6.38	21.80±2.62	5.19±2.09
Toplam	120	36.34±5.22	12.18±2.92	25.51±6.39	21.39±3.23	5.46±2.17

Tablo 4.18.' de araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar kardeş algılarına göre incelendiğinde, 11-13 yaş arasındaki kardeşlerin nazik olma (\bar{x} =33.50) ve birliktelik ilgili olma boyutunda (\bar{x} =29.00), 14-16 yaş arasındaki kardeşlerin uzak durma çekinme (\bar{x} =10.91), empati (\bar{x} =22.69) ve fiziksel saldırganlık (\bar{x} =6.21) boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Anne algılarına göre incelendiğinde, 11-13 yaş arasındaki kardeşlerin birliktelik ilgili olma boyutunda (\bar{x} =26.07), ve 14-16 yaş arasındaki kardeşlerin nazik olma (\bar{x} =39.91) ve fiziksel saldırganlık (\bar{x} =5.26) boyutunda, 17 yaş ve üzerinde kardeşlerin uzak durma çekinme (\bar{x} =13.86) ve empati (\bar{x} =21.21) aldıkları puan ortalamalarının diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 4.19' da sunulmuştur.

Tablo 4.19. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları

	sd	NOB		UDÇB		BİOB		EB		FSB	
		KO	F	KO	F	KO	F	KO	F	KO	F
Anne-Kardeş(Grup)	1	1015.42	54.26***	209.16	30.76***	417.04	11.26***	123.25	13.05***	29.54	6.44
KardeşYaş	2	1.91	.10	4.70	.69	81.09	2.19	6.49	.68	3.39	.74
GrupXKardeşYaş	2	4.01	.21	.90	.13	5.05	.13	12.31	1.30	.18	.04
Hata	114	18.71		6.79		37.03		9.44		4.58	
Toplam	120										

*p<0.05

**p<0.01

***p<0.001

Tablo 4.19' da görüldüğü gibi araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde nazik olma boyutunda kardeşlerin yaşlarının temel etkisinin ($F(1-114)=.10$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerinin yaş faktörlerinin ortak etkisinin ($F(2-114)=.21$; $p>.05$) anlamlı olmadığı, grup temel etkisinin ($F(1-114)=54.26$; $p<.001$) ise anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 4.18.' de de görüldüğü gibi kardeş ilişkilerinde, nazik olma boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=33.31$) annelere ($\bar{x}=39.36$) göre engelli kardeşlerine karşı daha az nazik olduklarını belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde uzak durma-çekinme boyutunda kardeşlerin yaşlarının temel etkisinin ($F(1-114)=.69$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerinin yaş faktörlerinin ortak etkisinin ($F(2-114)=.13$; $p>.05$) anlamlı olmadığı, grup temel etkisinin ($F(1-114)=30.76$; $p<.001$) ise anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 4.18.' deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, uzak durma-çekinme boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=10.80$) annelere ($\bar{x}=13.86$) göre engelli kardeşlerine karşı daha az uzak durup çekindiklerini belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde birliktelik ilgili olma boyutunda kardeşlerin yaşlarının temel etkisinin ($F(2-114)=2.19$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerinin yaş faktörlerinin ortak etkisinin ($F(2-114)=.13$; $p>.05$) anlamlı olmadığı, grup temel etkisinin ($F(1-114)=11.26$; $p<.001$) ise anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 4.18.' deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde birliktelik ilgili olma boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=27.50$), annelerin ($\bar{x}=23.53$) değerlendirilmelerine göre engelli kardeşleriyle daha çok birlikte olduklarını ve daha ilgili olduklarını belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde empati boyutunda kardeşlerin yaşlarının temel etkisinin ($F(2-114)=.68$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerinin yaş faktörlerinin ortak etkisinin ($F(2-114)=1.30$; $p>.05$) anlamlı olmadığı, grup temel

etkisinin ($F(1-114)=13.05$; $p<.001$) ise anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 4.18.'deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, empati boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=22.45$), annelerin ($\bar{x}=20.33$) değerlendirmelerine göre engelli kardeşlerine karşı daha çok empatik olduklarını belirttikleri görülmektedir. Bu bulguyu destekler biçimde Mc Hale vd. (1986) ve Bagenholm ve Gillberg (1991) de yaptıkları araştırmalarda kardeş ilişkilerinde empati boyutu açısından yaşın önemli bir faktör olmadığını belirlemişlerdir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde fiziksel saldırganlık boyutunda kardeşlerin yaşlarının temel etkisinin ($F(2-114)=.74$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerinin yaş faktörlerinin ortak etkisinin ($F(2-114)=.04$; $p>.05$), grup temel etkisinin ($F(1-114)=6.44$; $p>.05$) anlamlı olmadığı saptanmıştır. Bunların sonucunda fiziksel saldırganlık boyutunda kardeş ilişkilerinin hem anne ve kardeş algılarına, hem normal gelişim gösteren kardeşlerinin yaşlarına, hem de grup ve normal gelişim gösteren kardeşin yaş faktörlerinin ortak etkisine göre değişmediği söylenebilir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 4.20' de sunulmuştur.

Tablo 4.20. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları

Grup ve Kardeş Sayısı	n	NOB $\bar{x} \pm s$	UDÇB $\bar{x} \pm s$	BİOB $\bar{x} \pm s$	EB $\bar{x} \pm s$	FSB $\bar{x} \pm s$
KARDEŞ						
İki kardeş	27	33.22±5.33	10.70±2.72	28.33±4.29	22.59±2.45	6.29±1.99
Üç kardeş	15	34.13±5.75	11.00±2.67	26.46±6.04	21.93±3.12	5.66±1.95
Dört Kardeş ve Üzeri	18	32.77±5.44	10.77±2.69	27.11±4.98	22.66±2.65	5.77±1.98
Toplam	60	33.31±5.40	10.80±2.66	27.50±4.95	22.45±2.66	5.98±1.97
ANNE						
İki kardeş	27	39.03±2.83	13.48±2.39	24.81±7.08	19.07±3.99	5.51±2.59
Üç kardeş	15	40.06±2.28	13.73±2.96	22.02±7.34	20.80±2.39	4.86±2.06
Dört Kardeş ve Üzeri	18	39.27±2.78	13.55±2.38	22.72±6.85	21.83±2.57	4.16±1.65
Toplam	60	39.36±2.68	13.56±2.49	23.53±7.06	20.33±3.43	4.95±2.25
TOPLAM						
İki kardeş	54	36.12±5.14	12.09±2.90	26.57±6.07	20.83±3.73	5.90±2.32
Üç kardeş	30	37.10±5.25	12.36±3.10	24.33±6.95	21.36±2.79	5.26±2.01
Dört Kardeş ve Üzeri	36	36.02±5.38	12.16±2.87	24.91±6.31	22.25±2.61	4.97±1.97
TOPLAM	120	36.34±5.22	12.18±2.92	25.51±6.39	21.39±3.23	5.46±2.17

Tablo 4.20.'de araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer kardeş davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar kardeş algılarına göre incelendiğinde, üç kardeş olan normal gelişim gösteren kardeşlerin nazik olma ($\bar{x}=34.13$), uzak durma-çekinme ($\bar{x} = 11.00$) boyutlarından, iki kardeş olan normal gelişim gösteren kardeşlerin birliktelik-İlgili olma ($\bar{x}=28.33$) ve fiziksel saldırganlık ($\bar{x}=6.29$) boyutlarından, dört kardeş ve üzeri kardeş olan normal gelişim gösteren kardeşlerin empati ($\bar{x}=22.66$) boyutundan daha yüksek puan ortalamalarına sahip oldukları görülmektedir.

Anne algılarına göre üç kardeş olan normal gelişim gösteren kardeşlerin nazik olma ($\bar{x}=40.06$) ve uzak durma-çekinme ($\bar{x}=13.73$) boyutundan, iki kardeş olan normal gelişim gösteren çocukların birliktelik-İlgili olma ($\bar{x}=24.81$) ve fiziksel saldırganlık ($\bar{x}=5.51$) boyutundan, dört kardeş ve üzeri olan normal gelişim gösteren

kardeşlerin empati ($\bar{x}=21.83$) boyutundan aldıkları puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve varyans analizi sonuçları Tablo 4.21' de sunulmuştur.

Tablo 4.21. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer kardeş davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları

	Sd	NOB		UDÇB		BİOB		EB		FSB	
		KO	F	KO	F	KO	F	KO	F	KO	F
Anne-Kardeş(Grup)	1	1045.44	56.24***	215.70	31.33***	465.30	12.41***	94.46	10.53**	31.92	7.20**
Kardeş sayısı	2	11.61	.62	.73	.10	57.67	1.53	21.68	2.41	10.24	2.31
GrupXKardeş Sayısı	2	1.33	.07	.00	.00	2.49	.06	24.30	2.71	2.14	.48
Hata	114	18.58		6.88		37.48		8.96		4.43	
Toplam	120										

*p< 0.05

**p< 0.01

***p<0.001

Tablo 4.21.' de görüldüğü gibi araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde nazik olma boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-114)=56.24$; $p<.001$) anlamlı olduğu, normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısı temel etkisinin ($F(2-114)=.62$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısı faktörlerinin ortak etkisinin ($F(2-114)=.07$; $p>.05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. Nazik olma boyutundaki ortalamalar değerlendirildiğinde kardeşlerin ($\bar{x}=33.31$) annelere ($\bar{x}=39.36$) göre engelli kardeşlerine karşı daha az nazik olduklarını belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde uzak durma-çekinme boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-114)=31.33$; $p<.001$) anlamlı olduğu, kardeş sayısının temel etkisinin ($F(2-114)=.10$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşin kardeş sayısı faktörlerinin ortak etkisinin ($F(2-114)=.00$; $p>.05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. Elde edilen sonuçlar, uzak durma-çekinme boyutunda kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değiştiği görülmektedir. Tablo 4.16' daki ortalamalar incelendiğinde, uzak durma-çekinme boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=10.80$) annelere ($\bar{x}=13.56$) göre engelli kardeşlerinden daha az uzak durup çekindiklerini belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde birliktelik-İlgili olma boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-114)=12.41$; $p<.001$) anlamlı olduğu, kardeş sayısı temel etkisinin ($F(2-114)=1.53$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşin kardeş sayısı faktörlerinin ortak etkisinin ($F(2-114)=.06$; $p>.05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. Birliktelik-İlgili olma boyutundaki ortalamalar değerlendirildiğinde kardeşlerin ($\bar{x}=27.50$) annelere ($\bar{x}=23.53$) göre engelli kardeşleriyle daha çok birlikte oldukları ve daha ilgili davrandıklarını belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde empati boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-114)=10.53$; $p<.01$) anlamlı olduğu, kardeş sayısı temel etkisinin ($F(2-114)=2.41$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşinin kardeş sayısı faktörlerinin ortak

etkisinin ($F(2-114)=2.71$; $p>.05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. Tablo 4.20' deki ortalamalar incelendiğinde kardeşlerin ($\bar{x}=22.45$) annelere ($\bar{x}=20.33$) göre engelli kardeşleriyle daha çok empati kurduklarını belirttikleri görülmektedir. Ayrıca kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değiştiği söylenebilir.

Mc Hale vd. (1986) yaptıkları çalışmada daha geniş ailelerde engelli çocuk hakkında normal gelişim gösteren kardeşlerin daha az utanma-sıkılma ve daha az sorumluluk hissettiklerini belirlemiştir. Ayrıca Wilson vd. (1989) engelli bir kardeşle birlikte yaşamın normal gelişim gösteren çocuklarda daha ilgili ve empatik olmayı ve de bireysel farklılıklara karşı daha çok hoşgörülü olmayı sağlayacağını da belirtmektedir Ahmetoğlu-Aral (2004: 237).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde fiziksel saldırganlık boyutunda grup temel etkisinin ($F(1-114)=7.20$; $p<.01$) anlamlı olduğu, kardeş sayısı temel etkisinin ($F(2-114)=2.31$; $p>.05$), grup ve normal gelişim gösteren kardeşin kardeş sayısı faktörlerinin ortak etkisinin ($F(2-114)=.48$; $p>.05$) anlamlı olmadığı görülmektedir. Kardeş ilişkilerinin fiziksel saldırganlık boyutunda anne ve kardeş algılarına göre değiştiği söylenebilir. Tablo 4.20' deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinin, fiziksel saldırganlık boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=5.98$) annelerin değerlendirilmelerine ($\bar{x}=4.95$) göre daha çok fiziksel saldırganlık gösterdiklerini belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 4.22' de sunulmuştur.

Tablo 4.22. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin ortalama ve standart sapma sonuçları

Grup ve Anne Öğrenim	n	NOB $\bar{x} \pm s$	UDÇB $\bar{x} \pm s$	BİOB $\bar{x} \pm s$	EB $\bar{x} \pm s$	FSB $\bar{x} \pm s$
KARDEŞ						
İlkokul mezunu	26	34.00±4.80	9.96±2.40	28.92±4.30	22.80±2.26	5.80±1.67
Ortaokul mezunu	34	32.79±5.83	11.44±2.69	26.41±5.20	22.17±2.93	6.11±2.18
Toplam	60	33.31±5.40	10.80±2.66	27.50±4.95	22.45±2.66	5.98±1.97
ANNE						
İlkokul mezunu	26	39.84±2.50	12.65±2.36	26.07±6.68	21.46±2.42	4.69±2.03
Ortaokul mezunu	34	39.00±2.78	14.26±2.40	21.58±6.80	19.47±3.85	5.14±2.42
Toplam	60	39.36±2.68	13.56±2.49	23.53±7.06	20.33±3.43	4.95±2.25
TOPLAM						
İlkokul mezunu	26	36.92±35.89	11.30±2.72	27.50±5.75	22.13±2.41	5.25±1.92
Ortaokul mezunu	34	35.89±5.51	12.85±2.90	24.00±6.48	20.82±3.66	5.63±2.34
TOPLAM	60	36.34±5.22	12.18±2.92	25.51±6.39	21.39±3.23	5.46±2.17

Tablo 4.22’ de araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar kardeş algılarına göre incelendiğinde, ilkokul mezunu annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının nazik olma ($\bar{x}=34.00$), birliktelik ilgili olma ($\bar{x}=28.92$), empati ($\bar{x}=22.80$) boyutlarından, ortaokul mezunu annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının uzak durma-çekinme ($\bar{x}=11.44$), fiziksel saldırganlık ($\bar{x}=22.80$) boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Anne algılarına göre incelendiğinde, ilkokul mezunu annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının nazik olma ($\bar{x}=39.84$), birliktelik ilgili olma ($\bar{x}=26.07$), empati ($\bar{x}=21.46$) boyutlarından, ortaokul mezunu annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının uzak durma-çekinme ($\bar{x}=14.26$) ve fiziksel saldırganlık ($\bar{x}=5.14$) boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı

Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 4.23.'te sunulmuştur.

Tablo 4.23. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumlarına göre anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin Alt Boyutlarından aldıkları puanlara ilişkin varyans analizi sonuçları

	sd	NOB		UDÇB		BİOB		EB		FSB	
		KO	F	KO	F	KO	F	KO	F	KO	F
Anne-Kardeş(Grup)	1	1070.02	58.74***	224.12	36.31***	433.33	12.55***	120.95	13.36***	32.05	7.07**
Anne Öğrenim	1	31.02	1.70	70.36	11.40***	360.96	10.45***	50.65	5.59*	4.30	.95
GrupXAnneöğrenim	1	.95	.05	.12	.02	28.80	.83	13.62	1.50	.15	.03
Hata	116	18.21		6.17		34.51		9.05		4.52	
Toplam	120										

*p<0.05

**p<0.01

***p<0.001

Tablo 4.23.' de görüldüğü gibi, araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde nazik olma boyutunda grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumu faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.05$; $p>.05$), annelerin öğrenim durumunun temel etkisinin ($F(1-116)=1.70$; $p>.05$) anlamlı olmadığı belirlenirken, grup temel etkisinin ise ($F(1-116)=58.74$; $p<.001$) anlamlı olduğu saptanmıştır. Kardeşler arası ilişkilerde normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde nazik olması, anne ve kardeş algılarına göre değişmektedir. Tablo 4.22' deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, nazik olma boyutunda kardeşler ($\bar{x}=33.31$) annelere ($\bar{x}=39.36$) göre engelli kardeşlerine karşı daha az nazik olduklarını belirttikleri görülmektedir. Daha öncede değinildiği gibi, anne babanın öğrenim düzeyinin artmasıyla ebeveynlerin bilgilenme düzeyleri ve olayları gerçekçi değerlendirebilme olasılıkları da artmaktadır. Anne babanın öğrenim düzeyi, çocukların bakımı konusunda izlenen yol ve yöntemler açısından büyük önem taşımakta ve ebeveynlerin öğrenim düzeylerine bağlı değişen tutumları kardeşler arasındaki ilişkiyi etkilemektedir (Dunn, 1995: 82).

Kardeş ilişkilerinde daha çok çatışma ve daha az arkadaşlığın olduğu ailelerde annelerin, çocuklarına karşı farklı sevgi ve ilgi gösterdikleri ve çocuklarını daha fazla kontrol ettikleri görülmektedir. Bu ailelerde büyük kardeşten daha çok küçük kardeşe sevgi ve ilgi gösterdikleri ve küçük çocukları daha çok kontrol ettikleri de gözlenmektedir. Bu ailelerdeki farklı davranış biçimleri kardeşler arası ilişkilerin daha çatışmalı bir hal almasına neden olmaktadır. Annenin farklılaşan davranışının kardeş ilişkilerinde güçlü bir belirleyici olduğu ileri sürülmektedir. Annenin farklılaşan davranışında öğrenim durumunun etkili olduğu bilinmektedir (Ahmetoğlu-Aral, 2004: 237; Mc Hale-Harris, 1992: 113-129; Mc Hale- Gamble, 1987: 131-158).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde uzak durma-çekinme boyutunda grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumu faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.02$; $p>.05$) anlamlı olmadığı bulunurken, grup temel etkisinin ($F(1-$

116)=36.31; $p<.001$) ve annelerin öğrenim durumunun temel etkisinin ($F(1-116)=11.40$; $p<.001$) anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu bulgulara göre, kardeşler arası ilişkilerde normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde uzak durması, çekinmesi hem anne kardeş algılarına göre hem de annelerinin öğrenim durumuna göre değişmektedir. Tablo 4.22.'deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, uzak durma-çekinme boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=10.80$) annelere ($\bar{x}=13.86$) göre engelli kardeşlerine karşı daha az uzak durup çekindiklerini belirttikleri görülmektedir. Yine Tablo 4.22.'deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, ortaokul mezunu annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının ($\bar{x}=12.85$) ilkökul mezunu annelerin normal gelişim gösteren çocuklarına ($\bar{x}=11.30$) göre engelli kardeşlerinden daha çok uzak durdukları ve çekindiklerini belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerin birliktelik ilgili olma boyutunda grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumu faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.83$; $p>.05$) anlamlı olmadığı bulunurken, grup temel etkisinin ($F(1-116)=12.55$; $p<.001$) ve annelerin öğrenim durumunun temel etkisinin ($F(1-116)=10.45$; $p<.001$) anlamlı olduğu saptanmıştır. Tablo 4.22.'deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde birliktelik ilgili olma boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=27.50$), annelerin ($\bar{x}=23.53$) değerlendirilmelerine göre engelli kardeşleriyle daha çok birlikte olduklarını ve daha ilgili olduklarını belirttikleri görülmektedir. Kardeşler arası ilişkilerde normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde birlikte ve ilgili olması annelerin öğrenim durumuna göre değişmektedir. Yine Tablo 4.22.'deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, ilkökul mezunu annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının ($\bar{x}=27.50$) ortaokul mezunu annelerin normal gelişim gösteren çocuklarına ($\bar{x}=24.00$) göre engelli kardeşleriyle daha çok birlikte ve daha ilgili olduklarını belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerin empati boyutunda grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumu faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=1.50$;

$p > .05$) anlamlı olmadığı bulunurken, grup temel etkisinin ($F(1-116)=13.36$; $p < .001$) ve annelerin öğrenim durumunun temel etkisinin ($F(1-116)=5.59$; $p < .05$) anlamlı olduğu saptanmıştır. Tablo 4.22.' deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, empati boyutunda, kardeşlerin ($\bar{x}=22.45$), annelerin ($\bar{x}=20.33$) değerlendirmelerine göre engelli kardeşlerine karşı daha çok empatik olduklarını belirttikleri görülmektedir. Kardeşler arası ilişkilerde normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde empatik olması annelerinin öğrenim durumlarına göre değişmektedir. Tablo 4.22.' deki ortalamalar incelendiğinde, kardeş ilişkilerinde, ilkokul mezunu annelerin normal gelişim gösteren çocuklarının ($\bar{x}=22.13$), ortaokul mezunu annelerin normal gelişim gösteren çocuklarına ($\bar{x}=20.82$) göre engelli kardeşleriyle ilişkilerinde daha empatik oldukları görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde fiziksel saldırganlık boyutunda grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumu faktörlerinin ortak etkisinin ($F(1-116)=.03$; $p > .05$), annelerin öğrenim durumunun temel etkisinin ($F(1-116)=.95$; $p > .05$) anlamlı olmadığı bulunurken, grup temel etkisinin ($F(1-116)=7.07$; $p < .01$) anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu bulgular sonucunda, fiziksel saldırganlık boyutundaki ortalamalar anne ve kardeş algılarına göre değerlendirildiğinde, kardeşlerin ($\bar{x}=5.98$) annelere ($\bar{x}=4.95$) göre normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde fiziksel olarak daha fazla saldırgan davrandıklarını belirttikleri görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen kardeşlerin Kardeş Problemleri Anketi ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki korelasyonlar Tablo 4.24' te sunulmuştur.

Tablo 4.24. Araştırmaya dahil edilen kardeşlerin Kardeş Problemleri Anketi ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki korelasyonlar

		NOB	UDÇB	BİOB	EB	FSB
	r	.310*	-.155	.151	.085	-.412**
KPA	p	.016	.236	.248	.518	.001
	n	60	60	60	60	60

*p<0.05

**p<0.01

Tablo 4.24. incelendiğinde, Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlar ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin nazik olma boyutu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki görülmektedir ($r=.310$; $p<.05$). Kardeş Problemi anketinden elde edilen yüksek puan problemin daha az yaşandığını gösterdiği için kardeş problemi az olan çocuklar ilişkilerinde daha nazik olmaktadır. Ayrıca fiziksel saldırganlık boyutunda da negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=-.412$; $p<.01$). Kardeş Problemleri Anketinden alınan puanlar attıkça, yani normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine ilişkin yaşadığı sorunlar azaldıkça, engelli kardeşine karşı daha az fiziksel olarak saldırgan olduğu söylenebilir. Bu bulguları destekler biçimde Mc Hale vd. (1986)' in yaptığı çalışmada da normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşine ilişkin yaşadığı problemler ile engelli kardeşi ile ilişkilerini algılamaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Ahmetoğlu ve Aral (2004) yaptıkları çalışmada Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlar ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin nazik olma boyutu arasında anlamlı bir ilişki saptamışlardır.

Kardeş Problemleri Anketi ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği puanları arasında uzak durma-çekinme, birliktelik ilgili olma ve empati boyutlarında anlamlı ilişki olmadığı görülmektedir.

5. SONUÇLAR ve ÖNERİLER

Araştırmada normal gelişim gösteren çocukların entegre eğitim alan ve almayan zihinsel engelli kardeşlerine ilişkin yaşadıkları problemlerin belirlenmesi, engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini, kendilerinin ve annelerinin değerlendirmesi, normal gelişim gösteren çocukların Kardeş Problemleri Anketinden, anne ve kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinden aldıkları puanların çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi ve Kardeş Problemleri Anketi ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinden kardeşlerin aldıkları puanlar arasında ilişki olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edilecek bulguların, engelli kardeşe sahip olan çocuklara ve ailelerine yönelik rehberlik hizmetlerine, destek ve eğitim programlarına ışık tutacağı düşünülmüştür.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin % 65' inin kız, % 35' inin erkek olduğu, % 23,4' ünün on bir-on üç, % 38,3' ünün on dört- on altı, % 38,3' ünün on yedi yaş ve üzerinde olduğu, % 45' inin iki kardeş, % 25' inin üç kardeş, % 30' unun dört kardeş ve üzeri olduğu görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin zihinsel engelli kardeşlerinin % 48.3' ünün kız, % 51.7' sinin erkek olduğu; % 23.3' ünün sekiz, % 18.3' ünün dokuz, % 23.3' ünün on ve % 35' inin on bir yaşında olduğu belirlenmiştir. Annelerinin % 43.3' ünün ilkokul mezunu, % 56.7' sinin ortaokul mezunu olduğu görülmektedir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamalarının engelli kardeşlerinin entegre eğitim alıp almama durumuna, engelli kardeşlerinin cinsiyetine ve yaşlarına göre anlamlı bir şekilde değişirken ($p<0.01$), normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyetine, yaşına, kardeş sayısına ve annenin öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0.05$).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde tüm boyutlarda anne ve kardeş algılamalarının anlamlı farklılık gösterdiği; engelli kardeşlerin entegre eğitim durumlarının temel etkisi incelendiğinde empati boyutu ve fiziksel saldırganlık boyutlarında anlamlı ilişki bulunmazken, nazik olma ($p<0.001$), uzak durma-çekinme ($p<0.001$) ve birliktelik- ilgili olma ($p<0.001$) boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu; grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin entegre eğitim durumu faktörünün ortak etkisinin nazik olma, uzak durma-çekinme ve empati boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülürken, birliktelik-ilgili olma ($p<0.001$) ve fiziksel saldırganlık ($p<0.05$) boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde tüm boyutlarda anne ve kardeş algılamalarının anlamlı farklılık gösterdiği; engelli kardeşlerinin cinsiyetlerinin temel etkisinin uzak durma- çekinme, birliktelik-ilgili olma, empati, fiziksel saldırganlık boyutlarında anlamlı ilişki bulunmazken, nazik olma boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin cinsiyeti faktörlerinin ortak etkisi incelendiğinde ise hiçbir boyutta anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde tüm boyutlarda anne ve kardeş algılamalarının anlamlı farklılık gösterdiği; normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerinin yaşlarının temel etkisi incelendiğinde, nazik olma, uzak durma-çekinme, empati boyutlarında anlamlı bir ilişki bulunmazken, birliktelik-ilgili olma ($p<0.01$) ve fiziksel saldırganlık ($p<0.001$) boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin yaş faktörlerinin ortak etkisi incelendiğinde ise, nazik olma, uzak durma-çekinme, birliktelik-ilgili olma, empati boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmazken, fiziksel saldırganlık boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($p<0.001$).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde tüm boyutlarda anne ve kardeş algılamalarına göre anlamlı farklılık bulunduğu saptanmış, normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyeti temel etkisi ile grup ve normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyeti faktörlerinin ortak etkisi incelendiğinde, hiçbir boyutunda normal kardeşin cinsiyetinin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde anne ve kardeş algıları incelendiğinde, fiziksel saldırganlık boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmazken, nazik olma ($p<0.001$), uzak durma-çekinme ($p<0.001$), birliktelik-İlgili olma ($p<0.001$) ve empati ($p<0.001$) boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşları ile grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin yaş faktörünün ortak etkisinin kardeş ilişkilerinin hiçbir boyutunda anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde tüm boyutlarda anne ve kardeş algılamaları incelendiğinde anlamlı bir farklılık bulunduğu saptanmıştır. Grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin kardeş sayısı faktörlerinin ortak etkisi ile engelli kardeşlerin kardeş sayısı faktörünün temel etkisi incelendiğinde hiçbir boyutunda anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$).

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşleriyle ilişkilerinde tüm boyutlarda anne ve kardeş algılamaları incelendiğinde anlamlı bir farklılık bulunduğu saptanmıştır. Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerin öğrenim durumunun temel etkisinin nazik olma ve fiziksel saldırganlık boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülürken, uzak durma-çekinme ($p<0.001$), birliktelik-İlgili olma ($p<0.001$) ve empati ($p<0.05$) boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Grup ve normal gelişim gösteren kardeşlerin annelerinin öğrenim durumu faktörlerinin ortak etkisi

incelendiğinde ise hiçbir boyutta anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir ($p>0.05$).

Normal gelişim gösteren çocukların Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlar ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin nazik olma boyutu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Yani normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine ilişkin yaşadığı sorunlar azaldıkça, engelli kardeşine karşı daha nazik davrandığı söylenebilir.

Araştırmaya dahil edilen normal gelişim gösteren çocukların Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puanlar ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin fiziksel saldırganlık boyutu arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Kardeş Problemleri Anketinden alınan puanlar attıkça, yani normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine ilişkin yaşadığı sorunlar azaldıkça, engelli kardeşine karşı daha az fiziksel olarak saldırgan olduğu söylenebilir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda şunlar önerilebilir:

Engelli çocukların eğitimi için uygun kurumların artırılmasının yanı sıra, örgün eğitimden yararlanabilecek olan engelli çocukların entegrasyonuna önem verilmeli ve bu çalışmalara çocuğa sağlayacağı kazançlar açısından okul öncesi yıllarından başlanmalıdır.

Entegre eğitim, iyi bir şekilde planlanarak uygulamaya başlanırsa, hem engelli çocuklar, hem de normal gelişim gösteren kardeşleri ve programı uygulayan öğretmenler ve aileleri için yararlı olabilir. Bu nedenle entegre eğitim programları yaygınlaştırılmalı ve geliştirilmelidir.

Entegre eğitim programlarının yararlı olabilmesi için, öğretmenlerin bu konudaki bilgi eksikleri giderilmelidir. Bunun için öğretmenlerin hizmet içi eğitim alarak bu konuda bilinçlenmeleri sağlanmalıdır.

Hem engelli çocuğa sahip olan anneler, hem de normal gelişim gösteren çocuğa sahip olan anneler entegre eğitimin içeriği hakkında bilgi sahibi olmalıdır.

Kaynaştırma eğitime başlamadan önce o sınıfta eğitim gören normal gelişim gösteren çocuklar, kardeşleri engelli çocuklar ve normal gelişim gösteren kardeşleri engelli olma ve entegre eğitim hakkında bilgilendirilmelidir.

Bu konu ile ilgili anne babalara, kardeşlere, normal gelişim gösteren çocuklara seminerler, konferanslar verilebilir.

Özel eğitim uzmanları tarafından hazırlanmış broşürler, CD' ler hazırlanarak dağıtılabılır.

Ayrıca psikolojik ve eğitsel danışmanlık hizmetleri almaları sağlanabilir.

Aile rehberliğini geliştirmek ve yaygınlaştırmak için, aile eğitim programları hazırlanırken, kardeşler de göz önüne alınarak programlarda onlara da yer verilmelidir.

Devlet yetkililerinin, üniversitelerin, gönüllü kuruluşların, iş ve endüstri liderlerinin ve temsilcilerinin, değişik disiplinlerden eğitimci ve uzmanların bir araya gelerek, radyo ve basın yayın organları, tv programları, video-film gösterimleri, kurslar, oturumlar, seminerler gibi fırsatlarla eş seçimi, aile, anne- baba eğitimi, kardeşlerin aile içindeki rolü ve önemi kardeş ilişkileri konularında programlar hazırlayarak yaygınlaştırmaları gerekmektedir.

Uzmanlarla bilgi alışverişinde bulunmaları, diğer grup üyeleriyle yaşantılarını ve ilgilerini paylaşmaları, uzmanların kardeşlerle engelli kardeşiyle etkileşime girmede karşılaştıkları problemleri tartışabilmeleri, ebeveynlerinde kardeşlerin içinde buldukları durumu anlamalarını sağlayacak elverişli ortamın sağlanması için engelli çocuğa sahip ailelerdeki anne babalar ve kardeşlere yönelik grup destek programları oluşturulmalıdır. Bu destek programlarına, hem farklılığı

fark edebilmek adına hem de ailelerde kardeşler arası ilişkilerde benzer sorunların yaşandığını görmelerine yardımcı olması açısından normal gelişim gösteren kardeşler ve ailelerinin de katılması sağlanabilir.

Hem normal gelişim gösteren hem de engelli kardeş ilişkilerinin niteliklerinin ve etkileyen değişkenlerin belirleneceği geniş kapsamlı araştırmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abromovitch, R., Corter, C. ve Londo, B. (1979). "Sibling Interaction In The Home", *Child Development*, 50.
- Ahmetoğlu, E. ve Aral, N. (2004). "Zihinsel Engelli Çocukların Kardeş İlişkilerinin Anne ve Kardeş Algılarına Göre Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu, *Bilimsel Araştırma ve İncelemeler*, Yayın No: 6, Ankara.
- Ahmetoğlu, E.(2005). "Zihinsel Engelli Çocukların Yaşlarına ve Engellerinin Tanılandığı Zamana Göre Anne Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi", *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Vol: 30, No: 321, Ankara.
- Akalın Bozbey A., O. (2005). "Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Abla ve Ağabeylerinin Sosyal Beceri Düzeyi ve Kardeş İlişkileri" *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Adana.
- Akkök, F. (1989). "Özürlü Bir Çocuğa Sahip Anne Babaların Kaygı ve Endişe Düzeyini Ölçme Aracının Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması", *Psikoloji Dergisi*, Cilt:7, No:23, Ankara.
- Akkök, F. (1992). "Özürlü Bir Çocuğa Sahip Anne Babalardaki Stresin Yordanması", *Özel Eğitim Dergisi*, C: 1, No: 2, Ankara.
- Akkök, F. (1997). "Farklı Özelliği Olan Çocuk Anne Babalarının Yaşadıkları", A. N. Korancı (ed.), *Türk Psikologlar Derneği*, Ankara.
- Anonim (1999). "Çağdaş Toplum, Yaşam ve Özürlüler Komisyon Raporları Genel Kurul Görüşmeleri", *T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı I. Özürlüler Şurası*, Ankara.
- Anonymous (1992). "Mental Retardation Definition, Classification and Systems of Supports", *American Association On Mental Retardation (AAMR)*, Edition:9, Washington DC.
- Artan İ. ve Balat Uyanık G. (2003). "Okul Öncesi Eğitimcilerinin Entegrasyona İlişkin Bilgi ve Düşüncelerinin İncelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11; No: 1, Kastamonu.

- Atay, M. (1995). “Özürü Çocukların Normal Yaşlıları ile Birlikte Eğitim Aldıkları Kaynaştırma Programlarına Karşı Öğretmen Tutumları Üzerine Bir İnceleme”, *Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.
- Avcı, N. (1999). “Normal Sınıf Öğretmenlerinin Zihinsel Engelli Çocuklar ve Kaynaştırılmalarına İlişkin Tutumlarını ve Yeterliliklerini Değiştirmede Farklı Eğitim Tekniklerinin Etkisinin Karşılaştırılması”, *Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.
- Bacanlı, H. (1999). *Sosyal Beceri Eğitimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Bagenholm, A. and Gillberg, C. (1991). “Psychosocial Effects On Siblings Of Children With Autism And Mental Retardationi A Population – Based Study”, *American Journal Of Mental Deficiency Research*, 35.
- Ballard, M. C. , Loius, G. , Jay, K. and Martin, J. (1977). “Improving The Social Status of Mainstreamed Retarded Children“, *Journal of Educational Psychology*, Vol: 69 , No: 5.
- Batu, E. S. (2000). “Kaynaştırma, Destek Hizmetler ve Kaynaştırmaya Hazırlık Etkinlikleri”, *Özel Eğitim Dergisi*, Sayı: 2, No: 4, Eskişehir.
- Batu, E. S. (2000). “Özel Gereksinimli Öğrencilerin Kaynaştırıldığı Bir Kız Meslek Lisesindeki Öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Görüş ve Önerileri”, *Anadolu Üniversitesi Doktora Tezi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Batu, S. ve Kırcaali, İ. G. (2006). *Kaynaştırma*, Kök Yayıncılık, Ankara.
- Batu, S. ve Uysal, A. (2009). “Günümüz Sınıflarına Engelli Çocukların Katılımını Destekleme”, *Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* (Ed. Akçamete, G.), Kök Yayıncılık, Ankara.
- Bayhan, P. (1998). “Entegrasyonun Tanımı, Uygulaması, Sonuçları ve Entegrasyonda Arkadaşlık İlişkileri”, *ÖZEV, Türkiye Özürlüler Eğitim ve Dayanışma Vakfı*, Sayı: 2, No: 6, Ankara.
- Bayhan, P. ve Yükselen, A. (2001). “Engelli Kardeşleri Olan Çocukların Kardeş İlişkileri“, *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Konya.
- Baykoç-Dönmez, N. , Avcı N. ve Aslan, N. (1997). “Normal Gelişim Gösteren Öğrenci ve Velilerin Engellilere ve Entegrasyona Bakışları“, *1. Ulusal Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi 'nde Sunulmuş Bildiri*, Ankara.

- Baykoç-Dönmez, N. , Avcı N. , ve Aslan, N. (1998). “Engelli ve Engelsiz Çocuğa Sahip Anne Babaların Engellilere ve Entegrasyona İlişkin Düşünceleri”, *Destek Dergisi*, Sayı: 1, No: 1.
- Baysal, E. N. (1989). “Okulöncesi Dönemdeki Down Sendromlu ve Normal Gelişim Gösteren Çocukların Entegrasyonunda Sosyal İletişim Davranışlarının İncelenmesi“, *Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.
- Bilir, Ş., (1986). *Özürlü Çocuklar ve Eğitimleri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Bornstein, M. H. and Lamb, M. E. (1988). *Developmental Psychology: An Advanced Textbook*. (ed.), *Hills Dale, New Jersey Hove And London*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers,
- Brody, G. H. (1998). “Sibling Relationship Quality : Its Causes And Consequences” *Annual Reviews Psychology*, Vol: 49, No: 1.
- Brody, G. H., Stoneman, Z.,Smith,T. And Gibson, N. M. (1999). “Sibling Relationships In Rural African American Families”, *Journal of Marriage and The Family*. 61.
- Ceylan, R., (2004). “Entegre Eğitime Katılan ve Katılmayan Engelli Çocukların Annelerinin Depresyon ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi ”. *Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ev Ekonomisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi*, Ankara.
- Chesley, G. M. and Calaluce, P. D. (1997). “The Deception Of Inclusion” *Mental Retardation*, Vol: 35, No: 6.
- Civelek, A. (1990). “Eğitilebilir Zihinsel Özürlü Çocukların Sosyal Kabul Görmelerinde Normal Çocukların Bilgilendirilmelerinin ve İki Grubun Resim-iş ile Beden Eğitimi Derslerinde Bütünleştirmenin Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Doktora Tezi*, Ankara.
- Cleveland, D. W. ve Miller, N. (1977). “Attitudes and Life Commitments of Older Siblings of Mentally Retarded Adults: An Exploratory Study”, *Mental Retardation*, 15(3).
- Cole, D. A. and Meyer, L. H. (1991). “Social Integration and Severe Disabilities: A. Longitudinal Analysis Of Child Outcomes”, *The Journal Of Special Education*, 25(3).

- Conway, R. F. and Gow, L. (1988). "Mainstreaming Special Students With Mild Handicaps Through Group Instruction", *Remedial and Special Education*, 9(5).
- Crouthamel, C., S. (1988). "Siblings of Handicapped Children: A Group Support Program", *Early Child Development and Care*, 37.
- Cunningham, C.C. (1996). "Families of Children with Down Syndrome. Down Syndrome Research and Practice", 4(3).
- Cuskelly, M. ve Gunn, P. (2003). "Sibling Relationships of Children With Down Syndrome . Perspectives of Mothers, Fathers and Siblings.", *American Journal on Mental Retardation* , Vol: 108, No: 4.
- Çağlar, D. (1979). *Geri Zekalı Çocuklar ve Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 82, Ankara.
- Darıca, N. (1992). *Özürlü Çocukların Eğitiminde Entegrasyonun Önemi*, I. Ulusal Eğitim Kongresi, Ya- Pa Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Ö. (1997) "Kaynaştırma ve Özel Sınıfa Devam Eden Eğitilebilir Zihin Engelli Öğrencilerin Uyumsal Davranış Özellikleri ve Sözcük Dağarcığı Düzeyleri Bakımından Karşılaştırılması", *Anadolu Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir.
- Dimont, C. G. (1990). "Self Consept and School Adjustment Among Siblings Of Mentally Mentally Retarded, Learning Disabled and Children", *Unpublished M. D. Dissertation, The George Washington University, Washington DC*.
- Diamond, K. , Le Furgu, W. and Blass, S. (1991). "Attitudes of preschool children toward their peers with disabilities A year long investigation in integrated calssroom" *The Journal of Genetic Psychology*, 154(2).
- Diamond, E. K., Hestenes, L. L. and O'connor, C. E. (1994). "Integrating Young Children with Disabilities in Preschool: Problems and Promise", *Young Children*, January.

- Diken, H. İ. (1998). “Sınıfında Zihin Engelli Çocuk Bulunan ve Bulunmayan Sınıf Öğretmenlerinin Zihin Engelli Çocukların Kaynaştırılmasına Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bolu.
- Downing, J. E., Ryndak, D. L. ve Clark, C. (2000). “Paraeducators in Inclusive Classrooms”, *Remedial and Special Education*, 21(3).
- Dönmez, N., Aslan, N. ve Avcı, N. (1997). “Özürülere Bakışta Entegrasyonun Etkisinin İncelenmesi”, 7. *Ulusal Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Kongresi'nde Sunulmuş Bildiri*, (Belek) Antalya.
- Dönmez, B. N. , Avcı N. ve Aslan, N. (1998). “Entegrasyona Katılan ve Katılmayan Bireylerin Entegrasyona İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi”, 7. *Özel Eğitim Günleri*, Eskişehir.
- D.P.T. (2000). “Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005”, *Devlet Planlama Teşkilatı*, Ankara.
- Dunn, J. (1992). *Sisters and Brothers: Current Issues In Developmental Research*, (Ed. Dunn, J. ve Boer, F).
- Dunn, J. and Mc Guire, S. (1992). “Sibling and Peer Relationships In Childhood”, *Journal Of Child Psychology and Pscyhiatry*, Vol: 33, No: 1.
- Dunn, J. (1995). *İkinci Çocuk*, H. Aşıroğlu (çeviri), Papirüs Yayınevi, Aile ve Çocuk Dizisi: Cilt: 8, No: 82, İstanbul.
- Dunn, J. , Deater_Deckard K. , Pickering, K. , Golding, J. and Alspac Study Team (1999). “Siblings, Parents and Partners: Family Relationships Within a Longitudinal Community Study”, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol: 40, No: 7.
- Eripek, S. (1986). “Engelli Çocukların Normal Sınıflara Yerleştirilmesi”, *Özel Eğitim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Eskişehir.
- Eripek, S. (2003). *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Furman, W. and Buhrmester, D. (1985). “Children’s Perceptions of the Qualities Sibling Relationships”, *Child Development*, 56.
- Furman, W. and Buhrmester, D. (1990). “Perceptions of Sibling Relationships During Middle Childhood and Adolescence”, *Child Development*.

- Furman, W. (1993). "Contemporary Themes In Research On Siblings Relationships Of Nondisabled Children", *The Effects Of Mental Retardation, Disability and Illness On Sibling Relationships : Research Issues and Challenges Derl:* Z. Stoneman ve P. W. Berman (Baltimore: Paul H. Brooks Pub.)..
- Furman, W. and Giberson, R. S.(1995). " Identifying The Links Between Parents and Their Children' s Sibling Relationships", *Close Relationships In Social-Emotional Development, Derl. :* S. Shulman (New Jersey : Ablex).
- Galant, K. and Honline, M.F. (1993). "Parental Attitudes Toward Mainstreaming Young Children With Disabilities", *Childhood Education*, Vol: 69, No: 5.
- Gargiulo, R. M. (1985). " Working With Parents Of Exceptional Children ", A Guide For Proffessionals, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Gath, A. and Gumley, D. (1987). "Retarded Children and Their Siblings", *Journal Of Child Pscychology and Psyhiatry*, Vol: 28, No: 5.
- Gath, A.(1992). *The Brothers and Sisters Of Mentally Retarded Children*, J. Dunn and F. Boer (eds.), Children' s Sibling Relationships: Developmental and Clinical Issues. Hillsade, NJ. : Lawrence.
- Geçtan, E.(2000). *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul.
- Gold, N.(1995). "Depression and Social Adjustment In Siblings Of Boys With Autism ", *Journal Of Autism and Developmental Disorder*, Vol: 23, No: 1.
- Gotlieb, J. and Semmel, M. (1980). "Among Mainstreamed Mentally Retarded Children", *Journal of Developmental Psychology*, 9.
- Gresham, F. M. (1982). "Misguided Mainstreaming : The case for Social Skills Trainning with Handicapped Children. *Exceptional Children*, Vol: 48,No: 5.
- Hallahan, P. D. and Kauffman N. J. (1988). "Exceptional Children Introduction to Special Education", Prentice Hdl. *International Editions*, New Jersey.
- İftar, G. K. ve Uysal, A. (1999). "Zihin Özürlü Öğrencilere Özel Eğitim Danışmanlığı Aracılığıyla Uygulanan Resimli Fişlerle Okuma-Yazma Öğretiminin Etkililiği", *Özel Eğitim Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 3, Eskişehir.
- İzci, E. (2005). "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Özel Eğitim Konusundaki Yeterlilikleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com ISSN: 1304- 0278, Cilt: 4, No: 14.

- Jenkins, R. J., Speltz, L. M. and Odon, L.S. (1985). "Integrating normal and Handicapped Preschoolers: Effects on Child Development and Social Interaction", *Exceptional Children*, 52(1).
- Kavanoz, A. (1999). "Özel Eğitim Sınıflarına ve Kaynaştırma Eğitimine Devam Eden Eğitilebilir Zihinsel Engellilerin Davranışlarının Karşılaştırılması", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon.
- Kennedy, C. H., Shukla, S. And Fyxell, D. (2004). "Comparing the Effects of Educational Placement on the Social Relationships of Intermediate Scholl Students with Severe Disabilities, *Exceptional Children*, 64 (19).
- Kırcaali-İftar, G. (1997). "Türkiye' de Özel Eğitime Bir Bakış", *Milli Eğitim Dergisi*, Cilt:16, Sayı:86, Ankara.
- Korucu, N. (2005). "Türkiye' de Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmeti veren Kurumların Karşılaştığı Güçlüklerin Analizi: Kurum Sahipleri, Müdür, Öğretmen ve Aileler Açısından", *Selçuk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Konya.
- Küçükler, S. (1997). "Bilgi Verici Psikolojik Danışmanlık Programının Zihinsel Özürlü Çocukların Kardeşlerinin Özürlü İlgili Bilgi Düzeylerine ve Özürlü Kardeşlerine Yönelik Tutumları Üzerindeki Etkisi", *Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi (basılmamış)*, Ankara.
- Lobato, D. (1990). "Siblings of Handicapped Children: A Review", *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol: 13, No: 4.
- Lockwood, R. L., Kitzmann K. M. and Cohen R. (2001). "The Impact Sibling Warmth and Conflict on Children' s Social Competence with Peers", *Child Study Journal*, Vol:31, No:1.
- Lynch, E. W. ve Simms, B. H. (1988). *Zeka Özürlü Çocuklar- Zeka Özürlü Çocuklar İle Normal Çocukların Kaynaştırılması*, (Çeviri: H. Karatepe), Karatepe Yayınları, Ankara.
- Kaminsky, L. ve Dewey, D. (2001). "Sibling Relationships of Children with Autism", *Journal of Austism and Developmental Disorders*, Vol: 31, No: 4.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- Kazak, E. A. and Marvin R.S. (1984). "Differences, Difficulties and Adaptation: Stress and Social Networks In Families with a Handicapped Child", *Family Relations*, No: 33.
- Karadağ, H. (2008). "Adana İlindeki Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocukların Sosyal Gelişim Özelliklerinin Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Adana.
- Kuz, T. (2001). *Kaynaştırma Eğitimine Yönelik Tutumların İncelenmesi*, Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- MacKinnon, C. (1989). "Naturalistic Observations of Children's Activities and Roles While Playing with Their Siblings and Friends", *Child Development*, 55.
- Mangır, M., Aral, N. ve Kandemir S. (1992). "Çocuklarda Arkadaşlık Kavramı", *I. Okul Öncesi Eğitimi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Mc Hale, S. M. , Sloan, J. and Simeonsson, R. J. (1986). "Sibling Relationships of Children with Autistic, Mentally Retarded and Nonhandicapped Brothers and Sisters", *Journal of Autism and Developmental Disorder*, Vol: 23, No: 1.
- Mc Hale, S. M. ve Gamble, W. C. (1987). " Sibling Relationships and Adjustment of Children with Disabled Brothers and Sisters", *Journal of Children in Contemporary Society*, No: 19.
- Mc Hale, S.M. and Harris, V. S. (1992). " Children' s Experiences with Disabled and Nondisabled Sibling: Links with Personal Adjustment and Relationship" Evaluations, J. Dunn ve F. Boer (eds.), *Children's Sibling Relationships: Developmental and Clinical Issues*. Hillsade, NJ.: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Mc Hale, S., Updegraff, K. A., Tucker, C, J, and Crouter, A. C. (2000), "Step in or stay out? Parent' s Roles in Adolescent Siblings' Relationships", *Journal of Marriage and the Family*, 62.
- Metin, N. (1997). "Özürlü Çocuklar İçin Kaynaştırma Programları", *ÖZEV Türkiye Özürlüler Eğitim ve Dayanışma Vakfı Yayın Organı*, Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2004). *Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*, Ankara.

- Milli Eğitim Bakanlığı (2005). *Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*, Ankara.
- Odam, Samuel, L. (2000). "What We Know and Where We Go From Here", *Topics In Early Childhood Special Education*, Vol: 20, No: 1.
- O.E.C.D. (1995). *Integrating Students with Special Needs Into Mainstream Schools*, Paris.
- Öncül, N. (2004). "Kaynaştırma Uygulaması Yapılan İlköğretim Okuluna Devam Eden Zihin Özürlü Öğrencinin Bulunduğu Sınıfta Normal Çocuk Annelerinin Kaynaştırma Uygulamasına İlişkin Görüşleri", *Anadolu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir.
- Ogün, A.(2005). "Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Abla ve Ağabeylerinin Sosyal Beceri Düzeyi ve Kardeş İlişkileri", *Çukurova Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adana.
- Özsoy, Y., Özyürek, M. ve Eripek, S. (1992). *Özel Eğitime Giriş*, Karatepe Yayınları, Ankara.
- Peck, C. A. , Donaldson, J. and Pezzoli, M. (1990). "Some Benefits Non-handicapped Adolescent Perceive for Themselves from Their Social Relationships with Pers Who Have Severe Disabilities", *Journal of The Association for Persons with Severe Handicaps*, Vol: 15, No: 4.
- Pirimoğlu, N.(1996). "Zihinsel Engele Sahip Olan ve Olmayan İlkokul Çocuklarının Davranış Problemlerinin Karşılaştırılarak, Annenin Kaygı Düzeyi ile Olan İlişkisinin İncelenmesi", *Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir.
- Powell, T. H. and Ogle, P. A. (1985). *Brothers and Sisters: A Special Part of Exceptional Families*, Baltimore: Paul H. Brooks Publishing.
- Powell, T.H. and Gallagher, P. A. (1993). *A Special Part of Exceptional Families*, Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Reid, D. K. and Button, L. J. (1995). "Anna's Story: Narratives of Personal Experiences About Being Labelled Learning Disabled", *Journal of Learning Disabilities*, Vol: 28, No: 10.

- Ryndak, D. L. and Alper, S. (1996). *Curriculum Content for Students with Moderate and Severe Disabilities In Inclusive Settings*, Boston: Allyn and Bacon, USA.
- Ryndak, D. , Downing, L. , Marrison, A. & Williams , L. (1999). “Parent Perceptions of Educational Settings and Services for Children with Moderate or Severe Disabilities”, *Remedial and Special Education*, Vol: 17, No: 2.
- Salend, S. J. (1998). *Effective Mainstreaming*, Prentice-Hall Inc, New Jersey.
- Sarı, H. (2003). “Ağır ve Çok Engelli Öğrencilerin Etkili Kaynaştırılması İçin Stratejiler”, *Özel Eğitime Giriş*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Schaeffer, E. (1979). *Social and Personality Development* Brooks/Cole Publishing Company, 3 rd edition, USA.
- Scruggs, T. E. and Mastropieri, M. A. (1996). “Teacher Perceptions of Mainstreaming/ Inclusion”, *Exceptional Children*, Vol: 63, No: 1.
- Seligman, M. (1983). “Sources of Psychological Disturbance Among Siblings of Handicapped Children”, *Personal and Guidance Journal*, 61(9).
- Sharpe, M. N. , York, J. L. and Knight, J. (1994). “Effects of Inclusion on The Academic Performance of Classmates Without Disabilities”, *Remedial and Special Education*, Vol: 15, No: 5.
- Sprinthall, N. A. and Richard, C. (1990). *Educational Psychology: A Developmental Approach*, Mc Graw- Hill Book Co., Singapore.
- Staub, D. and Hunt, P. (1993). “The Effects of School Interaction Training On High School Peer Tutors of Schoolmates with Severe Disabilities”. *Exceptional Children*, Vol: 6, No: 1.
- Stocker, C., Dunn, J. and Plamin, R. (1989). “Sibling Relationships: Links with Child Temperament, Maternal Behaviour and Family Structure”, *Child Development*, 60.
- Stoneman, Z., Brody, G. H., Davis, C. H. and Crapps, J. M. (1988). “Childcare Responsibilities, Peer Relations and Sibling Conflict: Order Siblings of Mentally Retarded Children”, *American Journal on Mental Retardation*, Vol:93, No: 2.
- Stoneman, Z. and Brody, G. H. (1993). “Sibling Temperaments, Conflict, Warmth and Role Asymmetry”, *Child Development*, No: 64.

- Stoneman, Z. (1998). *Research on Siblings of Children with Mental Retardation: Contributions of Developmental Theory and Etiology*, Burack, J. A., Hodapp, R. M. and Zigler, E. (Ed), Handbook of Mental Retardation and Development. Cambridge University Press.
- Sucuoğlu, B. (1996). “Özürü Çocuklarla Çalışan Öğretmenlerde Tükenmişliğin Değerlendirilmesi”, *Türk Psikoloji Dergisi*, Vol: 11, No: 36, Ankara.
- Synder, L., Apolloni, T. And Cooke, P. T.(1997). “Integrated setting at the early Childhood Level: The Role of Nonretarded Peers“, *Exceptional Children*, 43(5).
- Şenel, H. G. (1995). “Yetersizliğe Sahip Kardeşi Olanlarla Olmayanların Yetersizliğe Yönelik Tutumları ve Kaygı Düzeyleri Yönünden Karşılaştırılması”, *Özel Eğitim Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1.
- Taylor, A. , Asher, S. and Williams G. (1987). “The Social Adaptation of Mainstreamed Mildly Retarded Children”, *Child Development*, 58 (5).
- Tıraş, Z. (2000). “Ayrıştırma ve Kaynaştırma Eğitimindeki Eğitilebilir Düzeyde Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Uyum ve Akademik Beceri Açısından Karşılaştırılması”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Turnbull, A. P. and Ruef, M. (1997). “Family Perceptives on Inclusive Life Style Issues for People with Problem Behaviour”, *Exceptional Children*, Vol: 63, No: 2, 1997.
- Uğurlu, H. (1993). *Okul Öncesi Eğitimde Entegrasyon*, 9. Ya-Pa Okul Öncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri, Ya-Pa Yayınları, Ankara.
- Vadasy, P. F. , Fewell, R. R. , Meyer, D. J. , Schell, G.(1984). “Siblings of Handicapped Children: A Developmental Perspective on Family Interactions”, *Family Relations*, 33.
- Valdivieso, C. , Ribley, S. , Ambler, L. (1988). “Nichcy New Digest “Children with Disabilities: Understanding Sibling Issues”, *Washington DS: Interstate Research Associates*,: No: 11, Washington.
- Varlier, G. (2004). “Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Kaynaştırmaya İlişkin Görüşleri”, *Anadolu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir.

- Villa, R. A. and Thousand, J. S. (1995). *Creating an Inclusive School*, Virginia, USA.
- Vuran, S. (2003). *Bireyselleştirilmiş Eğitim Programları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Yıkılmış, N. (2006). “İl Milli Eğitim Yöneticilerinin Kaynaştırma Uygulamalarına İlişkin Görüş ve Önerileri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Bolu.
- Zoylan, Ebru (2005). “Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Bireylerin Kardeş İlişkilerinin Belirlenmesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, Bolu.
- Werts, M. G. , Volery, M. , Synder, E. D. , Coldwell, N. K. and Salisbury, C. L. (1996). “Supports and Resources Associated with Inclusive Schooling: Perceptions of Elementary School Teachers about Need and Availability”, *The Journal of Special Education*, Vol: 30, No: 2.
- Wilson, J., Blacher, J. and Baker, B. L. (1989). “Siblings of Children with Severe Handicaps”. *Mental Retardation*, 27(3).
- <http://www.meb.gov.tr/OzelEgitim/Oesayisaldurum.htm> 02.01.2009 13:10
- <http://www.ogretmenforumu.com/ders-notlari-230/erken-cocukluk-ve-ozel-egitim-ilkeleri-ve-kurumlari/-324k-03/04/200916:06>
- http://otizm.org/kaynastirma_egitimi/?page_id=2 10/9/2009/16:23
- <http://orgm.meb.gov.tr/Mevzuat/genelgeler/kaynastirma.pdf> 07/09/2009 14:45.

EKLER

EK 1 Genel Bilgi Formu

EK 2 Kardeş Problemleri Anketi

EK 3 Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği (ŞKDDÖ Kardeş Formu)

EK 4 Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği (ŞKDDÖ Anne Formu)

EK 5 Edirne İl Milli Eğitim Müdürlüğünden Alınan İzin

EK-1**GENEL BİLGİ FORMU****Ankete cevap veren kişinin****Adı Soyadı:****Çocuğa Yakınlık Derecesi:****I- ENGELLİ ÇOCUĞA AİT BİLGİLER;****1- Adı Soyadı:****2- Cinsiyeti:** a- Kız b- Erkek**3- Doğum Tarihi: Yaşı:****4- Öğrenim Durumu:**

a- Kaynaştırma Eğitimi alıyor.

b- Kaynaştırma Eğitimi almıyor.

II- ENGELLİ ÇOCUĞUN KARDEŞİNE AİT BİLGİLER;**5- Adı Soyadı:****6- Cinsiyeti:** a- Kız b- Erkek**7- Doğum Tarihi: Yaşı:****8- Kardeş sayısı:**

a- İki kardeş b-Üç kardeş c- Dört kardeş ve daha fazla

III-ENGELLİ ÇOCUĞUN ANNESİNE AİT BİLGİLER**9- Annenin Öğrenim Durumu:**

a- İlkokul mezunu b- Ortaokul mezunu

c- Lise mezunu d- Yüksek okul mezunu

e- Master/Doktora

EK-2**KARDEŞ PROBLEMLERİ ANKETİ (KPA)**

Sevgili Kardeşler,

Beden, zihin, duygu ve sosyal özelliklerindeki olağan dışı ayrılıkları sebebiyle normal eğitim hizmetlerinden yararlanamayan bireylere özel eğitim gerektiren bireyler, engelli bireyler denir. Bu anket formu sizin özel eğitim gerektiren (engelli) kardeşinize karşı hissettiğiniz duygu ve düşüncelerinizle ilgilidir. Cümlelerdeki boşluklarda özel eğitim gerektiren (engelli) kardeşinizin isminin yazılı olduğunu düşünün ve lütfen içten ve gerçek duygularınızı, düşüncelerinizi ifade etmeye çalışın. Her cümlenin karşısında “**Doğru**”, “**Yanlış**” seçenekleri yer almaktadır. Belirtilen duygu, düşünce veya davranış sizin durumunuza göre **doğru ve çoğu zaman doğru** ise “Doğru” yanıtının altına rastlayan boşluğu işaretleyin. Belirtilen duygu, düşünce veya davranış **yanlış ve genel olarak doğru değil** ise “Yanlış” yanıtının altına rastlayan boşluğu işaretleyin. Formda yer alan cümleleri dikkatli bir şekilde okuyarak her cümlenin karşısında yer alan iki boşluktan sizin durumunuza en uygun olana (**X**) işareti koyunuz. Her cümle tamamen sizin durumunuza uygun olmayabilir. Yine de her cümleyi işaretlemeniz gerekmektedir. Yardımlarınız için teşekkür ederim.

ARAŞTIRMACI

Burcu ERTÜRK

EK-2'nin devamı

	DOĞRU	YANLIŞ
1-.....büyüdüğünde daha fazla mı problem olacak merak ediyorum.	☐	☐
2-.....nin daima engelli olup olmayacağını merak ediyorum.	☐	☐
3-.....nin büyüdüğünde bir mesleği olup olmayacağını merak ediyorum.	☐	☐
4- İnsanların benim engelli bir kardeşim olduğunu bilmemelerini isterdim.	☐	☐
5- Bazen keşke ayrılıp gitse diyorum.	☐	☐
6- Bazen.....özel muamele gördüğü için onun şanslı olduğunu düşünüyorum.	☐	☐
7-nin engelli olması konusunda konuşmaktan hoşlanmadığım zamanlar vardır.	☐	☐
8- Arkadaşlarımahakkında açıklama yaparken zorlanırım.	☐	☐
9- Annem ve babam genellikleye bakmaktan hoşlanırlar.	☐	☐
10-Annem ve babamye daha fazla yardım edemedikleri için kendilerini kötü hissediyorlar.	☐	☐
11- Keşke başka birineile ilgili problemlerimi ve endişelerimi anlatabilsem	☐	☐
12- İnsanlar benimlehakkında konuşmaktan çok rahatsızlık duyuyorlar.	☐	☐
13- Bazen.....nin ailemizin planlarına engel olmasından hoşlanmıyorum.	☐	☐
14-nin planlarıma engel olma şeklini zaman zaman beğenmiyorum.	☐	☐
15-yüzünden aile hayatımız diğer ailelerdekinden oldukça farklıdır.	☐	☐
16- Aptalca bir düşünce ama bazen kendimin ne kadar zeki olduğunu merak ediyorum.	☐	☐
17-nin engelli olması nedeniyle anne ve babamı memnun etmek için okulda başarılı olmaya çalışıyorum.	☐	☐
18- Annem ve babamın benimle gerçekten gurur duymasını isterim, sadece engelli olduğu için değil.	☐	☐
19-zeki olmadığından annem ve babam için keşke çok daha zeki olabilsem.	☐	☐

EK-3**SCHAEFFER KARDEŞ DAVRANIŞI DEĞERLENDİRME
ÖLÇEĞİ (ŞKDDÖ)
KARDEŞ FORMU**

Sevgili Kardeşler,

Beden, zihin, duygu ve sosyal özelliklerindeki olağan dışı ayrılıkları sebebiyle normal eğitim hizmetlerinden yararlanamayan bireylere özel eğitim gerektiren bireyler, engelli bireyler denir. Bu anket formu sizin özel eğitim gerektiren (engelli) kardeşinize karşı hissettiğiniz duygu ve düşüncelerinizle ilgilidir. Cümlelerde “O” diye sözü edilen kişinin özel eğitim gerektiren (engelli) kardeşiniz olduğunu düşünün ve lütfen içten ve gerçek duygularınızı, düşüncelerinizi ifade etmeye çalışınız. Her cümlelerin karşısında “Hiçbir zaman”, “Nadiren”, “Bazen”, “Sık sık”, “Her zaman” seçenekleri yer almaktadır. Bunları açıklayacak olursak;

Hiçbir zaman : Belirtilen duygu,düşünce veya davranışın sizin durumunuza **hiç** uymadığını ,

Nadiren : Belirtilen duygu,düşünce veya davranışın sizin durumunuza **çok seyrek** olarak uyduğunu,

Bazen : Belirtilen duygu,düşünce veya davranışın sizin durumunuza **ara sıra** uyduğunu,

Sık sık : Belirtilen duygu,düşünce veya davranışın sizin durumunuza **çoğu zaman** uyduğunu,

Her zaman : Belirtilen duygu,düşünce veya davranışın sizin durumunuza **her zaman** uyduğunu ifade etmektedir. Formda yer alan cümleleri dikkatli bir şekilde okuyarak her cümlelerin karşısında yer alan beş boşluktan sizin durumunuza en uygun olana (X) işareti koyunuz. Her cümle tamamen sizin durumunuza uygun olmayabilir. Yine de her cümleyi işaretlemeniz gerekmektedir. Yardımlarınız için teşekkür ederim.

ARAŞTIRMACI

Burcu ERTÜRK

EK-3 Devam

		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Sık sık	Her Zaman
1-	Ona mümkün olan her şekilde yardım ederim.	☐	☐	☐	☐	☐
2-	Ona kızarım.	☐	☐	☐	☐	☐
3-	Ona ilginç şeyler gösterir veya anlatırım.	☐	☐	☐	☐	☐
4-	Onu memnun edecek şeyler yaparım .	☐	☐	☐	☐	☐
5-	Mümkünse ondan uzak dururum.	☐	☐	☐	☐	☐
6-	Yeni durumlara uyum sağlamada ona yardım ederim.	☐	☐	☐	☐	☐
7-	Başkalarının yanında onunla birlikte görünmekten utanırım.	☐	☐	☐	☐	☐
8-	Onu kızdırır veya canını sıkırım.	☐	☐	☐	☐	☐
9-	Onunla birlikte yapabileceğimiz şeyler için fikir üretirim.	☐	☐	☐	☐	☐
10-	Onunla tartışır veya kavga ederim.	☐	☐	☐	☐	☐
11-	Ona yeni beceriler öğretirim.	☐	☐	☐	☐	☐
12-	Onun yarattığı sorunlardan dolayı şikayet ederim.	☐	☐	☐	☐	☐
13-	Üzgün veya mutsuz olduğunda onu rahatlatmaya çalışırım.	☐	☐	☐	☐	☐
14-	Onunla olmak zorunda kaldığımda kaşlarımı çatar veya surat asarım.	☐	☐	☐	☐	☐
15-	Ondan utanırım.	☐	☐	☐	☐	☐
16-	Onun gelişiminden memnun olurum.	☐	☐	☐	☐	☐
17-	Onun da içinde olduğu planlar yaparım.	☐	☐	☐	☐	☐

Ek-3 Devam

18-	Onu iter, tekmeler, çimdikler, tokatlar, ısırır veya ona bir şeyler atarım.	☐	☐	☐	☐	☐
19-	Ona iyi bir arkadaş gibi davranırım.	☐	☐	☐	☐	☐
20-	Ona kırıcı şeyler söylerim.	☐	☐	☐	☐	☐
21-	Onun duygularını incitirim.	☐	☐	☐	☐	☐
22-	Evde onunla iyi vakit geçiririm.	☐	☐	☐	☐	☐
23-	Onunla birlikte görünmemeye çalışırım.	☐	☐	☐	☐	☐
24-	Onu itip kakarım.	☐	☐	☐	☐	☐
25-	Onu bir oyun arkadaşı olarak görürüm.	☐	☐	☐	☐	☐
26-	Onunla oynamaktansa yalnız olmayı tercih ederim.	☐	☐	☐	☐	☐
27-	Onu döverim.	☐	☐	☐	☐	☐
28-	Onun için işler kötü olduğunda anlayış gösteririm.	☐	☐	☐	☐	☐
29-	Onun mutluluğu ve sağlığı ile ilgilenirim.	☐	☐	☐	☐	☐
30-	Onun ailede olmasından memnunum.	☐	☐	☐	☐	☐

EK-4

**SCHAEFFER KARDEŞ DAVRANIŞI DEĞERLENDİRME
ÖLÇEĞİ (ŞKDDÖ)
ANNE FORMU**

Sevgili Anneler,

Beden, zihin, duygu ve sosyal özelliklerindeki olağan dışı ayrılıkları sebebiyle normal eğitim hizmetlerinden yararlanamayan bireylere özel eğitim gerektiren bireyler, engelli bireyler denir. Bu ölçek normal gelişim gösteren çocuğunuzun özel eğitim gerektiren (engelli) kardeşine karşı davranışlarını nasıl algıladığınızı değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Cümlelerde “O” diye sözü edilen kişinin özel eğitim gerektiren (engelli) çocuğunuz olduğunu düşünün ve normal gelişim gösteren çocuğunuzun ona karşı davranışlarını değerlendirin. Lütfen gerçek duygu ve düşüncelerinizi içtenlikle ifade etmeye çalışınız. Her cümlenin karşısında “Hiçbir zaman”, “Nadiren”, “Bazen”, “Sık sık”, “Her zaman” seçenekleri yer almaktadır. Bunları açıklayacak olursak;

Hiçbir zaman : Belirtilen duygu,düşünce veya davranışın sizin durumunuza **hiç** uymadığını ,

Nadiren : Belirtilen duygu,düşünce veya davranışın sizin durumunuza **çok seyrek** olarak uyduğunu,

Bazen : Belirtilen duygu,düşünce veya davranışın sizin durumunuza **ara sıra** uyduğunu,

Sık sık : Belirtilen duygu,düşünce veya davranışın sizin durumunuza **çoğu zaman** uyduğunu,

Her zaman : Belirtilen duygu,düşünce veya davranışın sizin durumunuza **her zaman** uyduğunu ifade etmektedir. Formda yer alan cümleleri dikkatli bir şekilde okuyarak her cümlenin karşısında yer alan beş boşluktan sizin durumunuza en uygun olana (**X**) işareti koyunuz. Her cümle tamamen sizin durumunuza uygun olmayabilir. Yine de her cümleyi işaretlemeniz gerekmektedir. Yardımlarınız için teşekkür ederim.

ARAŞTIRMACI

Burcu ERTÜRK

EK-4 Devam

	Hiçbir Zaman	Nadiren	Bazen	Sık sık	Her Zaman
1- Ona mümkün olan her şekilde yardım eder.	☐	☐	☐	☐	☐
2- Ona kızar.	☐	☐	☐	☐	☐
3- Ona ilginç şeyler gösterir veya anlatır.	☐	☐	☐	☐	☐
4- Onu memnun edecek şeyler yapar.	☐	☐	☐	☐	☐
5- Mümkünse ondan uzak durur.	☐	☐	☐	☐	☐
6- Yeni durumlara uyum sağlamada ona yardım eder.	☐	☐	☐	☐	☐
7- Başkalarının yanında onunla birlikte görünmekten utanır.	☐	☐	☐	☐	☐
8- Onu kızdırır veya canını sıkır.	☐	☐	☐	☐	☐
9- Onunla birlikte yapabileceği şeyler için fikir üretir.	☐	☐	☐	☐	☐
10- Onunla tartışır veya kavga eder.	☐	☐	☐	☐	☐
11- Ona yeni beceriler öğretir.	☐	☐	☐	☐	☐
12- Yarattığı sıkıntılardan şikayet eder.	☐	☐	☐	☐	☐
13- Üzgün veya mutsuz olduğunda onu rahatlatmaya çalışır.	☐	☐	☐	☐	☐
14- Onunla olmak zorunda kaldığında kaşlarını çatar veya surat asar.	☐	☐	☐	☐	☐
15- Ondan utanır.	☐	☐	☐	☐	☐
16- Onun gelişiminden memnun olur.	☐	☐	☐	☐	☐
17- Onun da içinde olduğu planlar yapar.	☐	☐	☐	☐	☐
18- Onu iter, tekmeler, çimdikler, tokatlar, ısırır veya ona bir şeyler atar.	☐	☐	☐	☐	☐
19- Ona iyi bir arkadaş gibi davranır.	☐	☐	☐	☐	☐
20- Ona kırıcı şeyler söyler.	☐	☐	☐	☐	☐

Ek-4 Devam

21- Onun duygularını incitir.	☐	☐	☐	☐	☐
22- Evde onunla iyi vakit geçirir.	☐	☐	☐	☐	☐
23- Onunla birlikte görünmemeye çalışır.	☐	☐	☐	☐	☐
24- Onu itip kakar.	☐	☐	☐	☐	☐
25- Onu bir oyun arkadaşı olarak görür.	☐	☐	☐	☐	☐
26- Onunla oynamaktansa yalnız olmayı tercih eder.	☐	☐	☐	☐	☐
27- Onu tekme tokat döver.	☐	☐	☐	☐	☐
28- Onun için işler kötü olduğunda anlayış gösterir.	☐	☐	☐	☐	☐
29- Onun mutluluğu ve sağlığı ile ilgilenir.	☐	☐	☐	☐	☐
30- Onun ailede olmasından memnundur.	☐	☐	☐	☐	☐

28 EKİ 2008

T.C.
EDİRNE VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü

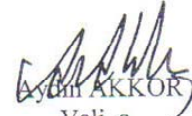
Sayı :B.08.4.MEM.4.22.00.04.510/(1544)- 26830
Konu :Anket Çalışması

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
(Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne)
EDİRNE

İlgi : 14/10/2008 tarih ve B.30.2.TRK.0.E1.00.00./100-1119 sayılı yazınız

Üniversiteniz Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı 1068220105 Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Burcu ERTÜRK' ün "Entegre Eğitime Katılan ve Katılmayan Engelli Çocukların Kardeş İlişkilerinin Anne ve Kardeş Algılarına Göre Değerlendirilmesi" konulu yüksek lisans tez çalışmasını, İlimiz Merkez İlçedeki listede belirtilen 9 ilköğretim okulundaki 7-11 yaş arasındaki gönüllü engelli öğrencilerin yalnızca okullardan okul müdürlüğünün ve öğrencilerin ailelerinin uygun görmesi durumunda engelli öğrencilerin adreslerini talep edebileceğine ve araştırmasını okul dışında gerçekleştirebilmesinê yönelik yapacağı Anket çalışmasına ait 23.10.2008 tarih ve (1523)-24494 sayılı Valilik Oluru ilişikte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve Anket uygulama sonucunun bir örneğinin Müdürlüğümüze gönderilmesini rica ederim.

Aydın AKKOR
Vali a.
Vali Yardımcısı

Ek :Valilik Oluru (1Adet)
- Anket Örneği ve Liste (9 sayfa)

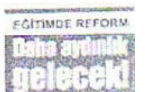
T. C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı : 2370 22030-Edirne

03 KASIM 2008

Geriyü

Edirne İl Milli Eğitim Müdürlüğü
Vilayet Binası Kat:3 22020 EDİRNE.
Bilgi için:Eğitim-Öğretim Bölümü
Telefon: (0 284) 225 16 32
Faks : (0 284) 225 49 08
E-posta: edirnemem@meb.gov.tr
Eletronik Ağ: http://edirne.meb.gov.tr

T.C
EDİRNE VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı :B.08.4.MEM.4.22.00.04.510/(1523)- 26694
Konu : Anket çalışması.

VALİLİK MAKAMINA

İlimiz Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı 1068220105 Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Burcu ERTÜRK' ün 2008-2009 öğretim yılı birinci yarıyıl döneminde 02/01/2009 tarihine kadar ekli listede belirtilen İlimiz Merkez İlçedeki 9 ilköğretim okulundaki 7-11 yaş arasındaki gönüllü engelli öğrencilerin yalnızca okullardan okul müdürlüğünün ve öğrencilerin ailelerinin uygun görmesi durumunda engelli öğrencilerin adreslerini talep edebileceğine ve araştırmasını okul dışında gerçekleştirebilmesine yönelik "Entegre Eğitime Katılan ve Katılmayan Engelli Çocukların Kardeş İlişkilerinin Anne ve Kardeş Algularına Göre Değerlendirilmesi" konulu yüksek lisans tez çalışmasını uygulama isteği ile ilgili 17/10/2008 tarih ve 100-1151 sayılı yazısı ve ekleri ilişikte sunulmuştur.

İlimiz Merkez İlçedeki ekli listede belirtilen 9 ilköğretim okulundaki 7-11 yaş arasındaki gönüllü engelli öğrencilerin yalnızca okullardan okul müdürlüğünün ve öğrencilerin ailelerinin uygun görmesi durumunda engelli öğrencilerin adreslerini okul müdürlüğünden talep ederek söz konusu anket çalışmasını okul dışında yapabilmesi için gerekli iznin verilmesini arz ederim.

Ş. DEMİR
Şerafettin DEMİRCİ
Milli Eğitim Müdür V.

EKİ: Anket Örneği (8 sayfa)

OLUR
23/10/2008
Ayhan AKKOR
Vali a.
Vali Yardımcısı

Edirne İl Milli Eğitim Müdürlüğü
Vilayet Binası Kat:3 22020 EDİRNE.
Bilgi için: Eğitim-Öğretim Bölümü
Telefon: (0 284) 225 16 32
Faks : (0 284) 225 49 08
E-posta: edirnemem@meb.gov.tr
Eletronik Ağ: http://edirne.meb.gov.tr

